

T.C

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

**ZYGMUNT BAUMAN'IN "BİREYSELLEŞMİŞ TOPLUM"
KAVRAMSALLAŞTIRMASI IŞIĞINDA BİREYSELLEŞMİŞ DİN VE
DİNDARLIK DEĞERLENDİRMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Rukiye KARDAŞ

ŞANLIURFA-2016

T.C

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

**ZYGMUNT BAUMAN'IN "BİREYSELLEŞMİŞ TOPLUM"
KAVRAMSALLAŞTIRMASI IŞIĞINDA BİREYSELLEŞMİŞ DİN VE
DİNDARLIK DEĞERLENDİRMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Rukiye KARDAŞ

Danışman

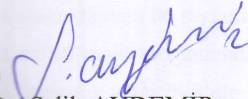
Yrd. Doç. Salih AYDEMİR

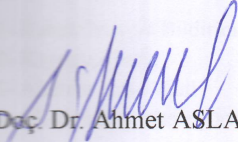
ŞANLIURFA-2016

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı 135227004 numaralı Rukiye KARDAŞ'ın hazırladığı "Zygmunt Bauman'ın 'Bireyselleşmiş Toplum' Kavramsallaştırması Işığında Bireyselleşmiş Din ve Dindarlık Değerlendirmesi" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması, 30/11/ 2016 tarihinde, saat 13:00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

30/11/ 2016

(Danışman)
Yrd. Doç. Dr. Salih AYDEMİR

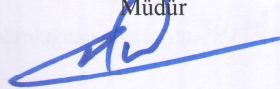
Üye
Yrd. Doç. Dr. Ahmet ASLAN

Üye
Yrd. Doç. Dr. Erol ERKAN

Bu tezin Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

12/1/2016

Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılar, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı : Rukiye KARDAŞ
Öğrenci Numarası :135227004
Enstitü Anabilim Dalı :Felsefe ve Din Bilimleri
Programı: :Yüksek Lisans
Başlık (Türkçe) : "Zygmunt Bauman'ın "Bireyselleşmiş Toplum" Kavramsallaştırması
Işığında Bireyselleşmiş Din ve Dindarlık Değerlendirmesi"

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 86 sayfalık kısmına ilişkin, 31/10/2016 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Tarım** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 8'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atf kuralları çerçevesinde kaynağı gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

10/01/2017
Hazırlayan Öğrencinin
İmzası
R. Kardaş

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 30/10/2016

Ynt.Doç.Dr. Salih AYDEMİR
Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı
(İmzası)
S. Aydemir

ÖNSÖZ

Bireysel dindarlık Türkiye’de Din Sosyolojisi literatüründe az sayıda incelenen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern çağda bireyselleşmenin hemen hemen her alana hâkim olmasıyla din ve dindarlık kavramları da bu durumdan etkilenmiştir.

Modern öncesi dönemlere bakıldığında hayatın her alanında kolektif ve uzun vadeli bir durum göze çarpmaktadır. Son birkaç yüzyılda ise bu durumun değiştiğini ve birey kavramının her alanda ciddi bir şekilde ön plana çıktığını görmekteyiz. Hayatın her alanında, sosyal hayatta, ekonomide, siyasette, bilimde ve daha pek çok alanda bireye ve bireysel eğilimlere rastlanmaktadır. Özellikle postmodern süreç olarak nitelendirilen dönemde belirsizlik, esneklik gibi kavramların hayatın her alanında boy gösterdiğini söylemek mümkündür. Sözelimi sosyal hayatta evlilikler daha kısa sürede sonuçlanmakta, iş dünyasında ortak menfaatlerin bittiği ilk anda ticarî ortaklıklar sona ermektedir.

Çağımızda insanın dışında gelişen pek çok belirsizlik ve şartlara rağmen toplum üyelerine birey olarak sorumluluklar yüklenmektedir. Birey yaptığı her eylemden kendisi sorumlu olmak durumundadır. Başarı ve başarısızlıklarının tek sebebi de kendi fikir ve eylemleridir. Böyle bir ortamda birey sadece kendi performansı üzerinde değerlendirmeler yapmakta, sadece bunun üzerinde düşünmek durumunda kalmaktadır. Bu durumda birey kavramı her alanda ön plana çıkmaktadır.

Ekonomi, siyaset, aile gibi pek çok kurum üzerinde ciddi bir etkisi olan bireyselleşme, süreç içerisinde din kurumunu, dindarlık algılarını ve inananların yaşantılarını da etkilemeye başlamıştır. Bu süreçte dinî kurumların etkisinde kalmadan, bireyi ve bireyin dinî fikir ve yorumlarını ön plana çıkararak bir dindarlık algısı oluşmuştur. Bu süreçte dinî kurumların etki boyutunun azaldığı, insanın bireysel tecrübe ve sezgilerini içeren yeni dinî şekiller oluşmuştur.

Bu çalışmada bireyselleşmenin tarihî süreç içerisinde nasıl bir gelişim izlediği, din kurumu başta olmak üzere diğer kurumlar üzerindeki etkileri Zygmunt

Bauman'ın eserleri başta olmak üzere, konuya direkt ve dolaylı bir şekilde değinen sosyolog, yazar ve araştırmacıların fikir ve değlendirmeleri üzerinden incelenmiştir.

Çalışmanın hazırlanma aşamasında her anlamda emeğini ve desteğini hissettiğim saygıdeğer danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Salih AYDEMİR'e, tavsiyelerinden istifade ettiğim değerli hocam Doç. Dr. Celil ABUZAR'a, bilgi ve önerilerinden son derece istifade ettiğim değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Erol ERKAN'a ve beni sürekli motive eden sevgili kardeşim Merve Zeynep KARDAŞ'a can-ı gönülden teşekkür ederim

Ekim-2016

Rukiye KARDAŞ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR	V
ÖZET.....	VI
ABSTRACT	VII
GİRİŞ	1
1. Konu ve Problem.....	1
2. Amaç.....	3
3. Önem	3
4. Yöntem	4
1. BÖLÜM.....	6
BİREYSELLEŞME	6
1.1. Bireyselleşmenin Tanımı.....	6
1.2. Bireyselleşmenin Tarihi Süreç İçerisindeki Gelişimi.....	10
2. BÖLÜM.....	16
DİN DİNDARLIK VE BİREYSELLEŞME.....	16
2.1. Din ve Dindarlık.....	16
2.2. Bireyselleşmenin Din ve Dindarlık Üzerindeki Etkisi.....	19
2.2.1. Bireysel Dindarlık	21
2.2.2. Semavî Dinlerde Bireyselleşme Süreci	25
2.2.3. Semavî Dinler Öncesi Bireyselleşme Süreci	31
2.3. Sekülerizmin Bireyselleşme Sürecine Etkileri	33
2.4. Bireyselleşmenin Kurumsal Din Üzerindeki Etkisi	38
3. BÖLÜM.....	41
ZYGMUNT BAUMAN VE BİREYSELLEŞME.....	41

3.1. Zygmunt Bauman'ın Hayat Tecrübesinin ve Yetiştığı Sosyal Çevrenin Görüşlerine Etkisi	41
3.2. Z. Bauman'a göre Bireyselleşme ve Bireyselleşmiş Toplum Kavramı.....	43
3.3. Z. Bauman'a Göre Bireyselleşme ve Yurttaşlık İlişkisi	44
3.4. Z. Bauman Perspektifinden Kimlik Oluşumunda Bireyselleşmenin Rolü...46	
3.4.1. Kimlik Oluşumu ve Din.....	51
3.5. Z. Bauman'a Göre Postmodern Sürecin Etki Alanları.....	53
3.5.1. Bilim ve Teknoloji Anlayışı.....	54
3.5.2. Gelecek, Belirsizlik, Riskler	57
3.5.3. Yönetim	60
3.5.4. Özgürlük Bağlanma.....	62
3.5.5. Uzmanlık ve Danışma Alanları.....	63
3.5.6. Ahlak.....	65
3.5.7. Din	66
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	71
KAYNAKÇA.....	74

KISALTMALAR

c :Cilt

çev :Çeviren

Ed. :Editör

Haz: :Hazırlayan

s :Sayfa

S :Sayı

v.d :ve diğerleri

**ZYGMUNT BAUMAN'IN "BİREYSELLEŞMİŞ TOPLUM"
KAVRAMSALLAŞTIRMASI IŞIĞINDA BİREYSELLEŞMİŞ DİN VE
DİNDARLIK**

ÖZET

Bu araştırma, modernizm, postmodernizm, bireyselleşme ve din bağlamında Zygmunt Bauman'ın görüşlerini sosyolojik açıdan incelemektedir. Modernizm, postmodernizm, bireyselleşme ve dinin insan hayatında ve toplumsal yapıda oluşturduğu etkileri sosyolojik açıdan ele alarak Zygmunt Bauman'ın bu konudaki fikirlerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Araştırma, Bauman'ın, bireyselleşme kavramının aile, siyaset, ekonomi, ahlak kurumlarında olduğu gibi din kurumu üzerinde de ciddi bir etkisinin olduğu düşüncesine sahip olduğunu göstermiştir. Çağımızda geleneğin çözülerek dönüştüğü, bireyselleşmenin etkin olduğu yeni dindarlık tipolojilerinin öne çıktığı tespit edilmiştir. Postmodern süreçle birlikte geleneksel dindarlıktan farklı olarak, bireysel tercih ve seçimlerin hâkim olduğu bir dindarlık anlayışının ortaya çıktığı görülmüştür.

Anahtar sözcükler: Modernite, Postmodernite, Belirsizlik, Din, Dindarlık, Bireyselleşme, Küreselleşme, Sekülerizm, Kolektif Yaşam

**INDIVIDUAL RELIGION AND RELIGIOUSNESS IN THE LIGHT OF
CONCEPTUALIZATION OF “INDIVIDUALIZED SOCIETY” OF
ZYGMENT BAUMAN**

ABSTRACT

This research examines the views of Zygmunt Bauman about modernism, postmodernism, individualization and religion in the light of sociology. It aims to discover, in light of the sociological perspective, the effects of modernism, postmodernism, individualization, and religion in the human life and to identify the opinions of Zygmunt Bauman in this field.

This research has shown that he has the opinion that the concept of individualization has serious effects on family, politics, economics, and morality as well as on religious institutions. It has been found out that in the contemporary period, the new typologies of religiousness in which individualization is effective has emerged and that the tradition has been transformed and dismantled. It has been observed that unlike the traditional religiousness, an understanding of religiousness in which individual preferences and choices are prevalent has appeared in the postmodern era.

Key words: Modernity, Post-modernity, Uncertainty, Religion, Religiousness, Individualization, Globalization, Secularism, Collective Life

GİRİŞ

1. Konu ve Problem

Bireyselleşme, modern çağın bir ürünü olarak hayatın her alanında karşılaşılan bir durumdur. Modern çağda soyutlanma, özgürleşme, rasyonalizm, dünyevileşme ve bireyselleşme gibi kavramlar ciddi bir şekilde göze çarpmaktadır. Geleneksel toplumlarda pek çok alanda göze çarpan kolektif yaşam tarzı modern ve postmodern dünyada yerini bireyselleşmeye bırakmıştır. Bu süreçte insanların anlayış ve algılarında bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Geleneksel dönemde toplumla birlikte var olan, toplumun bir parçası kabul edilen birey, modern dünyada daha bağımsız ve daha özgün bir kimlik kazanmıştır.

Modern dönemde sanayileşmenin ve kentleşmenin bireyselleşmeyi kaçınılmaz hale getiren temel dinamiklerden olduğunu söylemek gerekir. Sanayileşme süreciyle birlikte işbölümü ve uzmanlaşmanın artması ve değişikliğe uğraması bireyselleşmeyi zorunlu olarak meydana getiren bir etken olmuştur. Kent ve sanayileşme daha bireysel hayatı tarıma dayalı toplumu daha cemaatvari olduğunu söylemek gerekir. Kent yaşam koşullarının daha bencil ve bireyci olduğu anlayışının İbn Haldun'dan beri savunulan bir durum olduğunu söylemek gerekir. İbn Haldun hadarilerin çeşit çeşit zevklerle, refahın getirdiği adetlerle menfaatlerine yöneldiklerini ifade etmektedir (İbn Haldun, 2007: 327). Modern dönemde kentleşme yoğun bir şekilde artmıştır. Aynı zamanda geleneksel şehrin yerini mega kentler almıştır. Bu durum çevresi kalabalıklaştıkça yalnızlaşan bir insan tipi doğurmaktadır. Bu şekilde modern dünyada birey kalabalık bir çevrede bulunmasına rağmen hayatında cereyan eden tüm olaylardan kendisi sorumlu olmaktadır. Günümüzde insanlar, belirsiz ve esnek şartlara rağmen tek başına hayata tutunmak zorundadır.

Son birkaç yüzyıl içerisinde sosyal hayatta kolektif bir yapıdan ziyade daha bireysel bir hayat göze çarpmaktadır. Modern toplumlarda toplum üyelerine bireyler olarak rol verilmektedir. Bireyler bu yüzden bütün eylemlerinden kendileri sorumlu olmaktadır. Ayrıca bütün hata ve başarısızlıklarının sorumluluğunu bireyler bizzat üstlenmektedir. Bireyler bu durumda kendi performansları üzerinde düşünmeye sevk edildikleri için toplumsal alandan uzaklaşarak bireysel alana dahil olmaktadır.

Modern çağın insani ilişkilerini ve modern yapıyı tanımlamada en çok öne çıkan bireyselleşme kavramı önemli sosyologlar tarafından ciddi bir biçimde ele alınan, tartışılan kavramlardan birisidir. İkinci dünya savaşından sonra bireyselleşme kavramının en çok tartışıldığı dönemde kavram üzerine önemli görüşler ortaya koyan bu sosyologlardan birisi –hatta en önemlisi- Zygmunt Bauman’dır. Bu çalışmada bireyselleşme kavramı Bauman’ın kavram üzerindeki değerlendirmelerinden yürütülmektedir. Bauman, bireyselleşmeyi kavramın sarktığı tüm alanlarla birlikte ele almış bir sosyologdur.

Günümüzdeki bireyci anlayışların din kurumunu en az diğer kurumlar kadar etkilediğini söylemek mümkündür. Dinde de bireyci bir bakış açısıyla hareket edildiğini, dinî kurumların ve din adamlarının etkisinin azaldığını ve insanların bireysel tecrübeleriyle şekillenen bir dindarlık anlayışının oluştuğunu söylemek gerekir. Bu çalışmanın esas konusu Zygmunt Bauman’ın bireyselleşme kavramıyla ilgili değerlendirme ve yorumlarından yola çıkarak bireysel dindarlığın ne olduğu ve dini yaşantıyı ne düzeyde etkilediğidir.

Klasik bazı sosyologlar evrensel büyük dinlerin hem kolektif hem de bireysel bir yönü olduğunu ifade etmişlerdir. Wach bu sosyologlardan biridir. Wach ferdî dindarlığı ele alırken yer yer mistisizme değinmiştir. Ona göre dinî düşüncenin tüm şekillerinde ve pek çok dindarlık türünde birtakım ferdî ve mistik unsurlar bulunabilmektedir (Wach, 1990: 173). Ancak modern süreçte gelişen bireyselliğin klasik sosyologların ifade ettiği bireysel tutumdan farklı olduğunu söylemek gerekir. Modern süreçteki bireyselleşme dini yaşantı ve tavırlar için yeni problemler oluşturmaktadır. Önceki dönemlerde herkesi bağlayan yorum ve fetvalar bulunurken günümüzde kişiye özgü hükümler gerektiren durumlar ortaya çıkmıştır. Bu durum dini yaşantılarda problem olarak ortaya çıkmaktadır.

Bireyselleşme süreç içerisinde dindarlık algıları üzerinde ve dindarların yaşamlarında da etkili olmaya başlamıştır. Dini kurumların etkisi altında kalmadan birey merkezli yeni bir dindarlık algısı oluşmuştur. Bu süreç içerisinde dini kurumlar gerilemeye başlamış, insanın bireysel tecrübelerini içeren manevî yaşam adı altında yeni dini şekiller oluşmaya başlamıştır. İnsanlar dinin geleneksel yollarını takip etmek yerine kişisel dinî tecrübeleri yaşama eğilimi göstermektedirler. Bu bağlamda araştırmanın problemi bireyselleşme olgusunun dindarlık üzerindeki etkileridir.

2. Amaç

Bu çalışmanın amacı bireyselleşme kavramının ne olduğu, süreç içerisinde nasıl bir gelişim izlediği, birey ve toplumların hayatında nasıl bir değişime sebep olduğu, din ve dindarlar üzerindeki etkisiyle alakalı Bauman'ın fikirleri ön planda tutularak birtakım değerlendirmelerde bulunmak ve konuyu derinlemesine incelemektir.

3. Önem

Bireyselleşme son birkaç yüzyıl içerisinde hayatın her alanına hâkim olmaya başlamıştır. Günümüzde algı ve anlayışların değişimi ve birçok problemin alt yapısında bu kavramın etkileri göze çarpmaktadır. Örneğin sosyal hayatta, siyasî ve ticarî ilişkilerde ortak çıkar esası yok olmaya başlamıştır. Hemen her alanda esneklik ilkesi ön planda tutularak planlar, amaçlar, birliktelikler daha kısa vadeli bir hale gelmiştir. Böyle güvensiz bir ortamda bireyler tek başına mücadele vermek durumunda kalmakta ve bireyselleşme eğilimi göstermektedir. Bu durum insanların dinî yaşantısını da etkilemiştir.

Modern dönemin en önemli problemlerinin başında bireyselleşme konusu gelmektedir. Bireyselleşme konusunu en dikkate değer şekilde ele alan ve dönemin en etkili sosyologlarının başında gelen Zygmunt Bauman'ın fikirleri dikkate alınmadan yapılacak bir bireyselleşme analizi kesinlikle eksik kalacaktır.

Modern dönemin genel problemlerinden birisi olan bireyselleşme dine yansıdığı zaman, dinî yaşantıya yeni bir boyut katmaktadır. Geleneksel kolektivist

din anlayışının yerine yeni bireysel düşünce ve yaşam biçimini hâkim olması dinî dünya açısından çok önemli bir dönüşümdür. Bu dönüşüm ele alınırken süreci Bauman ile takip etmenin literatüre önemli katkıda bulunacağı öngörülmektedir. Ayrıca literatürde bireyselleşme ve dindarlık ilişkisini ele alan çalışmaların sınırlı olması bu konu üzerinde çalışma yapmayı önemli kılmaktadır. Çalışmanın süreç içerisindeki bireyselleşmenin etkisiyle dinî algı ve tutumlardaki değişimin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

4. Yöntem

Bu çalışma kaynak tarama yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır. Kaynak tarama yöntemi, farklı amaçlarla daha önceden gerçekleştirilmiş çalışmaların sonuçları olarak yayımlanmış kaynaklardan yararlanılması şeklinde tanımlanabilir. Bu yöntemde araştırmacılar, yapılacak araştırmada amaçlarını gerçekleştirebilecek geçerlik ve güvenilirliğe sahip her türlü yazılı kaynağa (kitap, makale, tez, internet, arşiv, resmî kayıt ve raporlar vb.) başvurarak elde edecekleri verileri kullanabilmektedirler (Ural ve Kılıç, 2013: 65).

Kaynak tarama yönteminin birtakım dezavantajlar barındırdığını söylemek gerekir. Bu çalışmada ele alınan konu psikoloji, sosyoloji, tarih, siyaset gibi alanlarla ilişkili olduğu için çok farklı kaynağa ulaşılmıştır. Ancak bu durum seçim zorluğunu beraberinde getirmiştir.

Bu çalışmada Zygmunt Bauman'ın eserleri başta olmak üzere, aydınlanma, reform, modernite, postmodernite, din ve dindarlık gibi konulara doğrudan ve dolaylı olarak değinen pek çok yazarın çalışmalarından istifade edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, bireyselleşme kavramının ne olduğu, tarihî süreç içerisindeki gelişimi ele alınmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde bireyselleşme kavramının din, dindarlık ve dinî algılar üzerindeki etkileri incelenmiştir. Öncelikle din ve dindarlık kavramları açıklanmış, sonrasında bireyselleşmenin semavî ve semavî olmayan dinler üzerindeki etkileri,

sekülerizmin bireyselleşme sürecine etkileri ve bireyselleşme olgusunun dinî kurumlar üzerindeki etkileri çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde Zygmunt Bauman'ın konuyla alakalı değerlendirmeleri bireyselleşme ve yurttaşlık ilişkisi, kimlik oluşumunda bireyselleşmenin rolü ve postmodern sürecin etki alanları başlıkları altında ele alınmıştır.

1. BÖLÜM

BİREYSELLEŞME

1.1. Bireyselleşmenin Tanımı

Bireyselleşme kavramı açıklanmadan önce bireycilik kavramına kısa bir göz atmak gerekmektedir. Bireycilik (individualism) bireyin önemini ve çıkarlarını vurgulayan fikirleri ön plana alan fikirler, felsefeler ve öğretileri karşılamaktadır. Bu felsefe sık sık ve kolektif yararın bireysel yarardan daha üstün görüldüğü durumlarda kolektivizmle karşı karşıya konmaktadır. Sosyologlar bireyciliği, toplum içindeki özel bir toplumsal ya da siyasal grubun felsefesini anlatmak amacıyla kullandıkları gibi, kendi disiplinleri içindeki toplumsal fenomenlere belli bir yaklaşım biçimini nitelemek için de kullanmaktadırlar (Marshall, 1999:74).

Bireyselleşme bireyciliğe bağlı olarak süreç içerisinde gelişen bir durumdur. Georg Simmel, bireyselleşmenin dönüşümünü 18. ve 19. yüzyıl olarak ayrı ayrı ele almaktadır. 18. yüzyılda bireyin işgal ettiği konumun değeri sadece kendisine ve bireysel sorumluluğuna dayalıdır. Ancak bir taraftan da bireyin diğer bireylerle ortak olan yanlarına da dayalı olabilmektedir. Bu düşüncenin merkezinde bireyin kendi varoluşunun bütün yükünü kendi başına yüklenmesi gerektiği gibi bireyin biricikliğini merkeze alan bir görüş vardır. Bu duruma bakılarak bu dönemin bireysel özgürlük formunda kişisel güçler üzerinde hüküm süren kilise otoritesi ve siyasi, ekonomik otoriteler gibi bütün kısıtlamaların yok edilme düşüncesi vardır. 19. yüzyıla gelindiğinde ise bireycilikte, kişinin ondan başka kimsenin dolduramayacağı bir konumu benimsediği ve benimsemesi gerektiği düşüncesi vardır. Bu konum adeta bütün organizasyon içinde o bireyi beklemekte ve onun bu konumu bulana kadar araması gerekmektedir (Simmel, 2009: 212-218).

Bireyselleşme anlam açısından zamanla değişmiştir. Zaman geçtikçe ve tarihi süreç içerisindeki birikimler sonucunda bireyselleşme yeni biçimler kazanmaktadır. Bireyselleşmenin yüz yıl önceki anlamından çok farklı olduğunu söylemek gerekir. Modern çağın erken dönemlerindeki cemaatçi bağdan kurtulup özgürleşme eğiliminden farklı bir anlam taşımaktadır. Bireyselleşme günümüzde önümüze bir seçenek değil, kader olarak çıkmaktadır (Bauman, 2011a: 63). Bu durumda aslında bireyselleşmeden kaçma ve bireyselleşmenin oluşturduğu sonuçlara katlanmaktan kaçınma gibi bir seçenek günümüz için söz konusu değildir. Birey olarak insanlar birtakım kararlar alırken, diğer bireylerin kendilerine örnek teşkil edecek yönlerini örnek almaktadırlar, ancak oluşan sonuç sadece insanın kendisini bağlamaktadır. Bauman'a göre artık herkes bireydir. Bu durum bireylerin seçimiyle ilgili değildir. Böyle bir duruma mecbur kalınmaktadır. Kendi kimliğini edinirken, kendi kendini yönetirken ve kendini kabul ettirme aşamasında bireye etkin roller düşmektedir. Bu işleri onun adına yapacak kimse yoktur. Yine kişinin yenilgi ve sefaletlerinden bir başkası kesinlikle sorumlu olmamaktadır. Kişi bu durumu kendi tembelliği ve üşengeçliğine bağlamak durumundadır. Kolektif çözümler yerine kişi kendi performansına odaklanmalıdır (Bauman, 2011a: 133).

İnsanlar tabiatı itibariyle farklı varlıklardır. İnsanların hareket ve tavırları öngörülebilir değildir. İnsanlar topluluk halinde yaşamakla birlikte farklı eylem tarzları olan özgün ve biricik bir varlıklar olarak kabul edilmektedir. Ernest Becker'in ifadesiyle "insanlar doğanın dışında ve umutsuz bir şekilde doğanın içindedirler." Aslında bu durum insanların hem bireysel yönüne hem de kolektif yönüne açık bir şekilde işaret etmektedir (Bauman, 2011a: 9).

Birey kendi bireysel varoluşunu oluştururken pek tabii ki kendi seçim ve tercihlerinin oluşturduğu sonuçlar, bunun yanında da buldukları çevrenin yapı ve şartlar etkili olmaktadır. Bauman'a göre kişi ne olursa olsun, "koşulların" etkisinden kaçamamaktadır. Yine onun ifadesiyle bu koşullar "davetsiz misafirler"dir. Kişi bunların ortadan kalkmasını istese de bunlar ortadan kalkmamaktadır. Bu durumu açıklamak için Karl Marx'ın şu ünlü sözüne atıfta bulunmaktadır. "Tarihi insanlar yapar, ancak seçtikleri koşullar altında değil." (Bauman, 2011a: 16).

İnsan diğer varlıklardan farklı olarak dünyayı değiştirip dönüştürebilme gücüne sahiptir. Birey denildiğinde faillik, özerklik, özgürlük, tercihte bulunma gibi anlamlar ön plana çıkmaktadır. Birey bir cemaat veya topluluğun içinde bulunsa bile yine de kendi tercihleri doğrultusunda yaşayan, kendiliğini ön plana çıkararak özerk ve özgür insandır. Modern birey, serbest girişimde bulunma, serbest seçimde bulunma, kendi yaşamını sürdürürken bağımsız ve akılcı davranma imkanına sahip kimse olarak nitelendirilebilir (Ünal, 2011: 49). Bu durum bireyin etkin yapısını gözler önüne sermektedir. Gerçekten de özellikle günümüz dünyası için düşünüldüğünde insanın pek çok durum karşısında etkin yapısı fark edilebilmektedir.

İnsanlar bireysel sınırlılıklarının üstüne çıkmakla birlikte yine kaçınılmaz bir şekilde doğanın ve özellikle de toplumun içerisinde kendini bulmaktadırlar. Bu durum özellikle günümüzde net bir şekilde varlığını göstermektedir. Bu bağlamda tam bağımsız bir yaşam hiçbir şekilde mümkün görünmemektedir. Aslında geçmişten bu yana insanların sosyal çevrelerinden tam bağımsız bir yaşama sahip olamayacakları görülmektedir. Ancak günümüz için düşündüğümüzde bu çok daha belirgin bir hal almıştır. Günümüz insanı kendisini çevrenin etkisinden korumak istese bile bunu başarabilmesi çok mümkün görünmemektedir.

Özellikle iletişim alanındaki etkisini artıran ve yaygınlaşan yenilikler bilgiye ulaşmayı kolaylaştırmış, insanların arasına örülen duvarların ortadan kalkmasını sağlamış ve farklılıkların buluşmalarını hızlandırmıştır. Bu süreçte toplumsal yapıların dar kalıpları aşılmaya çalışılmış ve bireysel değerler ön plana çıkmıştır. İletişimdeki bu ciddi ve radikal yenilikler bireyin toplumsal yapının kendisine dayattığı paradigmalardan dışarıda düşünmesine, kendi anlayış ve değerlerini oluşturmasına imkan sağlamıştır. Bu durum bireyin daha geniş kapsamlı düşünmesine, sahip olduğu bu değer yargılarını başka insanlarla da paylaşmaya, sınırlarını zorlayarak ufku genişletmesine olanak sağlamıştır (Gündüz, 2010: 67). Bu aşamada bireyin ve bireyciliğin ön plana çıktığı söylenebilir. Modern yaşam koşullarının insana birtakım kolaylıklar ve yararlar sağladığı doğrudur. Ancak diğer taraftan onu sıkıntı ve zorluklarla baş başa bıraktığı da aşikârdır. Özellikle sanayileşmeyle birlikte insanın sadece maddi ihtiyaçlarına yönelik çalışmalar yapılmış, manevî ihtiyaçları ise ön planda tutulmamıştır.

Toplumlarda meydana gelen birtakım çözümler bireyleri de etkileyebilmektedir. Bireysel çözüme bireyin sosyal bir varlık olması hasebiyle diğer fert, sosyal grup veya kurumlar arasında meydana gelen kopuş hali olarak nitelendirilebilir. Bireyin sosyal hayatta yaşadığı birtakım sıkıntı ve problemler ferdin psikolojisini de derinden etkiler. Bireysel çözüme 20. yüzyılda özellikle aile kurumunda meydana gelen değişmelerle belirginleşmiştir. Geniş ailenin yerini çekirdek ailenin alması kolektif ruhu ve dayanışma kültürünü kötü etkilemiştir (Bilgin, 1997: 23-24).

Bauman'a göre her alana damgasını vuran belirsizlik ayrıca bireyselleşmeyi artırmaktadır. Günümüzde her alandaki korku, endişe ve yakınmaların cefasını insan genel olarak tek başına çekmektedir. Bu durum bireyler için ciddi tehlikeler de oluşturabilmektedir. Bu açıdan sosyal hayattan temelli bir uzaklaşma birey için büyük bir tehdit oluşturabilmektedir. Bireyin diğer insanlarla olan diyaloglarını sonlandırması birtakım sıkıntılar meydana getirebilmektedir. Bireycilik bireyi bir taraftan güçlü kılmakla birlikte bir taraftan da onu çaresiz bırakabilmektedir. Bireyin özgürlüğü arttıkça beraberinde birtakım yalnızlıklar da getirebilmektedir (Bauman, 2011a: 36).

Bireyselleşmiş toplumlarda bireyler kalıcı dezavantajlara sahip olmamak adına kendisini eylem merkezi olarak görmek durumunda kalmaktadır. Birey kendi biyografisini, yeteneklerini, yönelimlerini ilişkilerinin eylem merkezi konumuna getirmektedir (Beck, 2014: 205-206).

Günümüzde hayatın her alanına hâkim olan bir güvensizlik söz konusudur. Bu güvensiz durum sürekli bir hal almış olduğu için geleceğe dair planlar da bundan etkilenmektedir. Gelecek zaman kavramı artık daha kısa süreyi ifade etmektedir. Gelecek planları bu sebeple daha değişken ve daha geçici olarak tasarlanmaktadır. Böyle bir ortamda işe en ehil kişiler bile kendilerini vazgeçilmez hissedememektedir. En ayrıcalıklı konumlarda bile bir geçicilik hâkimdir. Uzun vadeli olma fikri ortadan kalkınca da anlık ve günlük hazlardan hızlı bir şekilde yararlanma fikri ön plana çıkmaktadır. Bugün harcanan emeğin karşılığı ve ödülü hemen bugün alınmalıdır. Çünkü bugün cazip görülen ödüller uzun vadede bugünkü kadar haz verici olamayabilir. Böyle bir ortamda insanlar arasında ciddi bir

bağlılıktan da söz edilememektedir. Bağlılık ve ortaklıklar tüketim nesneleriyle aynı kategoride değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Bağlılıklar özveriden çok karşılıklı menfaate dayanıyorsa böyle bir bağlılığı uzun süre sürdürmenin bir mantığı kalmamaktadır (Bauman, 2011a: 142).

Böyle esnek ve sarsıntılı bir durumda bireyler hayatın her alanında karşısına çıkan sorunlarla tek başına mücadele etmek durumunda kalmaktadır. Böylece kolektif bilincin yerini genel olarak bireyci bir bakış açısı almaktadır. Ortak çıkar esası yerine artık daha bireysel menfaatlere ulaşılabilecek yollar seçilmektedir.

1.2. Bireyselleşmenin Tarihi Süreç İçerisindeki Gelişimi

Değişen dünyada insanlar yeni bir yaşam biçimi oluşturmuştur. Bireyselleşmeyi incelerken özellikle son birkaç yüzyılda Batı dünyasında başlayan ve diğer toplumları da etkileyen birkaç dönüm noktasından bahsetmek gerekir. Bunlardan ilki XVI. yüzyılda şekillenen Reformasyon sürecidir. Bu dönemin iki önemli aktörü Martin Luther ve Jean Calvin'dir. Bu iki isim Katolik kilisesinin tekelci yönetimine karşı çıkarak "bireysel kurtuluş" fikrini ön plana atmışlardır. Luther insanların Tanrı'yla kilise aracılığıyla irtibat kurması fikrine karşı çıkmıştır. Calvin'de de kiliseyi değil bireyi temel alan bir görüş hâkimdir. Luther'in getirdiği bu Reform anlayışının günümüz modern toplumunun şekillenmesinde etkisi çok büyüktür. Dinî kurumların etkisinin bu denli azalmasında, dinî ve dünyevî işlerin ayrılması noktasında Reformasyon sürecinin etkileri yadsınamaz. Kilisenin dünyevî işlere müdahale etmemesi fikri insanları kilisenin etkisinden kurtarmış ve diğer alanlarda da daha özgürlükçü bir ortam oluşturmuştur (Ünal, 2011: 24-25).

Özellikle son yüzyılda insanların sosyal, bireysel, ekonomik, kültürel, ahlakî ve dinî yaşamlarında büyük değişimler yaşanmıştır. Özellikle Batı düşünsel dünyasında "Aydınlanma Çağı" insanların fikirsel ve eylemsel hayatlarında köklü değişikliklere sahne olmuştur.

Kant, "*Aydınlanma Nedir?*" sorusunu şöyle cevaplamıştır:

Aydınlanma insanın kendi kusuruyla içine düştüğü erişkin olmama durumundan kurtulmasıdır. Erişkin olmama kişinin başkasının yönlendirmesi

olmadan kendi aklını kullanamamasıdır. Eğer bunun nedeni akıl yoksunluğu değil de onu başkasının yönlendirmesi olmadan kullanma kararlılık ve cesaretinden yoksunluk ise, bu erişkin olmama kişinin kendi kendisini maruz bıraktığı bir durumdur. Öyleyse aydınlanmanın mottosu şudur: Sapere aude! (Akil olma cesaretini göster!) (Kant'tan akt. Erdoğan, 2006:16,17).

Mustafa Erdoğan'a göre Kant'ın bu tanımını aydınlanmışlığı bireysel özerklikle temellendirmekte ve özerkliği aklın bağımsız kullanımına bağlamaktadır. Ona göre “aydınlanmamış insan” aklını kullanmak, kendisini kendi aklıyla belirlemek yerine, din ve gelenek gibi harici faktörlerin otoritesine ve başka kurumsal otoritelere teslim olan insan anlamına gelmektedir (Erdoğan, 2006: 17).

Batı düşünsel dünyasında “Aydınlanma Çağı” olarak bilinen XVIII. yüzyıl insanların fikirselsel ve eylemsel hayatlarında köklü değişikliklere sahne olmuştur. Bu dönemde yeni bilim anlayışının hâkim olmasıyla birlikte bu dönem düşünürleri hakikatin bilgisine erişmek için “din” in değil aklın desteğine ihtiyaç duyduklarını beyan etmişlerdir. Descartes, Locke, Spinoza, Hobbes gibi düşünürler akli dinsel dogmalardan üstün tutmuşlardır. Aydınlanma dünyayı ve insanları Tanrı'nın müdahalesinden bağımsız olarak, kendi kendini düzenleyen bir makine veya cihaz olarak görmektedir. Bu bakış açısından hareketle insanoğlunun bu düzene müdahale edebileceği söylenebilir. Akıl yeteneğini kullanarak “aydınlanmış insan” sadece fizikî evrenle ilişkili değil, beşeri ve toplumsal dünyayla ilgili evrensel hakikatlere de ulaşabilir. Bu dönemdeki düşünür ve bilim adamlarındaki düşünme eğilimleri de değişmiştir. Dinî kaynakları mutlak doğru kabul etme anlayışından vazgeçilmeye başlanmış, bu kaynaklar bile aklın temelinde sorgulanmaya başlanmıştır. Daha önceleri dokunulmaz olarak kabul edilen pek çok konu bu dönemde detaylı bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Kurumsal din bu dönemde de tartışılmaya devam etmiş, bireye yapılan vurgu artmıştır. Aydınlanma düşünürleri aklın bozuluşundan kiliseyi, devleti, batıl inançları, cehaleti ve ön yargıları sorumlu tutmuşlardır. Bireyin mutluluğunu en temel değer olarak ele almışlar ve kişinin bunun peşinde koşmasını olumlu karşılamışlardır. Bireyi her açıdan özgürleştirmeyi amaçlamışlar, ayrıca bireyin yaşama, hürriyet ve mülkiyet haklarının korunması gerektiğini savunmuşlardır (Ünal, 2011: 27-28).

Bu dönem de bireyliğe verilen değer Rousseau'nun şu sözlerinden daha net bir şekilde anlaşılabilir:

Gördüğüm insanların tümünden ayrı yaratılmışım. Yaşayan tüm insanlardan değişik olduğuma inanma cüretini gösteriyorum. Onlardan daha iyi olmasam da hiç değilse onlarla aynı değilim (Rousseau'dan akt. Ünal, 2011:29).

Bireyselleşme sürecinin gelişmesinde liberalizmin de ciddi bir etkisi vardır. Liberalizm'in etki alanının oldukça geniş olduğu söylenebilir. Pek çok alanda yeni tanımlamalar getirerek yeni insan, yeni insan ilişkileri, yeni toplum, yeni devlet, yeni ahlak ve değerler anlayışı geliştirmeye çalışmıştır. Sosyal, siyasal, ekonomik pek çok alanda ortak değerler oluşturma amacı içerisinde olmuştur. Aslında liberal düşünce farklı alanlardaki tartışmalar, fikirler ve yorumlarla oluşmuştur. Bu yüzden liberal düşünce tek bir çizgide ilerleyen bir akım değildir. Pek çok aydının pek çok konuda hatta bazen birbirinden farklılaşarak liberal düşünceyi oluşturduğu söylenebilir. Liberalizm'in bireyselleşme sürecine etkilerini daha iyi anlamak için temel özelliklerini sıralamak faydalı olacaktır.

- ✓ Liberalizm düşünsel temelleri 17. yy. da atılan bir siyasal düzendir. Felsefi kökenleri Locke, Hume, Smith, Mill, Bentham, Spencer, Constant gibi düşünürlerin görüşleriyle şekillenmiştir. John Locke, liberalizmin öncüsü olarak kabul edilir. Devletin özgürlüğü güvence altına alması gerektiği, devletin kaynağının ve meşruiyetinin toplum sözleşmesinde aranması gerektiği, iktidarın bireysel kabulü amaçlamak zorunda olduğu şeklinde fikirleriyle düşüncenin kuruluş sürecinde ciddi bir katkısı vardır. Liberalizme ciddi katkısı bulunan bir diğer isim de David Hume'dur. Aklın bireysel fayda peşinde koştuğu, kendiliğinden düzenin en adil düzen olduğu ve devletin buna karışmaması gerektiği, faydacılık ve özgürlüğün insanın doğasında var olduğu şeklindeki görüşleriyle yine liberalist fikirlerin teşekkülünde ciddi bir etkisi olmuştur.
- ✓ Liberalizm gelişme süreci içerisinde tarihsel çatışmaların süzgecinden geçmiştir. Liberalizmin bu anlamda Sosyalist ve Faşist siyasal sistemlerle mücadeleden sonra dünyada yaygın bir sistem olma özelliği

taşımaya başlamıştır. Savunduğu değer ve ilkelerin evrensel ilkelerle paralellik arz etmesi ve demokrasi ve insan hakları ile sürekli bir ittifak içinde olması liberalizmin etkisini daha da artırmaktadır.

- ✓ Liberalizm’de birey temel unsur olarak kabul edilmektedir. Genel kaniya göre toplum, millet, sınıf gibi kavramlar “birey” kavramına göre daha üstün ve daha gerçek kabul edilse de liberalizmde durum bu şekilde değildir. Birey; toplum, millet, sınıf gibi kavramların aracı olarak kabul edilemez. Liberal düşüncede bu bireycilik anlayışından hareketle “kamu yararı” “toplumun iyiliği” “ortak iyilik” gibi toplumsal bütünlere yüklenen amaçlar reddedilmektedir (Çetin, 2001: 219-220-221).

Klasik Liberal düşüncede bireylerin bireysel çıkarlarının dışında bireyin dışında ve bireyin üstünde ortak bir çıkar anlayışı benimsenmemektedir. İyilik sadece bireylerin iyiliği olarak kabul edilir. Toplumun iyiliği müphem ve muğlak bir kavramdır. Ayrıca bireyi toplum veya başka bir grubun iyiliği için kullanmak, bireyi amaç olarak kullanmak ve ona bir nesne gibi muamele etmek bireyi kişilikten uzaklaştırmaktadır (Yayla, 2015: 158).

Liberal düşüncenin temelinde insan kişiliğinin birinci değer olduğu varsayımı mevcuttur. Bu sebeple insanın var oluşu ve amaçlara yönelmesi her türlü toplumsal-siyasal düzenlemenin çıkış noktası olmalıdır. İnsan rasyonel bir varlık olarak kendi amaçlarını gerçekleştirir. Kendisi için iyi olanı elde etmeye çalışırken de hiçbir engel ve müdahaleyle karşılaşmamalıdır. Bu durum aynı zamanda bireysel özgürlük ve hakları gerektirmektedir. Liberalizm bireylere belli bir hayat tarzının empoze edilmesini bireyin özgürlüğüne aykırı gördüğü için reddeder. Ayrıca liberal düşüncede “insan” dan kasıt “birey olarak insan”dır. Liberal düşüncüyü savunanlara göre “sınıf”, “devlet”, “toplum” gibi kelimeler gerçek varlıkları anlatmaz, bunlar sadece birer kavramsal soyutlamadırlar. “Toplum” diye gözlenebilir bir varlık yoktur, bu sadece bireylerin toplamından ibarettir. Liberal düşüncede aynı şekilde “bireyselliklerin çeşitliliği” denilebilecek başka bir olgu da bulunmaktadır. Bu düşünceye göre insanların amaçları, istekleri ve duyarlılıkları farklı olduğu veya olabileceği için herkes kendi “iyi” anlayışına göre hareket etme noktasında serbest bırakılmalıdır. Liberal düşüncede Sübjektivizm denen bir algıdan söz edilebilir.

Burada kasıt bireysel değerlerin tartışılmazlığı değil, bu değer ve tercihlerin çeşitli ve değişken olduğu ve kolektif tercihlerin ancak bireysel tercihlerden yola çıkılarak oluşturulabileceğidir. Liberal düşüncede insana ve topluma biçim verme amacı yoktur. Sadece bireyin iyiliği için devleti ve siyasî iktidarı araçsallaştırma arayışı vardır. “Ortak iyi” aslında herkesin birey ve grup olarak kendi bilgisini kendi amaçları için kullanmasına izin veren ve barışçı bir varoluşun ortak kurallarını birlikte tespit etmesini mümkün kılan yöntemleri geliştirmektir (Erdoğan, 2006: 44). Bu düşünceler göz önünde tutulduğunda sadece bireyin ilgi ve yönelimlerinin amaçlandığı, bireyin hiçbir surette araç olarak kullanılmaması gerektiği anlayışı bulunmaktadır.

Liberal düşüncede “özgürlük” de “bireycilik” kadar önemli bir değer olarak kabul edilmektedir. Genel anlamda özgürlük bireyin hayatını planlarken kendi fikirlerini ön planda tutması, fikirlerini yayabilmesidir. Özgürlük bireysel gelişmeyi ve yaratıcılığı artıran bir unsurdur. Liberalizm’de ayrıca akıl ve gerçeklik de önemli bir yer tutar. Özgürlüğün alanı da insan aklı olarak kabul edilmektedir. Özgürlük bireyi gerçeğe götürecek bütün yolların açık tutulması demektir (Çetin, 2001: 224-225). Bireycilik bu anlamda bireyin insan olarak kendi amaçlarını serbestçe seçebilmesi ve bunları serbest bir şekilde gerçekleştirmesini gerektirir. Bu yönüyle bireycilik ve özgürlük arasında ciddi bağlar vardır. Ayrıca bireyin hiç kimsenin müdahale edemeyeceği bir özel hayatı olduğundan diğer bireyler gibi devletin de bu alana müdahale etmesi hoş görülmemektedir. Bu durumda devletin hareket alanının da sınırlandırılması gerekir. Böylece hukukun hâkimiyeti ve sınırlı devlet ilkesine ulaşılır (Yayla, 2015: 164). Durum böyle olunca Liberalizm’de devlet düşüncesi de “birey” kavramı üzerine temellendirilmektedir. İktidar karşısında bireyin özgürlüklerine ve tercihlerine sahip çıkmaktadır. Devletin bu alanlara müdahalesi uygun görülmemektedir. İktidar bireylerin hak ve özgürlüklerine kat’i bir şekilde saygı göstermelidir. Devlet bunları sağladığı ölçüde meşrû kabul edilmektedir. Ayrıca liberal devlet düşüncesinde yönetim şekli olarak demokrasi benimsenmiştir. Liberalizm ve demokrasinin birbiriyle benzer birçok yönü vardır. İkisinin de düşünce yapısında mutlak devlet otoritesi bulunmamaktadır. Her iki sistemin de meşru bir şekilde işleyebilmesi için bütün bireylerin hak ve özgürlüklerden aynı şekilde faydalanması gerekmektedir. Özgürlük, bireycilik gibi değerler, demokrasi

ve liberalizmin ortaklaşa sahip çıktığı değerlerdir. Demokraside çoğunluğun tahakküm gücüne dönüşmesinin önlenmesi esastır. Azınlık tek kişi bile olsa hak ve özgürlüklerinin korunması gerekmektedir. Demokrasi bu şekilde bireye verdiği önem açısından liberal düşünceyle paralellik arz etmektedir (Çetin, 2001: 230-231).

Liberalizm, bütün bireyleri, işçi-memur, işadama gibi ekonomik sınıflandırmaları dikkate almadan aynı ihlal edilemez, yok edilemez, vazgeçilemez insan haklarıyla donatmakta ve hakların korunması için gerekli yasal ve kurumsal düzenlemeleri gerçekleştirmektedir. Özgürlük, hukuk önünde eşitlik, ifade hürriyeti, toplanma ya da toplanmama özgürlüğü gibi hakları ön planda tutmaktadır. Ayrıca bireyleri diğer bireyler üzerinde tahakküm kurmaktan koruduğu gibi devlet organlarının da diğer bireyler üzerinde tahakküm kurmasını engellemektedir (Yayla, 2015: 213).

Bu şekilde bireyselleşme sürecini hazırlayan ve hızlandıran üç duruma konuyu daha net bir şekilde anlamak için değinilmiştir. Aydınlanma, dinî reform süreci ve aynı zamanda liberalizm gibi akımlar geleneksel toplumda aktif olan bazı değer yargılarını yıkmıştır. Bu akım ve ideolojiler bireyselleşmenin zeminini hazırlamıştır. Bu akımların getirdiği değişim ve dönüşümlerle hayatın hemen her alanında kolektif algılardan bireysel bir yaşam tarzına geçiş hızlanmıştır.

2. BÖLÜM

DİN DİNDARLIK VE BİREYSELLEŞME

2.1. Din ve Dindarlık

Din hakkında pek çok tanım yapılmıştır. Tanımların her biri dinin belli yönlerini ele almıştır. Bazı din tanımlarında dinin bilgi ile ilgili iddialarına, bazılarında dinin insanlar üzerindeki etkilerini ele almıştır. Yine bazı tanımlarda dinin ahlak boyutu ya da aşkın boyutu ön plana çıkarılmıştır. Örneğin bir psikolog dini yaşanan bir tecrübe, sosyolog sosyal bir kurum, bir kelâmcı akıl ve nakille savunulabilen bir sistem olarak görebilmektedir (Okumuş, 2012: 53). Hal böyle olunca dinler tanımlanırken buldukları konum, mekan, müntesibi bulunulan din için içine katılarak birtakım fikirler ortaya atılmıştır. Zaten dini tanımlama işi gerçekten zor ve karışık bir durumdur. Dünya üzerinde pek çok din bulunmaktadır. Ayrıca bu dinlerin de pek çok mezhep ve uygulama farklılıkları mevcuttur. Bu şekilde herkesin müttefik olacağı bir tanımdan bahsetmek çok zor hatta imkansız bir durumdur. Din tanımlarının çoğunda bu yüzden tanımlayıcının bulunduğu veya gördüğü yerden bakma durumuyla karşı karşıya kalınmaktadır. Din tanımlarında bu sebeple bazı sınırlılıklar bulunmaktadır.

Bauman'a göre din insanın tanımlamak için uğraştığı ilginç ve tanımlanması sıkıntı oluşturan bir kavramlar ailesine aittir (Bauman, 2013:144). Ancak dini tanımlamanın zor ve karmaşık olması bu konudaki çalışmaların durduğu veya durması gerektiği anlamına gelmez.

Dinin mahiyeti, tarif edenin kişilik ve dünya görüşü ve tarifin yapıldığı dönemin genel durumu, o dönemdeki eğilimler din tanımlarını etkilemektedir. Dinin sadece bir yönü göz önünde bulundurularak meseleyi ele almak yeterli olmadığı için süreç içerisinde yeni tanımlamalara ihtiyaç duyulmuştur. Bu şekilde pek çok sayıda

din tarifi ortaya çıkmıştır. Din tanımlarının bu kadar çok ve farklı olmasının sebebi dinin pek çok boyutundan hangisinin daha fazla önemsendiğine bağlı olarak değişebilmektedir (Yaparel, 1987: 405). Mesela Freud'a göre din; bir yandan insanlara dünyanın gizemini kıskanılacak derecede bütünlüklü olarak açıklayan, bir yandan da onları dikkatli bir yazgının hayatlarını sürekli izlediğine ve herhangi bir hüsranın başka bir varoluşta telafisinin olacağına dair telkin eden öğretiler ve vaatler sistemidir (Freud, 2015: 24). Bu tanım aynı zamanda Freud'un dine bakış açısını özetler niteliktedir.

Din tarihi süreç içerisinde her dönemde ve dünyanın her tarafında, daha doğrusu insanın olduğu her yerde sosyolojik bir kurum olarak hep var olagelmiştir. Dawson'a göre bir toplumun dini, o toplumun dünya ve hayat tasavvurunu, bakış açısını ifade eden belirleyici ve hâkim bir aktördür. Din sosyal hayatta bazı değişimleri etkileyen veya durduran dinamik bir güçtür (Dawson, 2003: 217). Gerçekten de bir toplumda, bir medeniyette yaşanan radikal değişimlerin o toplumun dinî inançlarındaki bazı değişikliklerle alakalı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Din inanç, ritüel, sembol ve normlardan oluşan bir sosyal kurumdur. Tarihî süreç içerisinde dinler, insanların akıl ve deneyimleriyle cevap bulamadıkları pek çok soruya cevap sunmuştur. Dinler sadece metafizik sistemler oluşturmamış, insanların kendisiyle, çevresiyle ilişkilerinin nasıl olması gerektiği hakkında da birtakım fikirler ortaya atmıştır.

Dindarlık kavramı da en az din kadar tartışmalı bir konudur. Din ve toplumun birbirleri üzerindeki etkilerinin sosyolojik olarak nasıl inceleneceği sosyologların dikkatini çekmiştir. Dinî hayatın tek boyutlu veya çok boyutlu olarak incelenmesi noktasında birtakım tartışmalar ortaya çıkmıştır. Din Sosyolojisi'nde bu şekilde dindarlık ve dindarlığın boyutları gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. Dindarlık bazı durumlarda dinî gruplara üyeliği merkeze alınarak tanımlanmaya ve ölçülmeye çalışılmıştır. 1940'ların başından itibaren deneysel çalışmalarda bireyin kiliseye katılım sıklığına bakılarak ölçülmüştür. Dindarlık bu şekilde dinî pratiklerin yapılıp yapılmamasına bakılarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Her hafta ayine katılanlar yüksek düzeyde dindar, ayda bir veya iki kere katılanlar orta düzeyde dindar, bu düzeylerden daha az katılanlar ise düşük derecede dindar sayılmıştır (Karaşahin, 2008: 194). Ancak bu durum özellikle Thomas Luckmann ve Peter

Berger gibi sosyologlar tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. Bireylerin dinî ritüellere katılımıyla gerçek dindarlığın ölçülemeyeceğini savunmuşlardır. Bu sosyologlara göre sadece katılımın ölçülmesi bireylerin dinî ritüellere katılırken içinde bulunduğu hissiyat hakkında fikir vermez. Yine alışkanlık sonucu, ailenin veya içinde bulunulan ortamın etkisiyle de bu ritüel ve ayinlere katılım imkan dahilindedir (Karaşahin, 2008: 194). İşte bu şekildeki yaklaşım ve yorumlardan dolayı din gibi dindarlık kavramı üzerinde de konsensüs sağlanabilecek bir tanım oluşamamıştır. Çünkü dünya üzerinde pek çok dini inanç bulunmaktadır. Bu inançları benimseyen insanlar da dünyanın farklı yerlerinde farklı şekillerde yaşam sürdürmektedirler.

Din ve dindarlık konularında kesin bilgi ve tanımların olmayışı dindarlığın ölçülmesinde de bazı problemlere sebebiyet vermektedir. Birtakım özel yöntem ve teknikler kullanılarak bir kişinin dindarlık düzeyini belirlemeye ve varılan sonucu rakamsal değerler şeklinde ifade etmeye *dindarlık ölçme* denilmektedir. Bu konuda en çok anket yöntemi kullanılmaktadır. Anketlerin geliştirilmesi ve uygulanması ve ulaşılan sonuçların analizinde farklı teknikler de kullanılmaktadır. Dindarlık ölçümünde dindarlığın sınırları özenle çizilmelidir. Kişinin ölçüm sırasındaki dinî bilgi seviyesi onun dindarlık düzeyini tam olarak belirlemez. Mesela konuya İslamiyet eksenli bakıldığında Arapça bilen birinin dinî bilgi seviyesinin daha üst düzey olacağı söylenebilir. Ancak bu durum o kişinin daha dindar olacağı anlamına gelmez. Ayrıca bazı kişiler çok dindar bir görünüm arz ettikleri halde dinî konularda çok da bilgi sahibi olmayabilmektedir. Dindarlık boyutu ölçüm sırasında kabul edilen kriterlere göre değişim sergileyebilmektedir. Genel olarak inanan, ibadet eden, dinle alakalı kitaplar okuyan, dinî ortamlarda bulunan kişiler dindar kabul edilmektedir. Bu durumları gerçekleştirme sıklığına bağlı olarak da kişinin dindarlık düzeyi belirlenmektedir. Ancak bu durumu Onay şu şekilde tartışmaktadır:

Bu esasa göre yapılacak ölçümlerde, günde 4-5 saatini dinî aktivitelere ayıran bir imam, bir papaz veya bir emekli, bu tür davranışlara her gün yarım saatini ancak ayıran bir işçi, esnaf ya da öğrenciden daha dindar bulunacaktır. Bu durum bizim şu soruyu sormamızı gerekli kılmaktadır, dinî konulara onlar kadar çok zaman ayıramayan, bir işçi, bir esnaf veya bir öğrenci bir imamdan, papazdan veya emekliden daha dindar olabilir mi? Boş zaman faktörü yanında sosyal, ekonomik,

eğitim durumu gibi bağlamsal faktörlerin dindarlık ölçümünde yeri nedir? (Onay, 2001: 440).

Bu değerlendirmelere bakıldığında kime tam olarak dindar denileceğinin, dindarlık düzeyinin nasıl ölçüleceğinin ne kadar zor ve kompleks bir durum olduğu ortaya çıkmaktadır. Köysüren hayat denen olgunun sürekli değişmeye ve yeni kazanımlarla yenilenmeye açık bir olgu olduğunu ifade etmektedir. Ona göre 50 yıl önce özellikle eğitimi büyük çoğunluğu köylülerin daha dindar olduğu kanaatinde olmuşlardır. Ancak günümüz için bu durum bu şekilde değildir. Dindarlık denen bilinç ve tutum, günümüz için şehirlileşmeyi de gerektirmektedir (Köysüren, 2013: 208-209).

Dindarlığın ölçülmeye çalışıldığı durumlarda genel olarak dinî kültürün oluşturduğu ibadetler esas alınarak dindarlık temellendirilmeye çalışılmaktadır. Ancak gözleme dayalı bu tür yorumların objektif bir gerçeği ifade edip etmediği tartışmalı bir konudur. Dindarlığı görünüşteki şekil, bilgi ve verilere göre yorum yaparak değerlendirme bilimsel mahiyeti olmayan bir tutum olarak değerlendirilmelidir (Mutlu, 1989: 194).

Dinî yaşayışlar hem bireysel açıdan hem de sosyo-kültürel açıdan hayatın her alanında çok farklı şekillerde tezahür etmektedir. Din ve dindarlık tanımlamalarında araştırmacılar farklı kriterlere dayanarak çeşitli sınıflandırmalar oluşturmuşlardır. Bu tanım ve sınıflandırmaların konuyu anlama açısından ciddi bir etkisinin olduğu yadsınamaz. Ancak bireylerin dinî hayatlarına bakıldığında bu tanım ve sınıflandırmalara sığamayacak ölçüde bir çeşitlilik ve zenginlik barındırdığı görölmektedir (Yapıcı, 2002: 116). Bu durumda din ve dindarlık konusundaki tanım ve sınıflandırmalar süreç içerisinde konuyu anlama açısından yetersiz kalabilmektedir. Bu sebeple süreç içerisinde konuyla ilgili farklı değerlendirme ve yorumların gündeme getirilmesi gerekmektedir.

2.2. Bireyselleşmenin Din ve Dindarlık Üzerindeki Etkisi

Bireyselleşmenin son birkaç yüzyıl içerisinde toplumsal hayatın her alanına ciddi etkilerde bulunduğunu söylemek gerekir. Bireyselleşmenin özellikle Batı fikir

dünyasında Reformasyon ve Aydınlanma süreciyle birlikte gelişen toplumsal bir fenomen olduğunu söylemek mümkündür. Bireyselleşme kavramına toplum hayatındaki tüm kurumlarda rastlanmaktadır. Aile yapılarında, siyasette, ekonomide ve daha pek çok alanda birey kavramına vurgunun arttığı ve daha bireyci düzenlemeler yapıldığını söylemek gerekmektedir (Ünal, 2010: 8).

Bireyselleşme sürecinin din kurumu üzerindeki etkileri özellikle günümüzde belirgin bir hal almıştır. Din kurumu da diğer kurumlar gibi bireyselleşmeden nasibini almıştır. Bu süreçte din kavramının bireyselleşmeden ne denli etkilendiğini görebilmek için dinlerin süreç içerisinde nasıl bir gelişim sergilediklerine kısa bir göz atmak gerekir. Özellikle semavî dinler oluşmaya başladıkları ilk dönemlerde kişi ve grupların bu dine intisap etmesiyle başlamakta ve kısa bir süre içerisinde toplumu radikal bir şekilde değiştirip dönüştürme yolunda ilerlemektedirler. Dinlerin oluşum süreçlerinde kolektif bir yapıdan bahsetmek gerekir. Geleneksel dönemlerde hayatın her alanına hâkim olan bu kolektif yaşam din kurumu üzerinde de yansımalarını göstermektedir. Özellikle ibadet ve ritüellerin hep beraber ve belli bir mekanda yapılması ilk dönemlerde birlik ve beraberliği güçlendirmesi açısından önem arz etmektedir. Bu duruma verilen önem yüzyıllar boyunca bu şekilde devam etmiştir. Böyle bir yapıda din adamları etkin bir rol oynamakta ve inananların algı ve yaşantılarında ciddi bir etkiye sahip olmaktadır (Wach, 1990: 349-350).

Bu durumun son birkaç yüzyıl içerisinde ciddi bir değişim ve dönüşüme uğradığını söylemek gerekir. Matbaanın icadı, teknolojik gelişmeler, iletişim ve ulaşım ağlarının genişlemesiyle birlikte din adamlarının fikir ve yorumlarıyla özdeşleştirilen din kavramı temel kaynaklarından okunmaya başlanmış ve ciddi bir sorgulama sürecine girilmiştir. Bireysel olarak kendini ifade etme ve eşitçiliğe vurgu yapan bu söylemler girdiği kültürleri dinî anlayışlar açısından da etkilemiştir (Altaş, 2003: 223).

Bugünkü dinsel yaşayışa göz atıldığında dinin toplumsal boyuttan ziyade bireysel yaşamda etki gösterdiği görülmektedir. İnsanlar yaşadıkları toplumsal, ekonomik, bedensel, ruhsal ve ahlakî yoksunluklardan yola çıkarak dinsel anlamda bir anlama, yorumlama sürecine girmektedirler. Böyle bir durumda bazen doğru bir anlamlandırma yaşayarak dine daha sıkı ve içten sarılma yoluna girilebilmektedir.

Bazen de yaşanan durumlar dinî bilgiyle anlamlandırılmadığı için din kavramıyla bir çatışma süreci de yaşanabilmektedir (Kayıklık, 2014: 31-32). Modern süreçte dinî yaşayışını geleneksel şekliyle yaşamak istemeyen ancak dinle bağlantısını da koparmak istemeyen birey bir arayış içerisine girmiştir. Bireyselleşme dindarlığa bu açıdan yeni bir form katmıştır. Günümüzde herkesin aynı tarzda dindar olması beklenmemektedir. Çoğulculuşma, küreselleşme ve akılcılışma modern toplumlarda sınırları zorlamaktadır. Böyle bir toplumda bireyin dinî anlayışını ve yaşantısını belli kalıplara sokmak sıkıntılı durumlar ortaya çıkaracaktır. Böyle bir toplumda birey başkasının belirlediği şekilde değil, kendisini daha dindar ve samimi hisseceği şekilde dinini yaşamak istemektedir (Ünal, 2010: 17).

2.2.1. Bireysel Dindarlık

Din incelenirken genellikle, individualizm ve kolektivism olarak isimlendirilen iki fikir mektebinin arasında cereyan eden rekabet inceleme durumunu zorlaştırmıştır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren bilginler dinin gelişimi noktasında kolektivismden individualizme giden kademeli, aynı zamanda geri dönülemez bir ilerleme meydana geldiği düşüncesine sahiptirler. Dinin daha ferdiyetçi bir tutumla ilerlemesinin iki sebebinden söz edilebilir. Birincisi ferdin çevrenin etkisinden kademeli bir şekilde kurtarılması, ikincisi ise bizzat medeniyetin kendisinde bulunan bir farklılaşma sürecidir (Wach, 1990: 29). Bu şekilde dindarlığın 2 temel yansıması olduğunu söylemek mümkündür. Birincisi kişinin kendi içinde yaşadığı bir kişisel dindarlık, ikincisi de toplumsal düzeyde yaşadığı dindarlıktır. Kişisel dindarlıkta birey dini duygu ve düşünce boyutunda yaşamaktadır. Bireyin tanrı ile ilişkisinden ortaya çıkan duygu, his, bağlanma, sakınma gibi durumlar ön plandadır. Bu dindarlık daha sessiz ve kendi halinde ilerlemektedir. Böyle bir dindarlığın nitelikleri kesin sınırlarla çizilememektedir. Bu durumun sebepleri arasında her insanın özgün bir kişiliğinin olması, beklenti ve eğilimlerinin farklı olması sayılabilir. Bu durum kişinin dindarlık eğilimlerini çok farklı tarzlarda görünür kılmaktadır.

İnsanlar bir taraftan tek başına yaşamakta, bir taraftan da çevremizdeki insan ve toplumlara bağlı olmak durumundadır. Toplumlara yaşantısını sürdürürken tarihî süreçte miras aldığı kültüre, yabancı kültürlerle etkileşim boyutuna ve medeniyet

düzeşine göre dinin gündelik hayata yansımaları farklılık arz etmektedir (Bilgin, 2003: 194). Dinin etkileri kişinin mensup olduğu dine, mezhebe, onun dine karşı nasıl bir tutum içerisinde olduğuna, kişinin bulunduğu çevreye ve kişinin içinde bulunduğu psikolojik durum ve tutumlara göre değişmektedir.

Bilindiği gibi günümüzde sanayileşme ve şehirleşmeyle birlikte insanlar aynı ortamlarda bulunmaktadır. Ancak buna rağmen birbirinden kopuk, resmî ve yüzeşel ilişkiler bu ortamlarda etkin bir konumdadır. Böyle bir ortamda kişiler tek başına hayatını sürdürmek durumunda kalmaktadır. Bu geleneksel dönemdekinden farklılaşan yaşam tarzı dinî anlamda da etkisini göstermektedir. İnsan anlam arayışını bireşel anlamda sürdürmek ve yine bireşel anlamda bir şeyler yapmak durumunda kalmaktadır. Çağdaş insanın dini algılama biçimi daha farklıdır. O tartışılmaz, sabit din anlayışını kabul etmemektedir. Çağdaş insan inandığı dini kendi yalnızlığı ve anlayışı çerçevesinde yaşamaya çalışmaktadır. Bireşin önemsemediği değer ve önceliklerine göre birtakım dindarlık tipleri oluşmaktadır. Kişinin mizacı, sosyalleşme deneyimleri, tecrübe ve kazanımları onun dindarlık oluşumunda önemli bir etkiye sahiptir.

Lukes dinsel bireşciliği şu şekilde tanımlamaktadır:

“İnançlı bireşin araçılara ihtiyacının olmadığı, ruhsal yazgısının temel sorumluluğunu kendisinin taşıdığı, Tanrısıyla kendi bildiği yolda ve kendi çabalarıyla kendisinin ilişki kurma hak ve görevinin olduğu görüşüdür.” (Lukes’tan akt. Ünal, 2011: 63-64).

Süheyl Ünal’a göre dinsel bireşci birtakım eylemlerde bulunurken dine başvurabilmektedir. Ancak bunu yaparken bireşelliğine zarar vermeden yapmaktadır. Dinsel bireşcilik kişinin dinsel eylemde bulunurken harici otoriteye yer vermeden kendi bireşel durumunu göz önünde bulundurmasıdır. Dinsel bireşci eylemlerinde bireşel değerlerine başvuran, müminlerin manevi eşitliğine inanan insandır. Günümüzde herkesin aynı tarzda dindar olması ve dinini aynı şekilde yaşaması beklenmemektedir. Modern bireş dinini bir şekilde yaşamak ve içselleştirmek istemektedir. Dinini yaşarken ötekinin istediği ve belirlediği şekilde değil, kendisini daha dindar ve daha samimi hissedeceği şekilde yaşamak

istemektedir. Modern birey, birçok seçenek arasından tercihte bulunarak bireysel kararını vermektedir. Dinsel bireycilik modern insanın karşısında duran seçeneklerden biri olarak kabul edilebilir (Ünal, 2011: 222).

Dinsel bireycilik, bireyciliğin bir kolu olarak görülebilir. Bireycilikte önemli olan sadece kişinin kendi benliğidir. Bireyin kendi seçim ve tercihleri her anlamda etkili olmaktadır. Böyle bir bireycilik anlayışında din bile feda edilebilir. Bu bağlamda dinsel bireycilik bireyciliğin bazı özelliklerini kısmen bünyesinde barındırır da tam olarak aynı anlayıştan söz edilemez. Bireycilikteki ben anlayışı dinsel bireycilikte yerini birey-Tanrı ilişkisine bırakmaktadır. Dinsel bireycilik denilince, dinin şu ana kadarki yaşantı şekillerini beğenmeyen ve dinini daha kendine özgü yaşamak isteyen insanların bakış açısına değinmek gerekir. Böyle bir anlayış bu tarz kişilerin dine dair arayış, beklenti, yaşayış tarzlarını yansıtmaktadır. Zaten günümüzün çoğulcu ve karmaşık ortamlarında tekdüze ve aynı din algısından söz edilemez. Küreselleşmiş bir dünyada insanların dinî yaşantısını bazı sınırlara hapsetmek hem bireylere hem de bizzat dine birtakım zararlar getirebilmektedir. Modern bireyler dini kendi anladığı ve istediği şekilde yaşamak istemektedirler (Ünal, 2010: 15). Bireyler günümüz dünyasında her alanda hayatı sorgulama, yorumlama, anlamlandırma arayışı içerisinde bir tutum sergilemektedirler. Yine hayatın her alanında birtakım seçim ve tercihler yapma gereği duymaktadırlar. Bu tutum bireylerin dinî yönlerini de etkilemektedir. Böylece dinî konularda da sorgulama ve yorumlama eğilimi oluşmaktadır. Bunun sonucunda da geleneksel tutumların geri plana itildiğini, sorgulayıcı ve özgün bir dinî yaşantı oluşturulmak istenildiğini söylemek mümkündür.

Dinî bireyselcilikte aynı zamanda dinin öznelendirildiği söylenebilir. Böyle bir eğilimde otoriteye karşı ciddi bir şüphecilik bulunmaktadır. Böyle bir durumda gerçeğin yolunda olmak bütün doğru cevapları bulmaktan daha manidar bulunmakta ve böyle bir yol izlenmektedir. Bu şekilde dinî liderlerin dikte ettiği bir inanç sistemi reddedilmektedir (Furseth, Repstad, 2013: 207).

Dinsel bireycilikle mistisizm bazı durumlarda yakın anlamlarda kullanılmaktadır. Mistisizmde dinsel tecrübenin aracısızlığı/doğrudanlığı, içe yönelikliği, Tanrı'yla gelenek ve kurumlar olmadan doğrudan bir irtibatı söz

konusudur. Wach da ferdi dindarlığı ele alırken mistisizme dikkat çekmiştir. Ona göre mistisizm ferdin bazı dini tecrübeleri kazanmaya çalışmasını ifade eder. Dinî düşüncenin tüm şekillerinde ve pek çok dindarlık türünde birtakım mistik unsurlar bulunabilmektedir. Mistik dindarlık ona göre objektif ve cemaatçi ibadet ve takva fiillerinin sübjektif ve kişisel yorumunun bir sonucundan ibarettir (Wach,1990: 173).

Adler tek tanrılı dinlerin uygar insanların dünya görüşüne daha iyi yanıt verdiği kanısındadır. Çünkü uygar insan dünya olaylarını en yüksek yöneticide en büyük kuvvetin ifadesini düşünebilmekte ve hissedebilmektedir. Ancak birey bu yüce varlığın fonksiyonu ve şekli konusunda binlerce imaj geliştirebilir. Bu imajlar diğer bireylerin imajlarından ince nüanslarla farklılaşmaktadır (Adler, 2011).

İnsanlar dindarlığı tek bir şekilde yaşamamaktadırlar. Bütün insanların birbirinden ayrı bireyler olduğu düşünüldüğünde aslında bu çok doğal bir durumdur. İnsanlar birbirlerinden ayrı yetenek, bilişsel özellik, toplumsal çevre, genetik ve zeka şartlarıyla dünyaya gelmektedirler. Birbirlerinden bu kadar farklı ve zengin çeşitliliğe sahip insanı aynı dinsel anlayışa mecbur etmek eşyanın tabiatına aykırı görünmektedir. Dolayısıyla yeryüzünde ne kadar insan varsa o kadar dinî yaşayış biçimi olabileceğini söylemek mümkündür (Ünal, 2011: 15).

Dinin bireylere sunduğu dünyada her şey birbiriyle bağlantılıdır. Aile içi ilişkiler, diğer insanlarla olan ilişkiler, eğitim anlayışı, boş zamanların değerlendirilmesi gibi durumların hemen hemen hepsi için dinin birtakım prensipleri vardır. Bireysel dindarlıkta ise din toplumun sınırlarını ihlal etmeyecek şekilde düzenlenmektedir. Yani birey sosyal ortamlardaki ilişkilerinde dindarlığını geride bırakmak durumunda kalabilmektedir. Ancak bu durum birtakım sorunlar da oluşturabilmektedir. Dindar birey dinî anlayışını sosyal ilişkilerine yansıtmadığı durumlarda psikolojik bir gerginlik de yaşayabilir. Tarihi süreç içerisinde yalnızlaştırılmış ve pek çok hak ve menfaatten yoksun bırakılmış insan ve toplumların bu durumda dini önemli bir güç olarak görmelerine ve daha farklı ve yoğun yaşamalarına sebebiyet vermiştir (Mehmedoğlu, 201:179). Bu durumun günümüzde ciddi bir değişikliğe uğradığını söylemek mümkündür.

Modern insanların son derece rasyonel olmaları ve dine seküler bir tutumla bakmaları, onları herhangi bir dine ait olmadan inanmaya ve anlam ihtiyacını gidermeye yönlendirmektedir. Bu arayış sonucunda bireyler, örgütlü dinlerden uzaklaşarak, kutsalla ilişki kurarken, daha özel, daha kişisel bir inanca sahip olmaktadır. Önceki dönemlerde bir dine inanmak, o dinî geleneğe ve o dinî gelenek içerisinde ortaya çıkan kurumsallaşmış organizasyonlara mensup olmak anlamına gelmekteydi. Bu durumda bireyler maddi-manevî birtakım sorumluluklar yüklenmişlerdir. Oysa bireysel dindarlıkta bireyler bu sorumluluklardan kurtulmaktadır. Bu anlayış bu sebeple ibadet merkezleri olan cami ve kiliseleri cemaatsiz bırakmıştır. Aynı zamanda mabetlerin bakım ve onarım işleri de büyük bir ilgisizliğe maruz kalmıştır. Hatta birtakım manevî ihtiyaçlarını örgütlü bir dinde karşılayamayan insanlar, özellikle de gençler bu kurumların kendi kutsal anlayışları önünde birer engel olarak görmeye başlamışlardır. Yine özellikle gençler arasında gün geçtikçe “ait olmadan inanma” eğilimi artmaktadır (Kirman, 2005: 27). Günümüzdeki dindarlık algısı bu şekilde bir sürece girmiştir. İnanç ve ibadetler noktasında bireyler daha öznel, daha bireyci bir tutum sergilemektedir. Hayatın her alanına hâkim olan bireyci anlayış dinî alanda ve ibadetlerde etkisini hissettirmektedir.

2.2.2. Semavî Dinlerde Bireyselleşme Süreci

Yeryüzündeki bütün dinler genel olarak inanç ve ibadet sistemleri açısından mutlak doğru iddiası taşımaktadırlar. Dinler bu şekilde müntesipleri için kendine has bir kimlik geliştirmekte ve onlara kendi inanç ve yaşantılarının tek gerçek olduğu bilincini aşlamaktadırlar. Özellikle günümüzde en çok müntesibi bulunan 3 semavî dinlerden olan insanların diğer dinlerden olanlara farklı bakmalarının temel sebebi budur (Altaş, 2003: 227).

Dinlerin toplumlara yönelik hedefleri ve bunları gerçekleştirebilmesi farklılık arz etmektedir. Hristiyanlık'ta ilk dönem için direkt toplumu düzenlemeye yönelik kurallar göze çarpmasa da ileriki aşamalarda kilisenin teşkilatlanmaya başlamasıyla topluma yönelik birtakım kurallar da geliştirilmiştir. Yahudilik ve İslamiyet için düşündüğümüzde ise bu dinlerde toplumu düzenlemeye yönelik sürekli kurallar vardır (Bilgin, 1997: 30). Bu durumda semavî dinlerin kolektif bir yapıya sahip

olduğunu, toplumların yaşantılarında birtakım değişiklikler yapma eğiliminde olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu durumun günümüzde bazı değişikliklere uğradığını söylemek gerekmektedir.

Günümüzde bireysel özelliklerin inşa ettiği dindarlık öğelerinin yanı sıra, bizzat eğitimin, pozitif dünyayla iletişimin, globalleşmenin inşa ettiği, postmodern çoğulculuk öğelerini barındıran yeni dindarlık tipolojileri oluşmuştur. Geleneksel anlamda coğrafi, etnik ve kültürel dağılımın oluşturduğu tipik dindarlık günümüzde yoğunlaştırılmış etkilere daha fazla açık durumdadır. Mevcut durumların oluşturduğu değişkenler dindarlığı farklı davranışlarla yüz yüze getirmektedir (Subaşı, 2004: 121). Günümüzde özellikle küreselleşme ile birlikte insanların artık müntesibi olmadığı dinler hakkında da ciddi bir bilgi sahibi olma imkanı bulunmaktadır. Farklı dine sahip olan insanlar daha iç içe yaşama fırsatı bulmaktadırlar. Zaten iletişim ağlarının yaygınlaşmasıyla farklı dinden insanlar birbirleriyle hızlı bir irtibat sağlayabilmektedir. Böyle bir dünyada dindarların tarihi süreç içerisinde diğer din müntesiplerine bakışı farklılaşmıştır.

Konuya İslamiyet eksenli bakıldığında, Müslümanların modern dünya ile karşılaşmasının anî ve baş döndürücü bir şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Müslümanların Batı dünyasının birtakım fikir, ideoloji ve yaşantılarıyla karşılaşması sonuçları tahmin edilemeyecek biçimde meydana gelmiştir. Bu durum Müslümanların özellikle kimlik noktasında sorunlu bir profil üretmesine sebebiyet vermiştir. Müslümanlar bir taraftan uhrevî bir dünyaya özlem duymaya başlamış, bir taraftan da sekülerizmin etkileriyle dolu bir dünyaya zorunlu bir adım atmak durumunda kalmışlardır. İşte aslında taban tabana zıt olan bu iki durum başlı başına bir gerilim meydana getirmiştir. Bu gerilim ortamında tercih yapma imkanı bulamayınca rölativist bakış kurtarıcı olarak görülmeye başlanmıştır. Seküler ve kapitalist bir dünyada tam zıt bir zihniyetin verilme tarzı ve üslubu araştırılırken ciddi bir dirençle karşılaşmıştır. Müslümanlar otoriteryan, ataerkil bir zihniyet üzerinden varlık gösterirken, seküler dünyada aslında bu algılarıyla bütünlük arz etmeyen zihniyetlerden beslenmek durumunda kalmışlardır. Durum böyle olunca bir tarafta sekülerliğe temelden itiraz eden bir duruş ve bir tarafta da sekülerizmin suyuna giden bir kimlik inşasının zorunluluğu boy göstermiştir. Sekülerizm dünya ve din işlerinin ayrılması gerektiğini empoze etmektedir. Böyle bir durumda

kamusal ve özel alan ayrımları oluşmuştur (Köysüren, 2013: 195-196). Genelde İslam dünyasında özeldense Türkiye’de din olgusunun modernleşmeyle tanışma sürecinin olumlu bir süreç olmadığını söylemek gerekir. Tipik bir Müslümanın, Müslümanlık ve modernlik ilişkisini hoş karşılamadığı söylenebilir. İslam dünyasında modernleşme önerileri genelde reddedilmektedir. Dinî modernleştirme teorileri din dışı bir dünyanın tasarrufu olarak görülmektedir. Müslüman algı sekülerizmle garip bir etkileşim içerisinde olmuştur. Bir tarafta reddetme eğilimi gösterse de bunu tam olarak başardığı söylenemez. Mesela sekülerizm dünyevî olana kutsallık atfetmeye başladıkça İslam dünyasında da dünyanın önemini ortaya koyan, uhrevî anlatıyı dünya üzerinden vermeye çalışan birtakım söylemler gelişmiştir.

İslam dünyasında sekülerizm gibi ideolojilerin etkisi inkar edilemez. Ancak İslamiyet’in sadece manevî dünyaya hitap eden bir din olmadığını söylemek gerekir. Kur’an-ı Kerim aynı zamanda kişisel iradeye hitap eden bir dil kullanmaktadır. Dinin gereklerini uygularken bireylerin akıl yolunu terk etmemesi gerektiği konusunda uyarılar yapan bir kutsal kitaptır. Yine Kur’an-ı Kerim’de çeşitli ayetlerde düşünmeye, akletmeye yönelten ifadeler bulunmaktadır (Kur’an-ı Kerim, 10/16, 16/67, 2/242). Ayrıca İslam hukukunda “ictihad” denen bir müessese bulunmaktadır. Müslümanların zaman içerisinde meydana gelen bireysel ve toplumsal değişim ve ihtiyaçlarına, yeni soru ve sorunlarına cevap bulmaları gerektiği için ilk Müslüman nesilden itibaren özellikle alimler serbest bir şekilde ictihad etmişlerdir. Ancak ictihad kültürü zaman içerisinde akamete uğramış, hazır hükümler çoğalmış ve mezhep taassubu ve siyasî baskılar sebebiyle taklit düşüncesi gelişmiştir. Samimi taklit taraftarları ictihad anlayışının ehliyesiz ve kötü niyetli kişilerin elinde tahrif edilmesini önlemek mazeretiyle böyle bir görüş geliştirmişlerse de bunun İslam hukukunda açacağı yaraları düşünememişlerdir. Bu faaliyetin durması dinin hayattan kısmen ve tamamen kalkması anlamına geldiği için aslında İslam dünyasında olumsuz bir etki oluşturmuştur.

Pozitivist dünya, bireyin içinde bulunduğu gerçekleri, çelişkileri, birtakım çaresizlikleri, neredeyse akli ve ruhu ikiye ayırmıştır. Bütün bunlara rağmen İslam dünyasında birtakım modernleşmeler yaşansa da eski değerlerden, ritüellerden - birtakım değişiklikler olmakla birlikte- tamamen kopuş yaşanmamıştır. Modern

dünyanın yenilikleri, hayatı kolaylaştıran imkanları Müslümanlar tarafından kullanılmakla birlikte, tam seküler bir yaşama da direnç gösterilmiştir. Bu durum kentler için de böyledir. Kent imkanları düşünüldüğünde daha rafine bilinçlerin oluşmasının daha kolay olacağı söylenebilir. Birçok ülkeden gelen insanların bulunduğu metropollerde bireyler insan çeşitliliğini gördükçe daha hoşgörülü bir yaşam tarzına adapte olabilir ve yaratılışın çeşitlilikteki hikmetini daha kolay anlamış olmaktadır. Sanat ve kültür etkinlikleri de insanların iç yolculuklarında önemli bir etkiye sahip olabilmektedir. Kentlerin canlı ve dinamik yapısı, farklı ve heterojen yapılar dinî konularda da derinleşmeye imkan sağlayabilmektedir. Böyle bir durumda da aslında din kavramı belli mekan ve sınırlılıklardan kurtulmuş olur. Aynı zamanda bu canlı ve dinamik ortamda birçok dindarlık tipi gelişeceği için yine din belli kalıplarla anlatılmaktan da kurtulacaktır (Köysüren, 2013: 208-209).

Kentlilikle birlikte tekdüze ve tek boyutlu bir yaşam değişime uğrayarak, insanların yetenek ve cevherlerini keşfettiği, yaşam alanının genişlediği bir çeşitlilik oluşmuştur. Bireylerin kent yaşantısıyla birlikte üreticiliği, çeşitli alanlarda faaliyet gösterebilme bilinci gelişmiştir. Teknolojik kabiliyetlerin artması, akli ön plana alarak doğal güçlere karşı kendilerini emniyete alma güçleri bu şekilde gelişmeye başlamıştır. Kent dindarlığında bireyler kendi din anlayışını başkasına dayatmamakta, baskı ve yasakların uyumsuzluğu ve kargaşayı körüklemekten başka bir işe yaramayacağını bilmektedir. Kent dindarlığı, muhafazakâr bir ailede doğmuş olsa da bireyin aile ortamında edindiği bilgi ve alışkanlıkları kendi laboratuvarında irdelemesi, öğretilenlerin nitelik ve derinliğini kendi bilinciyle değerlendirmesidir. Böylece birey bağınazlık karşıtı bir din anlayışı geliştirmektedir. Bu durumda kent dindarı inancı inanç olarak kabul eden, inancın ulviyetinden kendine pay çıkartmaya çalışmayan, sosyal ilişkilerinde bir kimlik olarak bundan çıkar sağlamaya çalışmayan bireydir. Halbuki, kırsaldaki yaşam, sosyal hiyerarşi içinde yükselme, kendini geliştirme, birtakım durumlara daha derinlikli bakma gibi bireysel yönelimleri kabul etmemektedir (Altan, 2011: 39). Çelik kentleşme sürecinde dindarlığın klasik otorite, önder, yapılanma, tabakalaşma, hayatla ve dünyayla ve kendisiyle iletişim kurabilme biçimleri tamamen değiştiğini ifade etmektedir. Bunda kentsel dokunun değişiminin etkileri bulunmaktadır. Kapitalist tüketimci kültüre dönüşen ve aidiyet bağları kırılan kentlere bir geçiş söz konusudur. Ayrıca modern

kentler dinî sembollerin önemini kaybetmesi, hayat tarzlarının çoğullaşmasıyla karşı karşıya kalmıştır. Dindarlığın pratik boyutu kentsel yapıdaki iş örgütlenmesinden ve rasyonel ekonomik esaslarla uyumlu dakik olma durumundan etkilenmektedir (Çelik, 2013: 11-12, 33, 44, 66). Ayrıca dinî bilginin edinilme sürecinde geleneksel otoritelerin yerini kentsel kurumların almaya başlamış olması, bu bilgilerin yorumlanmasında öngörülemeyecek düzeyde bireyselliklerin ortaya çıkması ve dinî bireyselleşmenin oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

Şehirler geleneksel olarak dinî yaşayış şekilleri ve tecrübelerin kaynağı durumundadır. Genel olarak dinler ve çeşitli dinî grup ve hareketler şehirselleşen bir ortamda ortaya çıkmış, oradan kırsal alanlara yayılmışlardır. Şehirler genel olarak köylere nazaran öteden beri dinlerin yaşam alanı olarak ideal bir ortam oluşturmuşlardır. Özellikle İslamiyet ve Hristiyanlık için bu hükümler daha çok geçerlilik kazanmaktadır. Ancak modern medeniyetin beraberinde getirdiği değişikliklerle birlikte geleneksel dindarlığın merkezleri olan şehirler, şimdi dinden uzaklaşmanın en ileri düzeyde yaşandığı mekanlar haline gelmişlerdir. Köyler, yani modernleşmenin etkilerinin hissedilmediği yerler ise geleneksel dindarlığın muhafaza edildiği çevreler halini almıştır. 19. yüzyılda sanayi devrimiyle birlikte şehirler, kırsal alanlardan endüstri merkezlerine yoğun göçler sebebiyle nüfus açısından büyük merkezler haline gelmişlerdir. Modern sanayi şehirleri tarım dışı mahalleleri, banliyöleri, uydu kasabalarıyla Orta Çağ'ın geleneksel şehirlerinden ayrılmaktadırlar. Modern toplumlarda şehirleşmenin dinin geleneksel toplumdan farklı bir şekil ve konum almasının, dine karşı ilgisizliğin artmasında önemli bir yeri olduğunu söylemek mümkündür. Aslında köyden şehre göçlerin tarihi çok eskidir. Bütün şehirler taşradan kente göçlerle meydana gelmişlerdir. Eski dönemlerde şehirlerde başlıca meşgale ziraat, ticaret ve zanaatkarlık olmuştur. Modern dönemde ise sanayileşme ve ekonomik gelişmeye paralel olarak işbölümü, ihtisaslaşma ve insanların davranış ve ilişkilerinde modern kente ve hayata has birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Modern zamanlarla birlikte şehirlerde başlayan ve oradan da kırsal kesimlere doğru ilerleyen yeni bir hayat tarzı oluşmuştur. Bu hayat tarzı toplumdaki geleneksel dindarlığı da etkilemiştir. Geleneksel ve cemaatvarî toplumlarda doğrudan münasebetleri ve tüm toplumsal fonksiyonları tek elden yöneten bir sistem vardır. Modern toplumda ise sosyal faaliyetlerde bir uzmanlaşma

ve ayrışma meydana gelmiştir. Modern şehrin insanı komşularıyla daha sınırlı konularda temas halindedir. Modern şehirlerde insanın faaliyet gösterdiği alanlar daha çok işyeri, dernekler, kulüpler, okul, sinema, kamu hizmetleri gibi alanlardır. Geleneksel toplumlarda dinin muhafazasında aile önemli bir yere sahiptir. Modern toplumlarda ise aile, yapı itibarıyla ve aile üyelerinin birbiriyle münasebeti açısından pek çok değişikliğe uğramıştır. Bu şekilde üstlenmiş olduğu birçok fonksiyonunu başka kurumlara bırakmak durumunda kalmıştır. Baba otoritesine dayanan ve birçok kaynağını dinden alan ataerkil aile yapısının çöküşü yerleşik inanç ve geleneklerin çöküşünü de beraberinde getirmiştir. Modern toplum insanı iş, eğlence gibi ferdi ve toplumsal faaliyetler arasında genellikle dine vakit ayıramamaktadır. Ayrıca sanayileşmiş toplumun izleyici ve dinleyicilerini sürekli bir biçimde etkileyen hızlı ve etkin kitle iletişim araçları bu insanları ve geleneksel kültürü değerlerinden koparmaktadır. Yine modern zamanlarda daha önce hiçbir dönemde rastlanmayacak şekilde kutsal ve kutsal olmayanın kesin bir ayrımına gidilmesi sosyal yaşantının laikleşmesine ve geleneksel dindarlıkların giderek zayıflaması ve dinden uzaklaşma denilen durumun oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu durumdan dolayı pek çok faaliyet doğrudan doğruya dinin etkisinden çıkmış ve din bireyselleşerek kişilerin özel yaşantılarıyla ilgili bir mesele, bir vicdan ve şahsi tercih meselesi haline gelmiştir. Din bu şekilde eskiden sahip olduğu önemi kaybederek ikincil bir olay ve boş zamanların değerlendirilmesi adına yapılan bir faaliyet haline gelmiştir. Aynı şekilde dinî inançlara ve pratiklere rağbet azalmıştır (Günay, 1986: 44-45).

Modern toplumda dinî birlik ve beraberliğin yerini, dine bağlılık ve yaşayış açısından bir plüralizm, gevşeme, ilgisizlik, dine ve özellikle de geleneksel dindarlığa tenkit ve birtakım inançsızlıklar almıştır. Ancak buna rağmen modern sanayi toplumlarında geleneksel dinin ve dindarlık şekillerinin geçirdiği sarsıntıya bakarak dinin toplum hayatından tamamen silineceği gibi bir hükme varmak yanlıştır. Aslında bu sarsıntı sanayileşme, kentleşme ve modernleşme öncesi dönemde hayatıyet bulmuş geleneksel dinlerin ve dindarlık şekillerinin yeni ve modern hayata uyum problemidir. Yani dini tamamen modernleşmenin zıddı bir yaşam biçimi olarak algılamak ve değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Modern dönemde geleneksel dindarlık bu şekilde intibak problemi yaşamaktadır. Sanayileşme öncesi geleneksel, taklitçi ve korkuya dayalı dindarlık sanayileşme ile

birlikte sarsıntıya uğramış ve bugünün modern cemiyetlerinde daha şahsî ve daha içten yaşanan yeni bir dindarlık şekli ortaya çıkmıştır. Bu dindarlık şekli de şehirlerden başlayarak yayılma eğilimi göstermektedir (Günay, 1986: 51).

Genel nüfus gibi, Batı dünyasında yaşayan Müslümanlar da sekülerleşmenin yaygın atmosferiyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Sekülerleşme süreci okulda, üniversitede, eğlence merkezlerinde ve çalışma ortamlarında Müslümanları birtakım çelişkili uygulamalara sevk etmektedir. Batı toplumlarında genel olarak din kamusal alanda bir görünürlük arz etmemektedir. Birçok Müslüman göçmen, özellikle Batı toplumlarında doğan ve büyüyen genç nesil dini sadece doğum, ölüm, evlilik gibi ritüellerde gözlemlemektedir. Bu sebeple Batı ülkelerinde yaşayan Müslümanlar değer sisteminden, bireysellikten, materyalizmden, tüketimcilikten, cinsel özgürlük gibi eğilimlerden etkilenebilmektedirler. Özellikle Batı toplumlarında doğan ve yetişen genç nesil iki çatışan ögeye maruz kalmaktadır. Evde derin bir İslam etkisi, dışarıda ise sekülerleşmiş, bireyselleşmiş ve küreselleşmiş bir etki altında kalmaktadırlar. Bu gençler ne tam olarak ev sahibi toplum tarafından ne de tam olarak ailelerinin kültürüyle yetiştirilemedikleri için değişik bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu kültürel çatışma özellikle gençlerde zihni ve duygusal bir karışıklık ortaya çıkarmaktadır (Coşkun, 2012: 69-70). Genel olarak bireyselleşme sürecinin özellikle son birkaç yüzyılda semavî dinlerde etkisini gösterdiğini söylemek gerekir. Bu durumun hem dinler hakkındaki bilgi ve yorumların yapısında hem de dindarların dinî yaşam şekillerinde bazı değişikliklere sebep olduğu söylenebilir.

2.2.3. Semavî Dinler Öncesi Bireyselleşme Süreci

Bu başlık altında bireyselliği farklı bir bakış açısıyla ele almak adına ilkel kabile dinlerinin bazı özellikleri üzerinde durulacaktır. Gökalp bu konuda cemiyetleri ilkel ve uzmanlaşmış olarak ikiye ayırmaktadır. İlkel cemiyetlerde yalnızca dinî velayetin bulunduğunu, bu cemiyetlerde kültürel velayetlerin müstakil bir biçimde oluşmadığını ifade etmektedir. Kurumsal cemiyetlerde ise dinî fikirlerden başka siyasî ve kültürel bazı fikirlere de rastlanmaktadır. İlkel cemiyetlerden söz ederken sadece ümmet mefhumu anlaşılmaktadır. Uzmanlaşmış cemiyetlerde ise ümmet, millet ve devlet kavramları birbirlerinden ayrı bir şekilde vücut bulmuştur. Uzmanlaşmış cemiyetlerdeki siyaset ve kültürel faaliyetlerin

fonksiyonlarını da din icra etmektedir. Dinin görevi aynı şekilde bu cemiyetlerde siyasi ve kültürel faaliyetleri kendi sahasında yalnız bırakmaktır (Gökalp, 1985: 94-95).

Esasen ilkel kabile dinlerinin bireyciliğe önem verip vermemesi açısından bakıldığında bazı özellikleri şöyle sıralanabilir:

- ✓ İlkel kabile dinleri göz önünde bulundurulduğunda bu dinlerin bir kabileye özgü olduğu ve yine genellikle kabilenin ismiyle anıldığı görülmektedir. Bunun sonucu olarak mensubiyet açısından bakıldığında kabilenin ve dinin mensubiyeti aynıdır ve zorunludur. Bu dinler daha yerel nitelikler sergilemişlerdir. Sözelimi bu dinlerin herhangi birinden evrensel bir din oluşmamış ve yayılmamıştır. Yine bu dinlerde kutsal kitap veya yazılı bir kaynağa da rastlanmamaktadır.
- ✓ Bu dinlerde “yüce tanrı” inancı var olmakla birlikte her kabile bu tanrıya kendi dilinde ve kendine özgü isimler vermişlerdir. Bu yüce tanrı diğer tanrı ve ruhlardan da bazı özellikleri bakımından ayrılmaktadır.
- ✓ Ayinlerde kullanılan metinler nesilden nesle aktarılan bazı sözlü ifadelerden oluşmaktadır. Bu aktarımlar bizatihi kolektif bir hayatı teşvik etmektedir. Bu dinlerin dinî ayinlerine bakıldığında bu ayinlerde dinî ve ahlakî kuralların kolektif yaşamı inşa ettiği ve bu ahlakî kuralların yine kolektif bir biçimde uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir.
- ✓ Bu kabilelerde din, tapınma, büyü, ergenlik ve geçiş dönemleri için geleneksel törenler icra edilmektedir. Bu törenlerde bazı dans ve vücut hareketlerine de rastlanmaktadır.
- ✓ Ruhların bir şekilde yaşadığına inanılmakla birlikte ahiret inancı noktasında kesin yargı ve inanışlar mevcut değildir (Küçük, v.d., 2014: 74-75).

Bu dinlerin genel özellikleri bu şekilde sıralanabilir. Bu dinlerin aslında konuyla doğrudan bağlantısı olan ferdî ve kolektif özellikleri üzerinde durmak daha

faydalı olacaktır. Bu dinlerde fertler dinin tabîî bir üyesi olarak kabul edilmekte ve başka herhangi bir dine bağlı olma durumu kabul edilmemektedir. Aslında bir bakıma gönüllü bir tercih söz konusu değildir ve birey ait olduğu kabilenin dinini yaşamak ve bu dine hizmet etmek zorundadır. Yine ayin ve ritüellere bakıldığında kolektif bir şuurdan söz edilmektedir. Ayinler hep beraber yapılmaktadır ve bu durum fertlere daha kolektif bir ruh aşılmasıdır. Bu şekilde bu ilkel kabile dinlerinde bireysel bir anlayış ve yaşayıştan bahsedilememektedir.

2.3. Sekülerizmin Bireyselleşme Sürecine Etkileri

Din tarihi süreç içerisinde sürekli var olmuş bir kurumdur. Dinin var olmasıyla birlikte dine ait birtakım yorumlar, ya da dine alternatif birtakım fikir ve metodlar olmuştur. Sekülerleşme kavramı genel olarak toplu yapılan ibadetlerin azalması, dinin insan yaşamında daha az etkin olması ve toplumun giderek kutsal değerlerden uzaklaşması gibi çeşitli anlamlarda kullanılabilir. Sekülerleşme toplumun ve diğer kültür alanlarının dinî kurumlar ve sembollerin tahakkümünden arındırılması sürecidir (Kayıklık, 2014: 218-219).

Sekülerleşme paradigmasının merkezinde “rasyonelleşme”, “farklılaşma” ve “bu dünyaya ait olma” olarak tanımlanabilecek üç kavramdan söz edilebilir. Sekülerleşme sanayi toplumunun ve modernleşmenin yükselişinin bir ürünü olarak görülmektedir. Özellikle Batı toplumlarında sekülerleşme ve bireycilik eğilimlerinin yaygınlaştığı görülmektedir. Ayrıca eğitimin artması, ekonomik anlamda birtakım iyileşmelerin yaşanması insanların daha özgür ve daha rasyonel tercihler yapma eğilimini artırmaktadır (Kirman, 2005: 54-55).

Sekülerleşme, kilisenin dünyayı önemsemeyen ve aşağılayan ve sadece ahiretteki kurtuluşu vurgulayan söylem ve tutumları karşısında, Rönesans’la başlayıp Aydınlanma ile devam eden dünyevî meseleleri ön plana çıkaran söylemin yaygınlaşmasıdır (Tekin, 2003: 55). Ancak sekülerleşme genel olarak modern süreçlerle özdeşleştirilse de sadece Batı toplumlarına ve son birkaç yüzyıla indirgenemeyecek özelliklere sahiptir. Kuran’ı Kerim’de hem Hristiyanlık’taki ruhbanlık anlayışı hem de sadece dünya hayatının ön plana çıkarılması reddedilmektedir. Bu şekilde bir denge oluşturulmaktadır.

Toplumsal ilişkiler, birtakım değerler, yavaş yavaş ve birikimli bir şekilde değişime uğramaktadır. Bu durum çoğu zaman toplumsal yapıda var olan kurumlara ciddi etkilerde bulunabilmektedir. Bu durumda din kurumu da toplumsal dönüşüm ve değişimlerden etkilenmektedir. Bu değişim ve dönüşümler dinlerde ve dinin etki boyutunda farklılaşma ve çeşitlenmelere sebebiyet vermektedir.

Geleneksel toplumlara bakıldığında sosyal yapılanmanın kutsalla sıkı bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. Bu tür bir toplumda kutsal ve kutsal olmayan ayrılmaz bağlarla birbirine bağlıdır. Toplumun iktidar, aile, akrabalık, sosyal faaliyetler gibi tüm seviyelerinde dinin etkisi çok yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Geleneksel toplumun bütün kültür öğeleri temel değerlerini dinin kutsallıklarından almaktadır ve bütün bu kültür öğeleri dinî bir anlam taşımaktadır. Yine bu tür toplumlarda yıl içerisinde hem dinî hem de kültürel öğeleri birlikte barındıran bazı bayram ve ayinler yapılmaktadır. Böyle toplumlarda cemaatçi bir yapı hâkimdir ve toplum üyeleri arasında sarsılmaz sıkı bağlar mevcuttur. Bu toplumun üyesi toplum ve din adına kendisine dayatılan bazı kural ve normlara uymak zorundadır. Bu şekilde değişime kapalı muhafazakâr bir yapı mevcut olmaktadır ve burada geleneği tehdit eden her türlü değişim ve dönüşüme karşı çıkılmaktadır. Üyeler dinî bakımdan tam bir inanç ve teslimiyet halindedir. Bu durumda emir ve yasaklara, ibadet ve ayinlere tam bir riayet söz konusudur. Yöneticiler, aile reisleri, din adamları ve toplumun bütün üyeleri dinî emir ve yasaklara aynı şekilde bağlıdır. Böyle geleneksel toplumlarda din, gelenek ve görenekleri koruma görevini de üstlenmektedir. Din adamı da böyle bir toplumda en yüce otoriteye sahip bulunmaktadır (Günay, 1986: 51-52). Yine geleneksel toplumlarda dini ritüeller kolektif bir şekilde yapıldığı için bireyler tarafından aynı oranda içselleştirilme imkanı bulmuştur. Bu şekilde kolektif bilinç güçlenme fırsatı bulmuştur. Fakat bu mekanik dayanışmanın etkisini yitirmesiyle birlikte bireylerin zihin dünyası da bu durumdan etkilenmiştir. Böylece bu kolektif bilinç yerini derin bir bireyselleşmeye bırakmıştır. Organik dayanışmanın hakim olduğu günümüz modern dünyasında toplumda bireylerin benzerliklerinden ziyade farklılıklarına yapılan vurgu artmıştır (Ataman, 2014: 46). Bu geleneksel yapıdan günümüze bu şekilde toplumsal yapıda ciddi değişimler yaşanmıştır. Özellikle sanayi devrimine bağlı olarak aile yapılarında, kentlerin dönüşümünde ciddi bir değişiklik meydana gelmiştir.

Modern sanayi toplum tipine bakıldığında, geleneksel toplum tipine göre gerçekten karışık bir yapı bulunmaktadır. Öncelikle geleneksel toplumlar doğal bir çevrede yaşamışlardır. Modern sanayi toplumlarında insanla tabiat arasına birtakım makineler, bazı teknikler girmiştir. Aletlerden, el işçiliğinden makinelere geçilmiştir. Bu yeni teknolojik ortamda insanlar doğayı kendi ihtiyaç ve arzuları için kullanmaktadırlar. Geleneksel toplumlara bakıldığında ailenin bizzat ürettiği şeyleri tükettiği görülmektedir. Yine bu durumda değişiklikler yaşanmıştır. Modern sanayi toplumlarında aile daha çok tüketici konumuna geçmiştir. Böyle bir toplumda sosyal yapıda bazı değişiklikler yaşanmıştır. Yeni ve karmaşık bir yapı içerisinde yeni meslekler, toplumsal sınıflar, dernekler, siyasi partiler ve diğer bazı unsurlar meydana gelmiştir. Böyle bir toplumda sıkı akrabalık ilişkilerinin yerini uzmanlaşmış ekonomik, siyasi, hukukî ilişkiler almıştır. Kentlerdeki heterojen nüfus sebebiyle kültürel değişiklik ve ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Bu kültürel farklılaşma sebebiyle kutsal ve kutsal olmayan arasında bir ayrışma, laikleşme, olayları bilimsel olarak değerlendirme durumu meydana gelmiştir (Günay, 1986: 52). Böyle çoğulcu bir toplumda farklı dinsel ve kültürel unsurların bir arada yaşaması adına bu unsurlar kamusal alandan bireysel alana doğru bir geçiş yaşamıştır.

Modern toplumlarda yeni dinî hareketlerin gelişimiyle birlikte insanların modern kültürle yakın ilişki içinde olan bir dinî yaşantı tarzı da gelişmiştir. Dinin modern toplumlarda yok olacağı tezini çürütecek bir yaşantı göze çarpmaktadır. En ileri toplumlarda bile dinin modern kültürle bir uyumundan söz edilebilir. Modernizm'in ilk dönemlerinde belki de dini toplumsal alanda görmek çok da mümkün değildi. Ancak bu durum günümüzde değişmiştir. Spor, siyaset, çevrebilim ve hatta rock konserlerinde bile din ve dindarlığa ait birtakım görüngülere rastlanmaktadır (Léger, 2004: 48).

Aktay tarihi süreç içerisinde dine karşı birtakım seküler tutumların hep var olduğunu ifade etmektedir. Zaten dinin kendi söylemleri seküler tutumlarla çatışma halindedir. Hâkim düşüncede din ve gelenekler arasında ciddi bir ilişkinin olduğu kabul edilmektedir. Dinin gelenekler dünyasına ait bir mefhum olduğu fikri ön plandadır. Bunun sebeplerinden biri din mefhumunun çok eski bir tarihe dayanması fikridir. Ayrıca nesiller arasındaki intikalinin gelenekle meydana geldiği görülmektedir. Bu durumda modern dünyada yok olmaya mâhkum bir varlık olarak

görülmesi de kaçınılmazdır. Ancak sekülerleşme kavramının, toplumsal, kurumsal ve bireysel olmak üzere 3 farklı anlamda kullanılabileceğini belirtmek gerekir. Modern dünyada dinin toplumsal ve kurumsal alanlarda belli bir etki alanına sahip olmaması bireysel anlamlarda da böyle olduğu anlamına gelmez. Modern dönemi dinin toplumsal ve kurumsal alandan bireysel alana yönelme dönemi olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Bireysel inanç ve ibadetlerde din günümüzde bile ciddi bir etki alanına sahiptir (Aktay, 2015: 2).

Bu şekilde dinin pratikteki formu bireyselleşme eğilimi göstermektedir. Sekülerleşme süreciyle birlikte bazı alanlardaki dinî normların geçerliği göreceleştirilmiş ve uygulama alanları bireyselleşmiştir (Bilgin, 1997: 66). Gerçekten de geleneksel toplumlarda dinin tezahürlerinin çok belirgin bir şekilde görülebildiğini söylemek gerekir. Sekülerleşme sürecine girmemiş toplumlarda din diğer sosyal kurumların da temelini oluşturmaktadır. Sanayi devrimiyle birlikte kente göç edenlerin ilkin dinsel pratikleri bir süre askıya aldıkları kabul edilebilir. Bu durum da modernleşmenin ilk aşamalarında baskın bir seküler kültür gözlemlenmiştir. Modern dönemlerde sanayi toplumları ve kentlerinin oluşmasıyla birlikte özellikle ilk dönemlerde dinin görünmesine mahal vermeyecek şekilde seküler bir toplum oluştuğunu söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra yıllardır var olagelmiş birtakım sosyal sınıflar yeni ve farklı bir sosyal yapıya doğru evrilmiştir. Bu durumun sosyal kurumların birtakım değişikliklere uğramasında etkisi büyüktür. Bu yüzden de modernliğin ilk dönemlerinde din ve dindarlıktan gerçekten uzak sayılabilecek bir toplum oluşmuştur.

Modernizmle birlikte insanların giderek tanrısızlaştıkları ve dinsel dogmalara inançlarını yitirdikleri, kendileriyle ilgilenmeye başladıkları ve kendilerini önemsemeye başladıkları sürekli işitilen bir durumdur. Bu iddialara göre modern bireylerin sürekli kendi kendileriyle meşgul olmaları sekülerleşmenin ürünüdür (Bauman, 2011b: 15). Sekülerleşmenin tabiatında maddi şeylere önem verme, tüketim kültürünün ön planda olmasının dinlerin manevî ruhunu baltaladığı söylenebilir.

Modernleşmeyle birlikte, dinin ve bazı değerlerin fonksiyonlarında birtakım gevşemeler yaşanmıştır. Ayrıca postmodern süreçte yaşanan belirsizlik ortamı bu

süreci hızlandırmıştır. Modernizm insanların bağlı oldukları değerleri geleneksel olarak gördüğü için reddetme yoluna gitmiştir. Bunun yerine bazen modern değerler inşa etmiş, bazen de alternatif üretememiştir. Bunun sonucu olarak insanlar bazı durumlarda birtakım sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Modernizmle birlikte insanlar kaçınılmaz bir değişim sürecine girmişlerdir. Ancak bu hızlı değişimi açıklama karşısında geleneksel değerlerin yetersiz kalması sebebiyle insanlar bazı anlam krizleri de yaşamışlardır (Kirman, 2005: 46-47). Toplumların geçirdiği bu hızlı değişimler insanların dinî yaşantısını da etkilemeye başlamıştır. Aynı zamanda modernleşmenin getirdiği bazı akımlar dini yaşantıda bazı değişikliklere sebep olmuştur. Sekülerizm bu durumlardan biridir.

Modernleşmeyle birlikte sekülerleşmenin artması dinin toplumsal alanda görünürlüğünün azalmasına sebebiyet vermiştir. Sekülerleşme süreciyle birlikte dinin işlevlerinde birtakım daralmalar meydana gelmiştir. Bu daralma siyaset, ekonomi, eğitim, aile gibi pek çok kurumda gözlemlenmektedir. Ancak bütün bunlara rağmen dinin öz itibarıyla insanlar için bir ihtiyaç olduğu söylenebilir. Dinin tarihî sürecin başından beri insanları kendine çeken bir cazibesi hep var olmuştur. Aslında modern süreç içerisinde dinin ihtiyaç olma özelliğinin azalmadığını, hatta üstlenmiş olduğu işlevler açısından güçlendiğini söylemek de mümkündür. Dinin modern hayatta dahi bu kadar etkin bir konumda olması dinin insan hayatına anlam kazandırma fonksiyonuyla ilişkilidir. Modern insan hayatı ile ilgili birtakım varoluşsal sorulara cevap bulabilmek için manevi alanlara yönelmektedir. Modern dünyada kaybettiği anlamı yeniden yakalayabilmesi için manevî alan bireyler için önem arz etmektedir. Modern süreçteki görülmeyen, hissedilmeyen şeyleri kabul etmeme anlayışı mevcut olsa da hayatın anlamını aramaya çalışan pek çok insan mistik ve manevî unsurlar tarafından cezbedilmektedir. Ayrıca eğitim seviyesinin yükselmiş olması yeni ideallerin doğmasına sebebiyet vermiştir. Modern süreçte zaten büyük bir anlamsızlık dalgası içerisinde olan gençler birtakım yeni fikirler ve yaşam tarzlarına ilgi duyabilmektedirler. Bu şekilde dinî, mistik ve spirüalist birtakım akımların ortaya çıkışına uygun bir ortam oluşmuştur (Kirman, 2005: 49-50). Bu tür durumlar aslında dinin insanla birlikte var olmuş olduğunu ve yine insanla birlikte var olmaya devam edeceğini göstermektedir. Ancak dinin otoritesini

azaltan ve kalıpsız bir hale geçmesine zemin hazırlayan dünyevileşme adlı bir sürecin varlığı da muhakkaktır (Yıldırım, 2014: 259).

Türkiye için düşünüldüğünde ilk bakışta geleneksel olguların hâkim olduğu kırsal kesimlerde dindarlığın daha yaygın olduğu görülmektedir. Ancak özellikle 1950 yılından itibaren kırsal kesimlerden kentlere göçün artmasıyla yine bir dindarlaşma eğilimi meydana gelmiştir. Kent hayatına intibak sürecinde dinin oluşturduğu manevî anlam dünyasının bunda büyük etkisinin olduğu söylenebilir. Yine Avrupa'da da günlük hayatta tezahürlerinin kendine çok az yer bulduğu söylene de kiliselere devamın arttığı da bilinmektedir. Ayrıca sekülerleşmenin etkisinin en fazla hissedildiği uluslar arası ilişkilerde yine birçok lider siyasetlerini yürütürken dini söylem ve yorumların etkisinde kalabilmektedir (Aktay, 2015: 109). Genel duruma bakıldığında modern yaşantıda görünürde dinî tezahürlerin azaldığını söylemek mümkündür. Gerçekten de ibadetleri kolektif bir şekilde yapma ve bu ibadete devam konusunda günümüzde ciddi bir azalma yaşanmaktadır. Ancak bu durumun dini tamamen geriletmediğini, dini ortadan kaldırdığını söylemek yanlıştır. Dinin toplumsal alanda zayıflamış olması dinin ortadan kalktığı anlamına gelmez. Bireysel anlamda dinin hala ciddi bir etkisinin olduğunu söylemek gerekir. Sekülerleşmeyle birlikte din tamamen ortadan kalkmamıştır. Sadece şekil değiştirerek bireylerin hayatında etkin bir rol oynamaya devam etmektedir.

2.4. Bireyselleşmenin Kurumsal Din Üzerindeki Etkisi

Geleneksel dönemlerde dinî faaliyetler ve sosyo-kültürel faaliyetler birbirine karışmış bir halde ve kutsalla sıkı bir bağlılık içinde olmuştur. Gündelik hayatta hem dinî hem de sosyal özellik taşıyan pek çok bayram ve ritüeller kolektif bir şekilde icra edilmektedir. Din bu durumda manevî ve sosyal problemlerin çözüm noktası olmaktadır (Günay, 1986: 50-51). Geleneksel dönemde dinin sosyal hayatta bu kadar etkin bir konumda olması din adamları ve dinî kurumların da etkin olduğu anlamına gelir.

Günümüz modern dünyasında kiliseye devam oranında ve şekillerinde birtakım değişimler olduğu muhakkaktır. Luckmann, kurumsal alanların bölünmesi ve kurumsal normların daha göreceli bir şekilde bürünmesinin sadece din kurumu ve

kiliseye bağımlı dindarlığı etkilemediğini düşünmektedir. Bu süreçlerden dinî olmayan kurumsal alanlar da etkilenmiştir. Bu anlamda sekülerleşmeye geleneksel, kurumsal dinin çözülme süreci olarak bakmamaktadır. Böylece sekülerleşme çeşitli kurumsal ideolojilerde bazı değer yargılarının değişmesi olarak anlaşılabilir. Aslında modern toplumda bireyin seçimine bağlı imkanlar artmıştır. Modern toplumlarda dinin ne düzeyde ve nasıl var olduğundan bahsederken insanın yapısından bahsetmek gerekir. İnsanın yapısı, modern endüstri toplumlarının belirlediği değer ve yargılarla şekillenmiştir. Zaman içerisinde dini normlar göreceli hale geldiğinden uygulama alanı da kişiselleşmiştir. Modern zamanın sekülerleşmesi ve dinî alanın kişiselleşmesinin arkasında karmaşık bir süreç yatmaktadır. Böyle bir sürecin sonucunda dinin kurumsallaşmamış bir formu oluşmaktadır. Modern insan, modern akılcı toplumsal yapıda yeni bir din yaşamaktadır. Belirsizlik özelliğiyle ön plana çıkan bu din ve dindarlık bireysel ve kişisel alana daha çok uymaktadır (Luckmann, 1989: 435). Günümüz dünyası için düşünüldüğünde dinin toplumsal işlevlerinden ziyade bireylerin ruhuna hitap eden psikolojik işlevleri ağır basmaktadır.

Toplumlar modernleştikçe dini kurumların normlarını bireye dikte edercesine uygulaması arka planda kalmaktadır. Hayatın belli alanlarındaki modernleşme bireylerin algılayışlarını da etkilemektedir. Bu durumda bireylerin dinî normları koşulsuz kabullenmesi zorlaşmaktadır. Kiliseye bağlı dindarlığın gün geçtikçe daha kişisel bir dindarlığa dönüşmesinde sadece toplumsal hayattaki bazı gelişmelerin değil kilisenin dinî olmayan yönünün de etkileri bulunmaktadır. Ortaçağ'dan bu yana kilise kurumunun insanları bazı noktalarda hayal kırıklığına uğratmış olmasının payı yadsınamaz (Luckmann, 1989: 438-439). Bu bağlamda dinin vicdanî yönünden söz etmek mümkündür. Dinin toplumsal kontrol işlevi fertleri sadece dışarıdan zorlamamaktadır. Kurallar kişi tarafından içselleştirilmediği takdirde dini temsil eden kurumların ciddi bir etkisi olmamaktadır. Din, insanları toplumsal hayatta iyi karşılanmayan işlerden uzak tutmayı planlamaktadır. Bu amaç için öğreti, emir ve yasaklarıyla insanların bilinçlerini şekillendirmektedir. Burada tarihi süreç içerisinde dinî kurumlar bu görevi üstlenmişlerdir. Ancak bu durumun bazı değişim ve dönüşümlere uğradığını söylemek gerekir. Modern Batı tarafından toplumların şekillendirilme süreciyle din sembolik ve kurumsal olarak ayrışmalar yaşamıştır. Bu ayrım ilk önce insanların “özel hayat” olarak nitelendirilen

yaşantılarında meydana gelmiştir. Böyle bir alanda dinin siyasî, ekonomik yönlerinden bahsedilememektedir. Böyle bir toplumda din aile gibi özel bir alanda yaşanmaya başlamıştır. Din bu şekilde dinî kurumların tekelinden arındırılma sürecine girmiştir. Bu durumda dinin muhtevasında da birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Orta çağda yaşanan köylüleri azap ve cehennem ateşiyle korkutma çabaları, dini ürünleri pazarlama anlayışı sekteye uğramıştır (Berger, 1995: 434).

Sonuç olarak geleneksel dünyada dinin objektif bir gerçekliğe sahip olduğu ve dinî kurumlara kesin bir şekilde itimat edilmesi gerektiği anlayışı değişmiştir. Geleneksel dönemlerde dinin tüm sembollerini ve toplumsal hayatın akışını belirleme yetkisini elinde bulunduran dinî kurumlar günümüz dünyasında bu fonksiyonlarından mahrum kalmışlardır. Bireylerin hayatında dinî sembollerin çok az yeri bulunmaktadır. Çoğulcu bir anlayışın hâkim olduğu günümüz toplumlarında bireyler birden fazla dinin sembolleriyle karşı karşıya kalmaktadır. Din artık tüm toplumun doğruluğu kesin gözüyle baktığı bir gerçeklik olarak kabul edilmemektedir. Din seçim, tercih ve fikir ifadeleriyle ön plana çıkmakta olup insanların üzerinde farklı fikirler sunabileceği, daha özel, daha öznel bir alan haline gelmiştir.

3. BÖLÜM

ZYGMUNT BAUMAN VE BİREYSELLEŞME

3.1. Zygmunt Bauman'ın Hayat Tecrübesinin ve Yetiştığı Sosyal Çevrenin Görüşlerine Etkisi

Zygmunt Bauman, modernite, postmodernite, küreselleşme gibi kavramları derinlemesine incelemiş ve bu kavramlar hakkında sistemli analizler yapmış bir sosyologdur. Bu konuları değişik açılardan ele aldığı pek çok eseri bulunmaktadır. Özellikle postmodern sürecin getiri ve götürülerini ele aldığı bu eserlerinde günümüz dünyasında yaşanan pek çok probleme ışık tutmaktadır.

Bauman'ın süreç içerisindeki pek çok problemle ilgili derin analizler yapabilmesinde muhakkak ki onun yaşam serüveni etkide bulunmuştur. Bauman'ın fikirlerine esin kaynağı olan hayatına kısa bir göz atmak onu yakından tanımak açısından faydalı olacaktır.

Zygmunt Bauman 19 Ekim 1925'te Polonya'da Poznan'da doğmuştur. II. Dünya Savaşı'na kadar burada yaşamış, Hitler'in Polonya'yı işgaline şahit olmuş bir Yahudi'dir. Daha sonra Sovyetler Birliği'ne yerleşmiş ve savaştan sonra da Varşova Üniversitesi'nde doktorasını yaparak doçentlik sınavını vermiştir. Bu üniversitede Sosyoloji dersleri vermiştir. 1968 yılında Polonya Komünist Partisi'nden ayrılmış, aynı yıl yine politik nedenlerle profesörlük unvanını kaybetmiştir. Yahudilere yönelik baskıların artması nedeniyle bazı kitaplarının yayımlanmaması ve yurtdışı davetlerinde yaşadığı pasaport sıkıntıları istifa etmesine sebep olmuştur. 1971 yılında Bauman, İngiltere'nin çağrısı üzerine Leeds Üniversitesi'nde yeniden sosyoloji kürsüsüne sahip olmuştur. 1990'lara kadar burada çalışmalarını sürdürmüştür. 1980'li yıllardan itibaren Modernizm ve Totaliterizm arasındaki bağlantılar üzerine hem kuramsal hem de sosyolojik incelemeleriyle ön plana çıkmıştır. Almanya'daki

Nasyonal sosyalizm üzerinden Holocaust hakkındaki çözümlenmeleri önemli bir etki oluşturmuştur. Aynı zamanda postmodernizm hakkındaki çalışmaları önemli bir yer tutmaktadır. Siyasal, etik ve genel olarak kuramsal düzlemde postmodernizmin değerlendirmesini yapmıştır. Bu açık, anlaşılır ama aynı zamanda derinlikli değerlendirmeleriyle postmodernizmin ne olup olmadığını, ne tür olanaklar sağladığını göstermeye çalışmıştır (Kodal, 2003: 5).

Bauman'ın hayatına kısa bir şekilde bakmak bile onun nasıl bir yöntem izleyeceği noktasında önemli ipuçları vermektedir. II. Dünya Savaşı'nda Yahudi diasporasına şahit olmuştur. İlk önce Sovyetler Birliği'nde Komünizm'le başlayan mücadelesi sonrasında akademik hayatı Batı'da devam etmiştir. Eserlerine bakıldığında kimlik, yabancılaşma, belirsizlik gibi konuları incelediği görülmektedir.

Bauman'ın sosyolojisinde modernlik tartışması daha çok Yahudi sorunu üzerinden yürütülmüştür. Bauman Yahudi sorununu irdeleyerek geniş çaplı bir çözüm arayışı içerisinde hareket etmiştir. Bu sebeple Batı'da ortaya çıkan modernite gibi kavramları derinlemesine incelemiş ve bunların getiri ve götürüleri üzerinde yoğunlaşmıştır (Şan, 2005: 66).

Zygmunt Bauman'ın Yahudi olması ve Yahudilere yönelik baskıların çok fazla olması onu Yahudi temelli sorunlarla ilgilenmeye itmiştir. Ancak yaşadığı sorunlar onu faşist söylemlere itmemiştir. Dolayısıyla Yahudi sorununu hiçbir zaman gerçek bir Siyonist gibi ele almamış, entelektüel bir duruş sergileyerek çoğulcu bir eğilim içerisine girmiştir. Eşi Janina Bauman "Duvarların Ötesinde" isimli anı türündeki eserinde Rusya'dan İsrail'e göç ettikten sonraki yaşantılarını anlatan aşağıdaki ifadeleri onun bu duruşunu özetlemektedir.

Ve görüldüğü gibi, sanki ömür boyu kalacakmışız gibi, her şey yoluna koyulmuştu. Ama durum hiç de öyle değildi. Yaşamımızı sürdürmeyi seçtiğimiz yer İsrail değildi. Zaten Siyonizm hiçbir zaman Zygmunt'un kafasına yatmamıştı ve daha tanışmamızın ilk günlerinde Filistin'e gitme fikrinden beni vazgeçirmişti. Şimdi ikimiz de kendimizi buralı hissetmiyorduk. Bir ırkçılıktan kaçıp, Yahudilerin üst kimlik sayıldıkları bir başkasının kucacağına düşmüştük. Baskı altında tutulan azınlığın bireyleri olmaktan çıkıp, ayrıcalıkları olan çoğunluğun temsilcileri durumuna gelmiştik. Araplara karşı uygulanan eşitsizliğe zor dayanıyorduk. Bazen

yapmak zorunda kaldığımız gibi, İsraili olmaktan gurur duyduğumuzu dile getirmek bize zor geliyordu. Uyum sağlamaya hiç niyetimiz yoktu. Bu yüzden bir elimiz yağda bir elimiz balda ama ruhsal sıkıntılar içinde yaşadığımız üç yılın sonunda Anna'yı orada bırakarak, ikizleri alıp İsrail'den ayrıldık (Bauman, 2009: 314-315).

Bauman günümüz koşullarının insanları “bireyselleştirme sürecinden” geçirdiğini düşünmektedir. Koşullar insanları seçim yaparken ve tercihlerde bulunurken sınırlandırmaktadır. Kişiler koşulların etkisinden kaçamamaktadır. Bu koşullar ortadan kaldırılmak istense de başarılı olunamamaktadır. Bu bağlamda Bauman Marx'ın şu sözüne atıfta bulunmaktadır: “Tarihi insanlar yapar, ancak seçtikleri koşullar altında değil.” Bauman bu tezin ‘hayat siyaseti’ konusunda da güncelleştirilebileceğini, insanların kendi hayatlarını bizzat planladıklarını, ancak bu durumun kendi seçtikleri koşullar altında gerçekleşmediğini söylemektedir (Bauman, 2011a: 16).

Bauman'ın eserlerinde postmodernliğin ideal anlamda çoğul ve çoğulcu bir dünya sunması gerektiği anlayışı bulunmaktadır. Modern dönem sonrasında farklılıklar ve ötekine daha insancıl bakma görünür bir duruma gelmiştir. Bu anlamda postmodernlik yabancıların dışlandığı sınır mücadelelerini esnetmiştir.

Özetle Bauman'ın hayat hikâyesi ve yaşadıklarının fikir dünyasını etkilediği, yaşadığı bazı sıkıntı ve arayışların onu bazı kavramları anlamlandırma noktasında farklı yönlere götürdüğü söylenebilir. Bauman yaşadığı ve gözlemlediği spesifik sıkıntılara geniş anlamlar yükleyerek daha geniş çözümler bulmaya çalışmıştır.

3.2. Z. Bauman'a göre Bireyselleşme ve Bireyselleşmiş Toplum Kavramı

Bireyselleşmeyi daha iyi anlamak için öncelikle 19. yüzyıldaki kolektivist düşünceye kısaca değinmek gerekmektedir. Sözelimi Auguste Comte insanî ve toplumsal birliği savunan bir sosyologdur. Comte bu birlik anlayışını öyle ileri bir aşamaya götürmüştür ki herhangi bir çeşitlilik ve farklılık bulmakta zorlanmaktadır. Ona göre bütün toplumlar özelliklerini belirlediği toplum tipine ulaşmak durumundadır. Biyolojide canlı bir varlık tek başına düşünülmediğinde bir organın ya da bir fonksiyonun açıklanamayacağını, bütünü parçadan önce gelmesi gerektiğini ve bu durumun sosyolojide de uygulanması gerektiğini ifade etmektedir

(Aron, 2014: 61, 64). Ancak bu kolektivist düşüncenin postmodern süreçte değişim ve dönüşüme uğradığını söylemek gerekir. Birey vurgusunun ve bireyselleşmenin ön plana çıktığını söylemek mümkündür.

Zygmunt Bauman'ın "Bireyselleşmiş Toplum" (2011) eseri günümüzün toplumsal ve siyasal hayatının nasıl bir değişim geçirdiğini analiz etmektedir. Özellikle küreselleşme süreciyle birlikte emek, özgürlük, güven, yoksulluk ve eğitim gibi kavramların yeniden nasıl örgütlendiği üzerinde durmaktadır.

Bauman postmodern süreçte bireyselleşmeye seçenek değil kader olarak bakmaktadır. Günümüzde bireysel seçme özgürlüğü alanında, bireyselleşmekten kaçma ve bireyselleşme oyununa katılmayı reddetme seçeneği kesinlikle gündemde değildir. Bireyselleşme devamlı kalmak üzere buradadır. Bu yüzden de insanlar bir işe başlarken bireyselleşmenin insan hayatını yönetme konusunda nasıl bir etkiye bulunduğunu bilmek zorundadır. Bireyselleşme insanlara deneme özgürlüğü vermekle birlikte seçimlerinin sonuçlarıyla başa çıkma noktasında ciddi bir görev de vermektedir. Bauman'a göre tüm insanlar bireydir. Ancak bu durumu kendileri seçmemiş, bu duruma mecbur bırakılmışlardır. Ancak bu durumun birtakım dezavantajları da bulunmaktadır. Çoğu insan gerçek bireyler haline gelmeden bireyselleştirilmiştir. Ancak insanların büyük çoğunluğu bireyselleşmenin sonuçlarıyla yüzleşecek ve başa çıkacak kadar yetkin değildir (Bauman, 2011a: 63). Günümüzde aile yapısında, ekonomide ve hayatın pek çok alanında daha kısa vadeli ilişkilere rastlanmaktadır. Bu yapı ve kurumlarda esneklik, belirsizlik günün sloganı haline gelmiştir. Bauman esneklik, belirsizlik gibi durumları 'bireyselleştirici güç' olarak görmektedir. İnsanlar bu belirsizliğin cefasını tek başına çekmektedir. Ortak çıkar mefhumu gitgide önemini kaybetmektedir.

3.3. Z. Bauman'a Göre Bireyselleşme ve Yurttaşlık İlişkisi

Birey söyleminin ön plana çıktığı durumlarda "ortak çıkar", "ortak dava", "iyi toplum", "adil toplum" gibi kavramların arka plana geçtiği görülmektedir. Bireyin ön plana çıktığı toplumlarda bu tür kavramlara daha kuşkuyla bakılmaktadır. Böyle bir toplumda ortak çıkarlar tek tek bireylerin menfaatini karşılamadıkça anlamsız kabul edilmektedir. Aslında bireyselleşme bir bakıma yurttaşlığın aşınması

anlamına gelmektedir. Böyle bir toplumda kamusal alanları bireylerin kendi kaygı ve meşguliyetleri doldurmaktadır. Yani kamusal alanlar özel ve bireysel durumlar tarafından sömürgeleştirilmiştir. Bireyleri kamusal sahneye çıkmaya zorlayan ortak çıkar, ortak dava ve ortak yaşam ilkeleri değil, mahremiyetleri paylaşmak haline gelmiştir (Bauman, 2011a: 66-67). Bireyselleşme her alanda olduğu gibi devletlerin yapısında ve yurttaşlıkta da varlığını hissettirmektedir. Bireyselleşme herkesin hayatını birtakım yönleriyle yönetme imkanını eline almıştır. Bireyselleşme insanlara her alanda deneme özgürlüğü vermektedir, ancak bu denemelerin sonuçlarıyla başa çıkma konusunda insanlara ciddi görevler düşmektedir.

Günümüzde hemen hemen her ülkede insanlar çeşitli dönemlerde rekabetçilik, ekonomik durgunluk gibi güçlerin etkisi altında kalmakta ve yine hayatının en az bir döneminde bu türden sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum ülkeler üstü bir hal almıştır. Aslında bu durumlar, bunlara maruz kalmayan kişiler için de mesaj içermektedir. Onları da bir değerlendirmeye sevk etmektedir. Böyle bir durumda herkes ve her şey değiştirilebilir ve saldırıya açık durumdadır. Bütün toplumsal konular şu andaki konularıyla değerlendirilmeksizin uzun vadede değişken ve kırılmalıdır (Bauman, 2011a: 146-147). Böyle bir toplumda siyaset ve iktidar kavramları küresel ve ülkeler üstü bir hal almasına rağmen, siyasal kurumlar bölgesel düzeyin üstüne çıkamamaktadır. Daha önceki dönemlerde doğal güçlerle başa çıkılmaya çalışılırken günümüzde gittikçe daha sarsıntılı, inatçı ve etkide bulunmaya çok da müsait olmayan birtakım sorunlar meydana gelmiştir. Bir eylemde bulunmak artık dünya finansı ve borsalarına bağlı hale gelmiş, yoksulluk artmış, ormanlar yok olmaya yüz tutmuştur. İnsanlar bu ve benzeri durumları elinden bir şey gelmeyerek izlemektedir. Daha kötüsü insanlar bu duruma çareler bulmaya çalıştıkça, her yeni hamle beraberinde pek çok risk getirmektedir. Bauman'ın söylemiyle “şimdiki zamana tutunmayı yitirme” durumu bu şekilde siyasal iradenin de kaybolmasına da sebebiyet vermektedir. Böyle bir ortamda kolektif olarak anlamlı bir iş yapabilmeye olan inanç azalmıştır. Aynı şekilde bir insanın tek başına yapacağı bir şeyin insanlığın tamamına fayda sağlayacağı tezi de günümüz için itibar görmeyen bir durumdur. Bazı durumlara müdahale etmek insanların sadece kendilerinin tehlikede sayıldığı dönemlerde aklına gelmektedir (Bauman, 2011a: 71). Bu özelliklerin hâkim olduğu toplumlarda devlete olan inanç

ve güven, iyi yurttaş olma isteği ciddi tehlike altındadır. Bireyin ön plana çıktığı yerde ortak menfaatleri korumaya çalışma ve belki de diğer yurttaşlar için özveri ve fedakarlıklar ciddi bir şekilde zedelenmeye mahkûm olmaktadır.

3.4. Z. Bauman Perspektifinden Kimlik Oluşumunda Bireyselleşmenin Rolü

Kimlik problemi çağdaş yaşamın önemli problemleri arasında sayılmaktadır. Kimlik insan için neyin önemli olduğu, kendi yaşantısındaki durumlar karşısında ne tür tepki ve anlayışlar geliştirdiğiyle yakından ilişkili bir kavramdır. İnsanın hem kendisinin hem de diğer insanların konumu noktasında sürekli bir anlamlandırma çabası içerisinde olması aynı zamanda onun kimlik oluşumuna da ciddi bir etkiye bulunmaktadır. Bu anlamlandırma çabası kişinin yaşayış tarzında, fikirlerinde, eylemlerinde yansımalarını bulmaktadır.

Bauman'a göre kimlik problemi modern hayatın her alandaki tartışmalı yönlerine ışık tutan ve çözüm bulan bir kavramdır. Toplumsal problem ve karışıklıklar kimlik söylemi üzerinden tekrar ele alınmaktadır. Bu yüzden kimlik kavramı üzerinde önemle durulması gereken bir konudur (Bauman, 2011a: 173-174).

Kimlik oluşumu sürecinde dil, din, kişinin içinde bulunduğu toplum, gelenek ve görenekleri etkin bir rol oynamaktadır. Kimlik kavramı ait olunan toplumun birtakım özelliklerinin yansımaları olarak da anlaşılabilir. Bir kişinin kimliği aynı zamanda ait olduğu toplumun ve milletin kimliği hakkında da önemli ipuçları vermektedir.

Kimlik kişinin kendi varlığını konumlandırma ve anlamlandırma çabasıdır. Sahip olduğu kimlik insanın hem kendisi hem de diğer insanlar için kişiliğini ve özelliklerini tanıtır ve bilinir hale getirmektedir. Taşdığı kimlik kişinin kararlarını uygulamasında, geleceğini şekillendirmesinde önemli rol oynamaktadır (Erkan, 2013: 1826). Kimlik kavramı bu şekilde kişiyle özdeşleştirilebilecek bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Ait olduğu kimlik kişinin niteliği ve olaylara bakışı hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Kişinin hassasiyetleri, olaylar karşısındaki tepkileri ve sahip olduğu kimlik arasında ciddi bir etkileşim bulunmaktadır.

Kimlikler bireysel ve kolektif olarak kategorize edilebilir. Kolektif kimliklerde etnik ve milli bağlara önemli bir vurgu hissedilmektedir. Bu duruma geleneksel toplumlarda daha çok rastlanmaktadır. Böyle bir toplumda bireye ve bireysel kimliğe ciddi bir vurgudan söz edilememektedir. Birey ve kimliği ait olduğu toplumun potasında erimiş bir vaziyette göze çarpmaktadır. Böyle toplumlarda bireyler çok genel anlamlar ifade eden kimliklerle adlandırılmaktadırlar. Modern toplumlarda ise tam tersi bir durum hâkimdir. Zaman ve mekana bağlı olarak böyle toplumlarda bireysel kimliklerde değişim ve farklılıklara rastlanabilmektedir (Erkan, 2013: 1827).

Bireysel kimlik sadece bireye has bir özellik veya özellikler bütünü değildir. Bir “kişi” olmak sadece refleksif bir aktör olmak değil, aynı zamanda bireyin hem kendine hem de diğer bireylere uyguladığı bir “kişi” fikrine sahip olması demektir. Bütün kültürlerde kişi fikrine ilişkin birtakım unsurlar olmakla birlikte bu kavramdan ne anlaşıldığı kültürlere göre değişmektedir. İstikrarlı bir bireysel kimlik duygusuna sahip olan birey kendisinin kavradığı ve farklı ölçülerde diğer insanlara iletebildiği “biyografik süreklilik duygusu”na sahiptir (Giddens, 2014: 75). Kimlik kavramı aslında bireyin diğer kişiler nezdinde nasıl bir yer edindiğiyle alakalıdır.

Kimlik kavramı ve onun etrafında dönen tartışmalar bazı yönleriyle hayatın diğer alanlarındaki tartışmalara da ışık tutabilmektedir. Diğer problem ve tartışmaların aydınlatılması noktasında ciddi katkılar sunabilmektedir. Toplumsal konu ve problemler artık kimlik söylemi üzerinden tekrar değerlendirmeye alınmakta ve yeniden düzenlenmektedir. Bauman kimliğin tamamlanmamasını ve tamamlanmaması için özel bir çaba sarf edilmesini modern hayatın diğer yönleriyle ilişkilendirmektedir. Kimlik kavramına bireysel sorumluluk ve özel mesele olarak bakılsa da bu durum günümüzde tam olarak böyle olmamaktadır. Bireysellik günümüzde toplumsal bir mesele olarak üretilmekte ve bireylere dayatılmaktadır. Ait olunan toplumun şekli bireysellik görevinin nasıl tasarlandığına bağlı hale gelmiştir. Bireyselleşme fikri, bireyin kimliğini sadece toplumdan almış olma ya da doğuştan kazanmış olma fikrinden kurtulmuştur. Yani Bauman’ın ifadesiyle kimlik kavramı bir “veri” den bir “görev” e dönüştürülmüştür. Eylemi sergileyen kişiler bu görevi yerine getirdiklerinde oluşacak sonuçların kendi sorumluluğunda olacağını bilmektedir. Bauman burada Jean Paul Sartre’in “Bir burjuva olarak doğmak

yetmez, kişinin kendi hayatını bir burjuva olarak yaşaması gerekir.” sözüne yer vermektedir (Bauman, 2011a: 179).

Son yüzyıl içerisinde modernizm, postmodernizm gibi ideolojilerin aile, din, siyaset, hukuk, ekonomi gibi kurumlar üzerinde ciddi bir etkide bulunması, süreç içerisinde hem toplumda, hem de algı ve anlayışlarda büyük bir değişim ve dönüşüm yaşatmıştır. Modern yaşantılarda geleneksel yaşam kriterlerinin azalması ve bireyin yalnızlaşması birtakım problemlere sebep olmuştur. Hayatın hemen hemen her alanında ciddi kırılma ve esneklikler yaşanmaya başlamıştır. Bu durum kimlik algısında da bazı yansımalarını hissettirmektedir.

Günümüz dünyasında toplumlar karmakarışık bir hal aldığı için buna bağlı olarak kimlik kavramının anlamlandırılma sürecinde de parametreler değişmiştir. Geleneksel dönemlerde kimlik ait olunan aile, soy, klan gibi gruplarla özdeşleşmişken bu durum günümüz dünyasında böyle değildir. Toplumsal yaşantının merkezinde birey vardır ve kimlikler çoklu ve hareketli bir yapı oluşturmuştur. Postmodern dönemde ulusal kimlik yerine cemaat, dil grupları hatta cinsel grupların ön planda olduğu söylenebilir. Postmodern birey, benlik iddiasında bulunmamaktadır. Tüm bağlılıklarından sıyrılarak aile, din ve ulusal bağlılıklar önemsenmemektedir. Farklı kimliklerin bir arada ve uyum içinde yaşayabileceği ortamlar oluşmuştur. Birey bu ortamlar sayesinde bir dünya vatandaşı haline gelmiş, özgür bir şekilde kendisini tanıma ve gerçekleştirme imkanı bulmuştur (Möngü, 2013: 33-35).

Kimlik oluşumu sürecinde belirsizlik ve istikrarsızlık ciddi bir etkide bulunmaktadır. Kimlik oluşurken, sabırlı ve emin adımlar yerine ani ve yeni başlangıçlar etkili olmaktadır. Bireyin kendi kimliğini oluşturması ciddi bir şekilde teşvik edilen bir durum olmakla birlikte kesin sınırlarla belirlenmiş, esnek olmayan bir kimliğe sahip olmak ve bunu sürekli taşımak günümüz dünyasının esnek ve istikrarsız çerçevesinde oldukça zor bir durum olarak görünmektedir. Modern dönemde daha dayanıklı nesnelere oluşan dünyanın yerini bugün tek kullanımlık ürünlerin kullanıldığı bir dünya almıştır. Bu tür durumlar kimlik oluşumu ve benimsenmesi noktasında da etkili olabilmektedir. Böyle bir dünyada bir kostüm değiştirircesine pek çok kimlik benimsenmekte veya atılmaktadır. Ancak bu

durumun çekici bir tarafını da göz ardı etmemek gerekir. Bireyler böyle bir durumda geçmiş tecrübelerinden bağımsız olarak hareket edebilmektedir. Bireyin önündeki seçenekler sürekli değişse de birey sonuç olarak mağlup görülmemektedir (Bauman, 2013: 42-43). Günümüzde bireylerin tek bir rolü ve aidiyeti yoktur. Böyle bir ortamda da tekil kimliklerden söz edilememektedir. Daha önceki dönemlerde neredeyse kişiyle direkt özdeşleştirilebilecek kimlik kavramının bugün dönüştüğü durum bu şekildedir. Toplumda hissedilen esneklik ve istikrarsızlık kimlik kavramını da bir değişim ve dönüşüme tabi tutmuştur.

Günümüzde insanlar şimdiki zamana hükmetme ve kendi kaderini denetleme durumlarından yoksun bir durumdadırlar. Bir araya gelerek birtakım oyunların kurallarında değişiklikler yapmak artık çok zor hatta imkansız bir hale gelmiştir. İnsanları çevreleyen risk ve problemler kolektif olmasına rağmen bunlarla birey tek başına mücadele etmek durumunda kalmaktadır. Bağımlılıklar küresel düzeye çıkmıştır ancak insan eylemleri en az eskisi kadar yerel bir şekilde devam etmektedir (Bauman, 2011: 184). İnsanlar tüm hayatı süresince “yerinden edilmişlik” durumuyla defalarca karşı karşıya kalabilmektedir. Böyle bir durumda insanlar sürekli bir hareketlilik ve yeni deneyimlerle karşı karşıya kalmaktadır. Yolun sonuna varma ve nihaî bir yerleşme fikrinden söz edilememektedir. Yolda olmak kronik hale gelmiş ve yerinden edilmiş bireylerin yaşam tarzı haline gelmiştir. Yüzyılımızda insanlar ciddi tereddütler yaşamaktadırlar. Bu tereddütler kimliği nasıl edinecekleri ve bunu insanlara nasıl kabul ettirecekleriyle alakalı değildir. Seçtikleri kimliğin değerini kaybetmesi ve anlamını kaybetmesi sonucunda başka bir seçim yapma konusunda ne kadar titiz ve dikkatli olmaları gerektiği noktasında ciddi tereddütler yaşanmaktadır (Bauman, 2011: 180-181). Artık sorun bir kimliğin nasıl oluşturulacağı veya benimseneceği değil, bu kimliğin kişiye özgü olmasının nasıl engelleneceğidir. Dayanıklı bir kimlik günümüz için bir avantaj olarak görülmemektedir. Bu dönemde amaç kararlı bir kimlik oluşturmak değil, sabit kimlik ve kararlardan kaçınmaktır. Görünüş, imaj ve tüketime dayalı postmodern kimlik, akışkan, istikrarsız ve değişken bir hal almıştır. Toplumsal alanda yaşanan değişim ve dönüşümlerin kimlik kavramı üzerindeki yansımaları yadsınamayacak düzeydedir.

Küreselleşmeyle birlikte kültürün tek yönlü bir ilerleyiş içerisinde ilerlemediğini söylemek gerekir. Küreselleşmenin adet, gelenek, inanç ve değerler üzerindeki etkileri çok etkin bir şekildedir.

Postmodern kimlik, daha çok moda ve tüketim imajlarıyla biçimlenen ve özgür bir şekilde değiştirilip dönüştürülebilen bir hale gelmiştir. Ayrıca küreselleşmeyle birlikte kimlikler sınırları aşan, daha esnek ve akışkan bir karaktere bürünmüştür. Böylece modern dönemdeki ulus, sınıf gibi kavramlar da etkisini kaybetmeye başlamıştır. Bu tür kavramların yerine çok kültürlülük, farklılıkların bir aradığı ön plana çıkmıştır (Karaduman, 2010: 2895). Ancak her ne kadar Karaduman sınıf ve ulus gibi kavramların etkisini kaybettiğini ifade etse de Marx ve Engels sanayinin gelişmesiyle birlikte proleterya sınıfının çoğalacağını ve daha büyük kitleler halinde yoğunlaşacağını söylemektedir (Marx ve Engels, 2003: 30-31). Bu durumda sınıf, ulus gibi kavramların etkisini kaybettiğini savunanların fikirlerini, sınıfların ortadan kalkması şeklinde değil de sınıf, ulus gibi kavramları ortaya çıkaran ve ön plana süren ideolojilerin etkisinin azalması şeklinde düşünmek daha doğru olacaktır. Aslında yok olmaya yüz tutan sınıf kavramı değil, bu kavramın siyasal ve ideolojik söyleminin etkisidir. Aslında bu durumun keskin ve baskıcı fikir ve tavırların sonunu hazırladığı söylenebilir. Fikir ve kimliklerin daha esnek olması hoşgörü kavramının önemini ortaya çıkarmıştır. Bu durum daha çoğulcu ve daha hoşgörülü toplumların oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

Kültürel çoğulculuk günümüz dünyasında ciddi bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. İletişim ve ulaşım ağlarının yaygınlaşmasıyla birlikte her alanda bir kültürel çeşitlilik hâkim olmuştur. Bu kadar farklı kimliğe sahip olan insanların bir arada nasıl yaşayacağı ciddi bir problem teşkil etmektedir. Küresel süreçlerde hem insanların hem de diğer metaların akışkanlık ve esnekliği artmıştır. (Durdu, 2013: 359-360)

Toplumsal yapılanma şekilleri karmaşılaştıkça kimlik oluşumunun bu süreçlerden etkilendiğini söylemek gerekir. Modern öncesi dönemlerde kimlik oluşumu bireyin dışında ve daha çok bireyin yaşadığı toplumun şekillendirmesi sonucunda oluşmaktayken bu günümüzde tamamen bireyselliğin ve bireysel aklın etkisiyle oluşmaktadır. Bireyin kimlik yapılanma süreci oldukça uzun bir süreçte

gerçekleşmektedir. Kimlik oluşumu sürecinde tarihsel ve psiko-sosyal süreçler de önemli etkide bulunmaktadır. Günümüz dünyası temel alınarak düşünüldüğünde grup bağlarının zayıfladığı, bireysellik kavramının ciddi bir önem kazandığı gözlemlenmektedir. Günümüzün değişen dünyasında kimlik oluşumu da bu bireysellikten etkilenmiştir. Değişen üretim biçimleri, işbölümü gibi durumlar bireyleri birtakım sorumlulukları tek başına göğüslemeye ve bireysel tercihler yapmaya itmektedir. Geleneksel dünyanın katı ve durağan kimlik anlayışı böylece dönüşüme uğramaktadır. Postmodern dünyada kimlik oluşumu, belirsizlik, heterojenlik ve görecelik gibi söylemlerden etkilenmiştir (Karaduman, 2010: 2887).

Kimlik oluşumunda bugünün metropol şehirlerinin birtakım etkilerinden bahsetmek gerekir. Metropoller her türlü kişisel hayatı saf dışı bırakabilen bir yapıya sahiptir. Teknoloji ve konforun hâkimiyeti altındaki binalarda ve eğitim kurumlarında ciddi bir şahsileşmemiş bir tin bulunduğundan kişilik bu durumun etkisi altında kendini muhafaza edememektedir. Bir taraftan dört bir koldan bireye arz edilen uyarıcılar ve ilgi çekici uğraşlar bireyi bilmediği bir akıntıya sürüklemektedir. Ancak bu durumda birey bütün bu gayri şahsi içerikler içinde kendi şahsiyetinin çekirdeğini koruyabilmek ve kendi eşsizliği ve tikelliğini öne çıkarmak için elinden geleni yapmak zorundadır (Simmel, 2009: 327-328). Bu şekilde tarihi süreçte toplumsal olayların değişim ve dönüşümüne bağlı olarak kimlik kavramının değişim ve dönüşümler yaşadığını söylemek mümkündür. Özellikle postmodern süreçte hayatın her alanına hâkim olan belirsizlik ve esneklik kimlik edinme ve edinilen kimliği muhafaza etme noktasında ciddi etkilerde bulunmuştur. Böyle bir ortamda esnek, belirsiz ve değişken kimliklere rastlanmaktadır.

3.4.1. Kimlik Oluşumu ve Din

Yukarıda kimliğin oluşum süreçlerine, günümüz dünyasında nasıl bir değişim ve dönüşüm yaşadığına değinilmiştir. Şimdi de kimlik kavramının din ile ilişkisine ve dinî kimliklere değinilecektir. Postmodern dönemde özellikle küreselleşmenin diğer kurumlara olduğu gibi, din üzerinde de ciddi etkilerde bulunduğunu söylemek gerekir.

Bir dine veya dinî gruba mensup kişiler o dinî grubun ortak düşünceleri, inanışları, pratiklerinden etkilenmektedir. Bütün bunlar kişi ve grupların dine ve dünyaya bakışını etkilemektedir. Ayrıca kişinin dinî-sosyal kimliğinin oluşumunda etkin bir rol oynamaktadır. Bir dine veya dinî gruba mensup kişiler ortak düşünce, pratik ve beklentiler sebebiyle bir benzer kimlik oluşturmaktadır. Ayrıca bu durum diğer gruplardan bir farklılaşmayı beraberinde getirmektedir. Dinî grupların özellikle ilk oluşum süreçlerinde dinî gruplar bir yandan benzerlikler üzerinden bir kimlik kazandırmakta ve diğer gruplardan farklı yönler vurgulanmaktadır (Yapıcı-Yıldırım, 2003: 124).

Din insanlara sunduğu kimliklerle onlara değişik yorumlama tarzları kazandırmaktadır. Bu yorumlamayla insanlar kendisine, diğer insanlara ve dünyaya karşı yeni anlayışlar geliştirmektedir. Din sayesinde özellikle evren konusundaki bazı belirsizlikler aydınlanmaktadır. Din insanlara tabiat, tanrı, yaratılış, ölüm ve sonrası hakkında birtakım cevaplar sunmakta ve onların hayatına bir istikamet kazandırmaktadır (Erkan, 2013: 1832). Ancak küreselleşmeyle birlikte dinin kendi yapısında ve dinî kimliklerde ciddi bir değişim yaşanmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte dinlerin içeriğine ulaşmak çok kolay bir hale gelmiştir. Bu şekilde bazı dinlerin evrenselliklerinin arttığı söylenebilir. Bu durum aynı zamanda bir izafileşme durumuna sebep olmaktadır. Dinler içinde doğdukları mekanın dışına çıkmak suretiyle farklı mekan ve zamanlarda farklı anlayışlarla varlığını sürdürmektedir. Aynı zamanda dinin toplumsal alandan hızla ferdî alana doğru bir geçiş yaşadığını söylemek gerekir.

Burada küreselleşmenin çok farklı boyutlarından bahsetmek gerekir. Özellikle iletişim ağlarının genişlemesiyle birlikte eski ve yerel kimlikler kısmen güçlenmektedir. Bu durum bir yandan kültürleri melezleştirerek kimlikleri zayıflatmaktadır. Aynı zamanda yeni kimliklerin oluşumuna da zemin hazırlamaktadır (Yapıcı-Yıldırım, 2003: 127). Bu durumun dinî alandaki yansıması farklı ve özgün dinî kimliklerin oluşması olmuştur. Günümüzde geleneksel dinî kimliklerin yerini çok daha farklı ve özgün dinî kimliklere bıraktığını söylemek mümkündür.

3.5. Z. Bauman'a Göre Postmodern Sürecin Etki Alanları

Son birkaç yüzyıldaki radikal değişimleri daha iyi anlamak ve anlatabilmek için bazı dönemleri kapsayan belli ifadeler kullanılmaktadır. Postmodernizm bu ifadelerden biridir. Günümüzde modernlik sonrası ancak modernliğin her özelliğini içermeyen, moderniteden farklı ve değişmiş özellikleri bulunan bir dönemden bahsedilmektedir. Bu dönem için modernlik sonrası, modernlik üstü, postmodernizm gibi ifadeler kullanılmıştır.

Best-Kellner'a göre genel özellikleriyle incelendiğinde modern-üstü, modern ötesi, modernizm sonrası bir dönem yaşanıldığına dair üç iddia ortaya konulmaktadır. Birinci iddia modernizmden tamamen kopulduğu ve tamamen yeni bir çağda yaşanıldığına dair iddiadır. Baudrillard ile Kroker ve Cook'un savunuculuğunu yaptığı bu iddiaya göre bu yeni çağ yeni teori ve kavramları gerektirmektedir. İkinci iddiayı Habermas, Callinicos savunmaktadır ve modernlikten aşırı radikal bir kopuşun yaşandığına dair fikirler inkar edilmektedir. Bu iddiaya göre modern zaman ve şimdi arasında birtakım süreklilikler devam etmektedir. Bu konuda modernlikten kesin bir kopuş olmayıp postmodernizm sadece bir ideoloji olarak nitelendirilmektedir. Üçüncü iddia ise modernliği ve modern teorinin büyük bir kısmını eleştirmekle birlikte modern teorinin birtakım kurtarılabılır boyutlarına sahip çıkan bir postmodern söylemdir. Bu konuda Jameson, Harvey, Laclau, ve Mauffe'nin benimsedikleri konumdur (Best-Kellner, 2011: 331-332).

Postmodern süreci daha iyi anlamak için modernizmi iyi anlamak gerekmektedir. "Modernlik", bilindiği üzere Avrupa'da başlayan ve sonrasında neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret etmektedir. Modernliğin getirdiği dönüşümler yaygınlıkları ve yoğunlukları açısından önceki dönemlere ait değişim biçimlerinden daha etkili olmuştur. Yaygınlık açısından bakıldığında bu değişim ve dönüşümler küresel çapta toplumsal etkileşimler meydana getirmektedir. Yoğunluk açısından bakıldığında yine bu dönüşümler günlük yaşantılarda insan yaşamında en özel ve kişisel özellikleri değiştirme aşamasına gelmiş olduğu görülmektedir (Giddens, 2014: 9-12).

Modernizm, sanatta, edebiyatta ve daha pek çok alanda etkisini gösteren, ancak özellikle sanayi devriminden sonra büyük toplumsal değişiklik ve hareketlilikleri tetikleyen zihniyetin tamamı için kullanılan bir terimdir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren şekillenmeye başlamış, yirminci yüzyılın ilk yarısında zihniyetin hâkim paradigması oluşmuştur (Aktay, 2015: 27).

Bauman'a göre modernizm, dünyanın büyüünü bozmak için girişilen ancak sonuçsuz kalan bir süreçtir. Bu süreçten sonra postmodernizm de aynı görevi üstlenmiştir (Bauman, 2011b: 46-47). Şan modernizmin vadettiği sözleri yerine getiremediğini, bu yüzden de postmodern sürecin bütün dünyada gecikmeden entelektüel bir zemin oluşturduğunu ifade etmektedir. Ancak bunun yanında postmodern söylemin barındırdığı müphemlik ve bütün fikirlerin aynı oranda doğru kabul edilmesi gerektiği anlayışının postmodernizmi anlama noktasında sıkıntılar oluşturduğunu söylemek gerekir (Şan, 2005: 81).

Postmodernizmin de modernizm gibi etki alanları geniştir. Postmodernizm bilimde, dinde, eğitimde ve daha pek çok alanda değişim ve dönüşümlere neden olmuştur.

3.5.1. Bilim ve Teknoloji Anlayışı

19. yüzyıl bilim adamlarının kendi anlayışları çerçevesinde determinist yöntemlerle gerçeğe çok yakın sonuçlar bulmaları bilime ve bilim adamlarına güveni artırmıştır. Bu durumun postmodern süreçte değişime uğradığını söylemek gerekir. Geçicilik ve istikrarsızlık bilimde kendini net bir şekilde göstermektedir. Günümüz için düşünüldüğünde hiçbir şey kesin olarak bilinemez ve bilinenlerin farklı yorumları bulunmaktadır. Bir bilgi ancak diğeri kadar doğru kabul edilmektedir. Modernitenin aksine, postmodernizm, farklı yol ve metodların kullanılabilmesine dair geniş bir alan bırakmaktadır. Tarihsel algılar, metod ve yorumlar, hakikat iddiaları tamamen farklılaşabilmektedir. Görecelik bu dönemin aslı unsurudur. Modernizmin insanlara öğrettiği kesinlik duygusu bu dönemde sekteye uğramıştır. Bu durum insana pek çok konuda birtakım seçimler yapması gerektiğini, ayrıca bu seçimlerin pek çok şeye yol açabileceğini ya da pek çok şeyi değiştirebileceğini öğretmiştir (Aktay, 2015: 5).

Postmodern süreçte tartışılmaz değerler, farklılıklar bugün tartışma konusu haline gelmiştir. Bugünün dünya imgesi modern yapı ve değerlerin tamamen gerçek ve sürekli olmadığıdır. Postmodernlik, müphemliğin üstesinden gelme aşamasını geçmiş, özgür ve özgün bir konumu amaçlar hale gelmiştir. Postmodern dünyada bütün yaşam biçimlerinin özgür bir şekilde idamesine izin verilmektedir. Farklılık bir sorun olarak görülmemekte, farklı yaşam biçimlerinin bir arada ve barış içinde nasıl yaşayacakları hususunda çözümler üretilmeye çalışılmaktadır. Bu şekilde bakıldığında Koçakoğlu'nun ifadesiyle postmodern süreç içerisinde, “keskin tonların flulaştığı, dindarla ateistin, astronomla astroloğun, ilaçla otun, bilimle mitin yan yana geldiği görülmektedir.” (Koçakoğlu, 2012: 15). Postmodern süreçte en küçük kültürel farklılıklar bile ön plana çıkarılmaktadır. Kültürel farklılıkların korunmasını sağlayacak demokratik hak ve özgürlükler geliştirilmektedir.

Uçan postmodernizmle birlikte modernist ülkelerin eleştirilmeye başlandığını ifade etmektedir. Postmodern tavır her şeye karışmakta, her alana girmektedir. Modernist algıdaki ‘akıl için yolun tek olduğu’ anlayışı sekteye uğramıştır. Bu süreçte birey sayısı kadar yol ve metod bulunmaktadır (Uçan, 2009: 2289).

Çoğulcu bir anlayışla, dünya, toplum, bireysel kimlikler hep soru ve sorgulamaya açık hale gelmiştir. Bu konular hakkında birtakım çoklu yorumlar yapılmış ve bu yorumların her biri farklı eylemlere sebebiyet vermiştir. Hiçbir yorum bugün tek doğru olarak kabul edilmemektedir. Bu durumun bir taraftan ciddi bir özgürleşmeye ve yeni ufuklara sebebiyet verdiği söylenebilir. Ancak bu durum bireyleri yeni ve alışılmadık durumları tekrar anlamlandırmaya da zorlamıştır. Bireylerin bu durumda bu yorum olasılıklarıyla ve müphemlikle dolu bir dünyada daha güvensiz yaşama ihtimalleri de söz konusudur. Çoğulculuk durmadan alternatifler sunmakta ve bireyleri düşünmeye ve eski dünyanın bütün şekillerinin temellerini sorgulamaya itmektedir (Berger, Luckmann, 2015: 60, 64). Bu dönemde daha şüpheli ve daha eleştirel bir tutum sergilenmiştir. Bu süreçte parçalanmışlık, çeşitlilik, çoğulculuk gibi söylemler fikir dünyasında kendine yer edinmeye başlamıştır. Çoğulculuk ve farklılığı bastıran siyasi ve ahlakî söylemlere ciddi bir eleştiri getirilmiştir.

Ernesto Laclau'ya göre günümüzde yine modernliğin büyük anlatılarının tükendiği, kamu alanlarının sınırlarının bulanıklaştığı, kolektif eylemlerin anlamını yitirdiği ve ciddi bir karar verilemezlik durumunun mevcut olduğu bir ortam hâkimdir (Laclau, 2015: 135).

Postmodernlikte epistemolojiyi temellendirme çabası ve ilerlemeye duyulan inanç sekteye uğramıştır. Postmodern süreçte insan, bilinen bir geçmişi ve öngörülebilir bir geleceği olan varlıklar olmaktan çıkmıştır (Giddens, 2014: 10). Bilgi aktarımı sürecinde yeni bir döneme girilmiştir. Bu süreçte bilgi aktarımı anlaşmazlıklar olmadan yürümektedir. Tüm sistemin performansını iyileştirmek adına karar vericiler kendi çıkarına söylemler, kurumlar ve değerlerin deney tahtasına çevrilmesine ve müfredatların maruz kaldığı kaçınılmaz bozukluklara göz yummaktadır (Lyotard, 2014: 97).

Düşünce sistemlerinin değişmesi, kapitalist yönetimlerin üretim biçimi ve ekonomi politikalarını da değiştirmiştir. Bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle tek tip üretim anlayışı değişikliğe uğramış, yerelliğin ve farklılıkların ön plana çıkarıldığı, daha özgür, daha dinamik ve daha özgün üretim anlayışı şekillenmeye başlamıştır. Bu durumda kişiselleşme anlayışı da gelişmiş ve düşünce yapılarını etkilemeye başlamıştır. Postmodernizmde “ne olsa gider” ve “herkes haklıdır” mesajları verilerek kural tanımayan, kişiselleştiren bir anlayış hâkim olmuştur (Çağlar, 2008: 384). Postmodernizm bütün bu özelliklere bakılarak teknoloji ve bilginin yeni biçimlerinin hâkim olduğu, birtakım algıların küresel boyutlara ulaştığı bir dönemdir. Daha açık bir şekilde söylemek gerekirse postmodernizmin aslında modernliğin başarısızlıkları üzerine geliştirilen eleştirilerden beslendiği söylenebilir. Modern düşünceye yönelttiği en büyük eleştiri de akla ve rasyonalizme olan derin vurgusudur. Postmodern süreçte sadece sosyal bilimlerde değil birçok alanda bu vurgunun aşındığı söylenebilir. Postmodernizm bu aşınmanın ifade şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern akılda birlik ve bütünlük, evrensellik, kuralların her yerde geçerli olduğu gibi kurallar hâkimken postmodernizmde her durumun farklı olduğu ve kendi şartlarında düşünülmesi gerektiği görüşü vardır (Çağlar, 2008: 375-376).

Bauman postmodern süreçte bilgi ve zihniyetin değişim ve dönüşüm geçirdiğini söylemektedir. Ona göre postmodern zihniyet hiçbir şeyin yerine geçmemekte, hiçbir şeyi elememekte ve hiçbir şeyi marjinalleştirmemektedir. Herkes bu müphem ve birçok sonucu mümkün kılan durumlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu anlamda postmodernliğin kazançları aynı zamanda kayıp sayılmaktadır. Ancak Bauman bu durumun postmodernliğe güç ve cazibe kattığı inancındadır. Postmodern zihin artık insanî ve toplumsal yaşamda iyi çözümleri olmayan sorunların, düzeltilemeyen güzergahların, dilsel hataların ötesine geçen müphemliklerin, ortadan kaldırılamayan kuşkuların, yatıştırılamayan manevî acıların varlığının farkındadır. Postmodern zihin artık muğlaklık, risk, tehlike içermeyen, her şeyi kucaklayan tam ve nihaî bir yaşam formülü bulacağını ümit etmemektedir (Bauman, 2014: 351).

3.5.2. Gelecek, Belirsizlik, Riskler

Bauman'a göre modern öncesi insanların dünyası neredeyse hiç değişmeyen, çok az sürprizler barındıran bir düzeyde gelişmiştir. Belirsizliğin hâkim olduğu tek durum nereden ve ne zaman geleceği belli olmayan ölüm fikridir. Bu belirsizlik varoluşla ilgili bir belirsizliktir. Modern tıbbın gelişmesiyle birlikte, pek çok ölümün rasyonel ve mantıksal sebebi ortaya çıkarılmış ve ölüm anî ve öngörülemez bir şey olmaktan çıkmıştır. Modernlik tabii ki ölüm olgusunu ortadan kaldırmamıştır ancak; birçok ölüm nedeni hakkında ve bu nedenlerin oluşmasını önlemede çok büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Bu belirsizlik düşüncesi böylece ölümden önceki hayatın kendisi olarak yön değiştirmiştir. Bugün artık anlaşılması gereken şey, insanların önemseydiği değerlerin düşüş ve yükselişi, daima değişen beklentiler, oyun devam ederken sürekli değişen kurallardır (Bauman, 2013: 231).

Bu belirsizlik sadece postmodern söylemlerden değil, başka alanlarda da René Guénon–gibi İslamî ve mistik referanslı - ifade alanı bulmaktadır. Guénon bu durumu “Sürekli bir telaş, değişkenlik, sürekli artan hız gereksinimi günümüz dünyasının göze çarpan özelliklerindedir. Bilimsel çalışmalarda olduğu gibi, günlük hayatta da sürekli bir çözümlenme ve parçalanma mevcuttur.” şeklinde ifade etmektedir (Guénon, 2014: 73).

Modernleşme sürecinde görülen belirsizlik hem bireyler hem de sosyal gruplar için risk artışını bünyesinde barındırmaktadır. Modernite bir taraftan bazı alanlarda ve hayat tarzlarında birtakım riskleri azaltırken, bir taraftan da önceki dönemlerde kesinlikle bilinmeyen yeni risk parametrelerini devreye sokmuştur. Bu risk parametreleri modern çağda sosyal sistemlerin küreselleşmiş karakterinden dolayı yüksek etkili riskler içermektedir. Giddens, postmodern süreci “üst modern dünya” olarak nitelendirmekte ve bu dönemin dehşet verici olaylarla dolu olduğunu belirtmektedir. Bunun nedenini de kaçınılmaz felaketler olarak değil, eski çağlarda insanların karşılaşmak zorunda olmadığı riskler olarak görmektedir. Risk kavramı ve risk değerlendirme girişimleri geleceğin kolonileştirilmesi açısından büyük öneme sahiptir (Giddens, 2014: 110). Modernlik öncesi kültürlerde hatta büyük uygarlıklarda bile, insanlar kendilerini doğayla birlikte değerlendirmişlerdir. Bu insanların yaşamları beslenmeyle ilgili doğal kaynakların elverişliliği, ürün ve hayvanların iyi ya da kötü durumda olması, doğal yıkımların olması gibi doğanın değişken durumlarına ve kaprislerine bağlı olmak durumundadır. Modernlik ise bilim, teknoloji ve bunlarla birlikte gelişmiş endüstrinin etkisiyle doğal dünyayı hayal edilemeyecek derecede dönüştürmüştür. Sanayileşmiş kesimlerde insanlar artık yaratılmış bir çevrede yaşamaktadırlar. Bu çevre artık sadece doğal değil aynı zamanda fizikseldir. Bu şekilde modern öncesi risk ortamı da dönüşüme uğramıştır. Modernlik koşullarında karşılaşılan tehlikeler artık birincil olarak doğadan kaynaklanmamaktadır. Kasırga ve deprem gibi doğal afetler bugün de meydana gelmektedir. Ancak, fiziksel dünya ile ilişkilerimiz önceki yüzyıllardaki ilişkilerden büyük ölçüde farklılaşmıştır. Günümüz dünyasında güven ve risk iç içe geçmiş bir durumdadır (Giddens, 2014: 41, 64).

Riskler bir taraftan Üçüncü Dünya ülkeleri ile sanayileşmiş ülkeler arasında, diğer taraftan da sanayileşmiş ülkelerin kendi aralarında meydana gelen uluslararası bir eşitsizlik üretmektedir. Ancak modernleşmenin riskleri eninde sonunda onları üreten ya da onlardan kâr sağlayanları da etkilemektedir. Risklerde birçok tehlike ve tahribat bugün artık gerçek olarak algılanmaktadır. Kirlenmiş ve tükenmekte olan sular, ormanların yok edilmesi, yeni hastalık türleri gibi şeyler bu durumun en açık örnekleridir. Diğer taraftan da risklerin asıl itici gücü geleceğin öngörülebilir tehlikelerinde yatmaktadır (Beck, 2014: 45). Ayrıca bu belirsizlik, riskli yaşam artık

bireyin çabasıyla azaltılacak ya da tamamen üstesinden gelinecek bir durum olarak da görülmemektedir. Postmodern süreçte insanlar kendilerini bu belirsizlik ortamının yaşam koşullarına hazırlamaktadırlar.

Yirminci yüzyılın sonu ile yirmi birinci yüzyılın başını kapsayan zaman diliminde düzensiz emek piyasaları hızla kurumsallaşmış, geçici iş sözleşmeleri yaygınlaşmıştır. Bu sebeple de işlevsel beceriler değerini kaybetmiş hatta unutulmakla karşı karşıya gelmiştir. Yaşam boyu devam eden “kariyer” olanakları gittikçe istikrarsızlaşmaya mahkûmdur (Connerton, 2014: 137). Daha önceki dönemlerde insanlar hayatı boyunca belki de sadece bir iş veya meslek üzerinden yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu süreçte ise artık uzun süreli plan ve işlere rastlanmamaktadır. Özellikle iş dünyasında ayakta kalabilmek için mücadele esnasında bireysel akıl ön planda tutulmaktadır. Günümüzde insanları habersizce yakalayan durumlar sadece küresel ısınma, çölleşme, hava ve su kirlenmesi gibi olaylar değildir. Aynı zamanda küresel şartların savaşlar, göçler, nüfus patlaması gibi insanî hareketleri de doğal olaylar gibi ani ve dramatik bir şekilde gerçekleşebilmektedir. Bütün bunlara kalıcı çözümler bulabilmek günümüzde çok mümkün olmamaktadır (Bauman, 2013: 83).

Bugünün dünyasında daha kısa vadeli bir zihniyet hâkim olmaya başlamıştır. Sözelimi ancak ölümlerle sona eren evliliklerin yerini çok daha kısa süreli evlilikler almıştır. Eşler artık birbirlerine uzun vadede eşlik etmeyi planlamamaktadırlar. İş ve meslek değiştirme sayısı hızla artmaktadır. Esneklik her alanda kendini göstermektedir (Bauman, 2011a: 35). Bu duruma bakılarak postmodern sürecin getirdiği esneklik, uzun vadeli olmama anlayışının aile yapısına da sirayet ettiği görülmektedir. Özellikle batı toplumlarında bazı sosyal kurumlarda karşılaşılan düzensizlik, karışıklık ve parçalanma bireylerin hayatına da yansımaktadır. Bu sözü edilen düzensizlik aynı zamanda evlilik ve aile kurumunu da etkilemektedir. Abartılı bir bireysel ahlak bu kurumların birtakım etkilenmelere maruz kalmasına sebebiyet vermektedir. Bu durum bireyin her türlü yaşantısında yansımalarını göstermeye başlamıştır. Günümüz dünyasında başarı ya da başarısızlığın sadece bireyin şans ve yetenekleriyle ilgili olmadığını söylemek gerekir. Bu durumu etkileyen pek çok etkenden söz edilebilir. Gerçekten de günümüzde ciddi bir belirsizlik hâkimdir. Sadece bireysel ihtiyaçlar değil, grup ve toplulukların ihtiyaçları da piyasa

tarafından belirlenir hale gelmiştir. Ayrıca bu durum istikrarsız bir konumdadır. Günümüz için düşünüldüğünde, her şey yapılabilir hale gelmiştir. Ancak hiçbir şey uzun ömürlü olmamaktadır.

20. yüzyıl ciddi bir belirsizliğin hâkim olduğu bir yüzyıl olmuştur. İnsanların bir türlü cevabını bulamadığı sorular bu durumun açık göstergesidir. Mesela çocuklar giderek daha az öğrenmekte olduğu halde eğitime daha fazla yatırım yapılmaktadır. Aynı şekilde ruh sağlığı konusunda yine ciddi bir yatırım yapılmakla birlikte bireylerin ruh sağlığı gittikçe bozulmaya doğru gitmektedir. Daha açık söylemek gerekirse, toplumdaki etkin kurumlar insanların problemlerini hafifletme noktasında etkisiz kalabilmekte, hatta bazı durumlarda problemlerin artmasına sebebiyet vermektedir (Bilgin, 1997: 91-92).

Bugün belki de sadece doğum ve ölüm insanların müdahale edemediği durumlardır. Günümüz dünyası bireyleri birçok seçim yapmaya itmektedir. Hangi işe sahip olması, kiminle evlenmesi, çocuklarını nasıl yetiştireceği gibi konular insanların yaşam süreci boyunca sürekli seçimler yapması gereken durumlardır. Bu durumların hepsi birçok alternatif çözüm arasında bir seçim yapmaya zorlamaktadır. Günümüz insanı dinî mensubiyeti, hayat tarzı, cinsel alışkanlıkları ve hatta cinsiyet değişikliği konularında birtakım tercihlerde bulunabilmektedir. Bu durumda Berger ve Luckmann'ın ifadeleriyle 'insanlar seçmemeyi seçmemektedir' (Berger, Luckmann, 2015: 65).

3.5.3. Yönetim

Modernlik, geleneğe ve geleneksel olan her şeye karşı sürekli bir savaş içerisinde olmuştur. İnsanın ve toplumların kaderini değiştirmek için modası geçmiş şeylerin yerine yeni bir düzen oluşturmayı amaç edinmiştir. Bu sebeple kendi ilkelerine yönelik tehditleri kökünden temizleme yoluna gitmiştir. Modernliğin hâkim özelliğinin yeni olana karşı bir açlık olduğu söylenebilir. Modern dönem boyunca totaliter ideolojiler, muğlak olanı belirginleştirmeye, denetlenemeyecek durumları denetlemeye çalışmışlardır. Modern ütopyalarda çizilen dünya resminde göz önünde etki altına alınamayacak, armoniyi bozacak hiçbir şey yoktur. Modern dünyanın hâkim anlayışında istikrarsızlığa ve sabit olmayan her şeye düşmanlık vardır. Daimî değişimlerin durdurulması ve tüm tehditlere karşı emniyette olan bir

düzenin kurulması gerekmektedir (Bauman, 2013: 23). Modern dünyada bu yüzden devletler ulus-devlet şeklinde belirlenmiştir. Birçok dağınık etnik ve dinsel kimlik devletin oluşturduğu tek millet kimliği içinde bütünleştirilmiştir. Tek bir elden yönetilen eğitim ve toplum etkinlikleri dönemin hâkim ideolojisini oluşturmuştur.

Müphemliğin sonlandırılmaya çalışılması, modern siyasette, modern bilimde ve modern yaşamda kendini göstermiştir. Kesin olarak tanımlanamayan her şeyin bastırılması ya da elenmesi konusunda ciddi adımlar atılmıştır. Bu yüzden hoşgörüsüzlük bu dönemin önemli bir eğilimidir. Bu dönemde asimile edilemeyen her şeyin ve herkesin haklarının reddi, ötekinin gayri meşrulaştırılması görülmektedir (Bauman, 2014: 20-21). Durum böyle olunca müphemliğin sona erdirilmesi sürecinde yabancıları ayırmak ve defetmek, bazı güçleri meşru, bazılarını gayri meşru saymak şeklinde birtakım durumlar gözlenmiştir. Modern devletlerde farklı yaşam şekillerinin hoş görülmesi ve vatandaşlık statüsüne kavuşması için farklılıklarından arındırılması gerekmiştir. Modern toplum ve devletlerin amacı aynı şekilde yabancıların ve yabancılığın imhasıdır. Modern düzenin inşa sürecinde yabancılar düzeltilmesi gereken bir garabet olarak görülmüşlerdir (Bauman, 2013: 33-34).

Postmodern siyasette ise bu durumdan farklı olarak azınlıkların varlığını pekiştiren, ulusalcılığı kabul etmeyen, dil ve din gibi bütünleştirici unsurları kabul etmeyen bir fikir yapısının olduğu söylenebilir. Postmodernler liberal bir anlayışla çoğunluğun hakimiyetinin sınırsız olmadığını, herkesin hak ve hürriyetlerinin güvence altına alınması, halkın ve temsilcilerinin iradelerinin üstün tutulması gerektiğinin altını çizmektedirler. Kimlik ve yerellik gibi konular yeniden ele alınmaktadır. Postmodern siyaset, genel olarak bürokrasiden, sadakatten, disiplinden, otorite ve mekaniklikten hoşnutsuzluğu ifade etmektedir. Özgürlük, farklılık ve heterojenlik bu dönemin önemli vurgularındandır (Çağlar, 2008: 379). Ancak Brian S. Turner bu durumu farklı bir şekilde ele almaktadır. Globalleşme kültürlerin giderek çeşitlenmesi ve karmaşıklaşmasına neden olmuş ve böylece her bir topluma pek çok gelenek türü ilave etmiştir. Bu sebeple globalleşmeyle birlikte modern toplumlarda kültürlerin orijinalliği, sosyal statüler ve kültürel hiyerarşiler hakkında yeni bir tepkisellik meydana gelmiştir. Globalleşme ve çok kültürlü politikaların günümüzde bütün siyasal sistemlerin bir parçası haline gelmesiyle dış

dünyaya ait yabancılık hissinin muhafazası gittikçe zorlaşmaktadır. Bu yabancılık hissi aynı zamanda insan kabiliyetlerinin artması, göç ve turizmin sonucu olarak bütün toplumlara ithal edilmiştir (Bauman, 2003: 270-271).

3.5.4. Özgürlük Bağlanma

Bauman özgürlük konusuna farklı bir açıdan bakmaktadır. İnsanların özgürlükten zevk alma noktasında son derece özgür olduğunu söylemektedir. Ancak özgür seçimlerin sonuçlarıyla başa çıkma noktasında insanların özgür davranmadığını söylemektedir. Sonuçlarla daha iyi başa çıkmak için müphemliğe oldukça hizmet eden tavsiye ve terapi kurumları ön plana çıkmaktadır. Böyle bir piyasada müphemlik daha canlı tutulmaktadır. Çağdaş hayat zaten pek çok alanda belirsizlik duygusunu pekiştirmektedir. Bu belirsizlikler hayatın her alanında varlığını hissettirmektedir. Bugün insanlar her ne kadar sağlam görünse de yuvalarının yarın bir çöküş içinde olmayacağından emin olamamaktadırlar. Hiçbir iş ve unvan garantili değildir. Cazip görülen kariyer ve iş sahaları çok kısa bir zamanda etkisini yitirebilmektedir (Bauman, 2011a: 193). Gerçekten de bu belirsizlik sürekli bir şekilde devam etmekte ve kendini yenilemektedir. Kişi bir gün içerisinde bile yüzlerce tercih yapmak zorunda kalabilmektedir. Bu kadar alternatif arasında birtakım tercihler yapmak insanlar için zor ve tereddütlü bir durum oluşturmaktadır. Bauman'ın ifadesiyle bugünün makul sebepleri yarının pahalı hataları olarak görülebilmektedir. Buna bağlı olarak Bauman'ın 'bağlanmama' olarak ifade ettiği problem ortaya çıkmaktadır. Bağlanmama problemi birçok duruma neden olmaktadır. Örneğin günümüz dünyasının akışkan, dağılmış ve düzensizleşmiş hali iletişimde nihaî bir kopuş veya boşanmayla sonuçlanmamaktadır. Bu durumda sözgelimi taraflar evliliği bırakıp "birlikte yaşamaya" doğru bir geçiş yaşamaktadırlar. Yine sermaye piyasası ağır makinalardan ve personellerden sıyrılmış belki de bir dizüstü bilgisayar, bir cep telefonu ve el çantasıyla hareket etmektedir. Bu özellikleriyle bu durum angaje olmamayı teşvik etmektedir. Bu duruma göre bağlanma başladığı takdirde hareket duraksamakta ve rekabet ortamına bir kısıtlama hâkim olmaktadır (Bauman, 2011a: 37). Herhangi bir duruma kesin bir şekilde bağlı olmayınca özellikle iş dünyasında ortaya çıkan küçük bir problem karşısında bile kaçış yoluna gidilmektedir. Ayrıca bu durum problemlerden daha hızlı sıyrılmaya adına bir başarı olarak kabul

edilmektedir. Özetle bir yere ve o yerdeki insanlara bağıllık artık iyi bir özellik olarak değil, problemlerin ana kaynağı olarak görülmektedir.

3.5.5. Uzmanlık ve Danışma Alanları

Modernlik öncesi ortamlarda bireyler ilke ve pratik olarak rahiplerin, yargıçların ve büyücülerin kararlarını zaman zaman göz ardı edebilmiş ve günlük rutinlerine devam edebilmişlerdir. Modern çağ öncesi toplumlarda uzmanlar olsa bile bunların çok azı teknik bilgiye sahiptir. Bu toplumların bireysel üyeleri yaşamlarını sürdürürken sadece kendilerinin veya yakın akraba gruplarının kısmî bilgilerine göre sürdürmüşlerdir. Giddens bu durumun modern dünyaya geçildiğinde değiştiğini ifade etmektedir. Modern toplumlara kısa bir göz atıldığında uzmanlarla ve onların temsilcileriyle iletişimin son derece önemli olduğu görülmektedir. Bu durum hem normal insanlar hem de soyut sistemlerin işletici ve yüklenicileri konumunda olan insanlar tarafından benimsenmektedir. Uzmanlar çoğu zaman risklerin gerçek yapısını, hatta bu risklerin var olduğunu bile gizlemektedir. Ayrıca müşterilerinin yerine bu riskleri üstlenmektedirler (Giddens, 2014: 86).

Bireyler yeni anlamlar üretmek için yeni kurumlar icat etmişlerdir. Psikoterapinin değişik dalları, cinsel ve meslekî danışmanlar bu kurumlara örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca kitle iletişim araçları da bu konuda etkin rol oynamaktadır. Televizyon kanalları pek çok terapötik programlarla doludur. Bireyler böyle bir durumda bir kişi veya mekanı ziyaret etmek zorunda kalmamaktadırlar (Berger, Luckmann, 2015: 73). Modern uzmanlığın ihtisaslaşmış tabiatı modernitenin değişken, istikrarsız karakterine doğrudan katkıda bulunmaktadır. Modern uzmanlık sürekli iç iyileştirmeler ve etkili yapısıyla dikkat çekmektedir.

Modern toplumlar, işlevsel olarak birbirlerinden farklı oldukları için bu toplumlarda ekonomi, siyaset, bilim, aile gibi birbirinden farklı alanlar gelişmiştir. Bu alanların her birinin de para, güç, gerçek gibi kendine özgü iletişim araçları bulunmaktadır. Yine başarı, güçler ayrımı, güvenilirlik ve geçerlik, aşkın üstünlüğü gibi norm ve değerler üretilmiştir. Bu yüzden modern toplum; aile, din, ekonomi, eğitim, siyaset gibi kurumların etkileşiminden oluşan ilişkiler bütünü olarak tanımlanabilir. Toplumsal yapı içerisinde farklılaşan bu alanlar birbirleriyle

karşılıklı bir ilişki içerisinde görünüyorsa da temelde birbirlerinden bağımsızdırlar. Bu yönden modern toplumlarda uzmanlaşma ve kurumsal farklılaşmanın etkisini gösterdiği söylenebilir (Kirman, 2005: 21). Zamanımızda titiz iş, uzmanlık ve işlev bölümü sebebiyle hemen her girişimde birey, işin sadece küçük bir parçasını yapmaktadır. İşin içine karışan insan sayısı o kadar büyüktür ki hiçbir birey nihai sonucun yaratıcılığını üstlenememektedir. Daha açık bir ifadeyle, günahkarların olmadığı günah, canilerin olmadığı cinayet, suçluların olmadığı suçlar bulunmaktadır. Sonucun sorumluluğu bu şekilde hiçbir yerde doğal limanını bulamadan yüzmektedir (Bauman, 2011b: 30).

Modern hayatın en derin sorunları; ezici toplumsal güçler, tarihsel miras, dış kültürler ve hayatı anlama tekniği karşısında bireyin varoluşunun özerkliğini ve bireyselliğini muhafaza etme talebinden kaynaklanmaktadır. İlkel insanların maddi varoluşunu sürdürebilmek için doğayla girdiği savaş günümüz modern formuyla son şeklini almıştır. 18. yüzyıl bireylere devlette, dinde, ahlakta ve ekonomide tarihî süreç içerisinde gelişmiş bütün bağlardan kurtulma çağrısında bulunmuştur. Bu çağrının altında yatan sebep, bütün insanlarda ortak olan insan doğasını dizginsizce geliştirme amacıdır. 19. yüzyıl daha çok özgürlüğün yanı sıra insanın ve sahip olduğu işlerin uzmanlaşmasını gerektirmiştir. Bu uzmanlaşmayla birlikte her birey diğer bireylerle karşılaştırılmaz hale getirilmiş ve birey vazgeçilmez kılınmıştır. Ancak bunun yanında uzmanlaşma bireyi diğer bireylerin etkinliklerine daha bağımlı hale getirmiştir (Simmel, 2015: 93).

Bauman'a göre postmodern çağ, "danışma" faktörünün en etkin olduğu çağdır. İnsanlar ya kendi irade ve tercihleriyle ya da zorunluluktan birtakım seçimler yapmak zorunda kalmaktadırlar. Bu seçimler ya bir tehlikeden kaçınma ya da bir fırsatı kaçırma tehlikesine karşı yapılabilmektedir. Dolayısıyla aslında hayatın her alanı böylece bir seçim anına dönüşmektedir. İnsanların kariyerleri, ahlakî sorumlulukları, iş ve meslekleriyle ilgili görevleri, onlara ihtiyaç duyan insanların istekleri konusunda sürekli bir seçim yapma gereği duymalarına neden olmaktadır. İşte böyle durumlarda birtakım uzmanlar devreye girmektedir. Uzmanlar kişilerin ulaşamayacağı bilgilere ulaşan, aynı zamanda onların talep ve özlemlerini en derin biçimde anlayan kişilerdir. Uzmanlar kişilere birtakım konularda seçim yapmaları hususunda önerilerde bulunmakta, ayrıca yaptığı seçimlerde doğru yolda olduğunun

işaretlerini vermektedirler. Uzmanlar bu şekilde müşterisinin belirsiz durumlarını göğüslemiş olmaktadır. Artık bireyin yaşamının gerçek çevresi, uzmanların ürettiği ve yönettiği tekniklerden oluşmaktadır (2014: 275).

3.5.6. Ahlak

Postmodern sürecin etki alanlarından biri de ahlak alanıdır. Önceki dönemler için düşünüldüğünde bireysel ahlakî davranışların etki alanının çok geniş ve öldürücü olmadığı görülmektedir. Günümüzdeki durum ise tamamen farklılaşmıştır. Bugün tek bir bireyin yaptığı veya yapacağı işler daha uzak ülke ve nesilleri de etkileyebilmektedir. Bu etkiler tahmin edilemeyecek ölçüde derindir. Ancak bütün bu radikal etkilere rağmen bireylerin bu etkilerle başa çıkabilecek sorumluluk gücü ise yeterince gelişmemiştir. Günümüz dünyası tüm bireylerin olası tehlikeleri net bir şekilde gördüğü fakat bu durumların önüne geçme hususunda aciz olduğu bir dönemdir. (Bauman, 2011a:133).

Bauman ahlak konusunu ele alırken küçük bir hikayeden bahsetmektedir(2011a: 93). Tanrı Kabil'e Habil'in nerede olduğunu sorduğunda Kabil bu soruya başka bir soruyla yanıt vermiştir: “Ben kardeşimin bekçisi miyim?” Bauman bu hikayecikten yola çıkarak bireyin ahlaklı bir kişilik olduğunu, kardeşine olan bağımlılığının getirmiş olduğu sorumluluğu yerine getirmesi gerektiğini ifade etmektedir. Birey Kabil gibi bu durumu sorguladığı anda sorumluluğunu terk etmekte ve ahlaklı bir kişi olmaktan çıkmaktadır. Kardeşin bağımlılığı kişiyi etik bir varlık haline getirmektedir. Bauman postmodern süreçte oluşan problemlerin çözümü ve refah devletinin geleceğinin etik seferberlikle olabileceğini söylemektedir. Ona göre etik olmadan hiçbir çabanın çaresi olamaz. Bireylerin kardeşinin bekçisi olması ve hizmet etmesi için hiçbir sebep yoktur. İnsanları daha zengin ve şirketleri daha kârlı hale getirmeyecek olsa bile hizmet etmenin ellerini yıkayıp gitmekten, mutsuz kişilerle dayanışmanın o kişilere kayıtsız kalmaktan daha iyi olduğunu ifade etmektedir. Yani ahlaklı olmak hep iyidir. Ahlakın tek destekçisi de ahlakın kendisidir. Böyle bir durumda akılcı kanıtlara gerek yoktur (Bauman, 2011a: 105).

3.5.7. Din

Postmodernizm din üzerinde çok önemli etkilerde bulunmuştur. Bu süreçlerde yaşanan birtakım sorunların, dinle ilgili algıların, dine yönelik birtakım tavır ve tutumların değişim ve dönüşüme uğramasında etkin rol oynamıştır.

Bauman postmodern aklın modern aklın aksine dünyayı kesin sınıflara ayırma ve keskin bölümlere dağıtma konusunda esnek davrandığını söylemektedir. Ona göre günümüz insanı tanımlanmış olduğu sınırların dışına çıkmaktan daha az korkmaktadır (Bauman, 2013:248-249). Bu durumda postmodern süreçte zaman ve mekanın anlamının yitirmesi durumu göz ardı edilemez bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilginin aktarım süreci çok hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Bauman'ın ifadesiyle fişi takmaktan fazlasını gerektirmemektedir. Elektronik medya üzerinden ciddi etkileşimler, toplantı ve konuşmalar yapılmaktadır (Bauman, 2011a: 52). Böyle bir durumda zaman ve mekanın gerek günlük toplumsal ilişkilerde gerekse de uluslararası etkileşimlerde ciddi bir anlamı kalmamaktadır. Bu durumun dinî alanda da birtakım etkilerinin olduğunu söylemek mümkündür.

Kitle iletişim araçlarının yeni imkanlar sunmasının dinî bilginin mahiyetinin değişmesinde etkin bir rol oynadığını söylemek gerekmektedir. Dinî bilginin mahiyetinin dönüşümü, dinî otoritelerin çoğullaşması, bireyselleşme ve dini bilginin tüketim ürünü haline gelmesi gibi pek çok etkiden söz edilebilir. Matbaanın gelişmesi sürecinde İncil'in halkın eline geçmesiyle birlikte dinî bilgi din adamlarının tekeline kurtulmuş ve birçok kişinin dinî bilgiyi yorumlamasına sebebiyet vermiştir. Bu durum sırayla dinî reformlara, dinî bireyciliğe ve özellikle Protestanlığın gelişmesine sebep olmuştur. Aslında matbaanın geçmişte yaptığı etkinin bir benzerini bugün kitle iletişim araçlarının yaptığı söylenebilir. Bugün her bilgiye olduğu gibi dinî bilgiye de ulaşım imkanı kolaylaştığı için dinî bilgi ciddi bir dönüşüm yaşamaktadır. Bu şekilde herkes din tartışmalarına rahat bir şekilde müdahil olmaktadır. Televizyonlarda gösterilen dinî tartışma ve programların dinî otoriteyi daha görünür kılmada etkisi büyüktür. Hal böyle olunca dinî alanlara bir çoksesselik hâkim olmaktadır (Aktay, 2015: 135-136). Çaha'ya göre modernleşme ve sonrasında Ortaçağ'da hüküm süren insanın eksik, kusurlu, günahkar bir varlık

olduğu anlayışı değişmiş ve insan siyasal kültürün merkezi konumuna yükselmiştir (Çaha, 2008:27).

Modernleşme projesinde dinselliğin dönüştürölme amacının yattığı söylenebilir. Modernlik sık sık gelenekle karşı karşıya getirilerek dinselliğin gelenekle paralellik arz ettiği vurgulanmaktadır. Modernleşme uzun bir süre din karşıtı söylemler için kullanılmıştır. Modernleşme yanlıları modernlik yolundaki her şeyi özellikle de dini arka plana itmekten çekinmemişlerdir. Modernistlere göre anti-modern bir söylem olduğu için dinin üzerine gidilmekten çekinilmemelidir. Toplumların modernleşmesiyle dinin işlev ve geçerliliğini yitireceği pozitivist bilim adamları tarafından dile getirilmiştir. Dinin modern dönemlerde varlık bulabilmesi için kendinden pek çok şeyi terk etmesi ve özünü modernitenin çizgisine uygun hale getirmesi gerekmektedir. Klasik sosyolojik argümanlara göre dinsellik modernlik karşısında zayıflamakta, din yerini seküler öğretilere bırakmaktadır. Bu yaklaşımlara göre dinsellik ya tamamen yok olacak ya da sekülerizmin lehine bir dönüşüm yaşayacaktır (Subaşı, 2004: 58-59). Giddens modernizm ve sonrasında din ve geleneğin azalan etkisinin çok sıklıkla tartışıldığını ifade etmektedir. Ona göre dünyevileşme dinsel düşünce ve etkinliğin tamamen ortadan kalkmasına sebep olmamıştır. Ancak modern toplumlarda pek çok konum dinin günlük yaşamda yaygın bir etki sağlamasına imkan vermeyecek şekilde dizayn edilmiştir. Dinsel kozmoloji, deneysel gözlem ve mantıksal düşünceyle yönlendirilmiştir (Giddens, 2014:109-110).

Modernizasyon sürecinde ilerleme, globalleşme gibi deneyimlerin dinin etkisini kaldıracağı yönünde birtakım öngörüler oluşmuştur. Globalleşme, dünyanın bir bütün şeklinde somut yapılanması anlamında üst kültür kodlarının mutlaka ulaşılması gereken hedefler haline gelmesi ve homojenleşmeyi amaçlayan bir tahakküm süreci olarak anlaşılmıştır. Bu durum din konusunda da birtakım öngörülere sebebiyet vermiştir. Ancak günümüz globalleşmiş toplumda dahi dinin kimlik üretilmesinde hem çatışma kaynağı olmada hem de diyalog oluşturmada son derece önemli ve işlevsel bir konuma sahip olduğunu söylemek gerekir. Yani din bu durumda globalleşmenin hem taşıyıcısı hem de önündeki engeldir. Özellikle kitabî dinlerin özelliklerine bakarak dünya çapında yayılma ve etki alanı bulduğu için aynı zamanda globalleşmenin de taşıyıcılığı görevini yerine getirmektedir. Ancak yerel

kültürel değerlerin kaynağı olması açısından globalleşmeye bir taraftan engel teşkil edebilmektedir. Din aslında insanlar ve aşkın olan arasında iletişim tesis ederek, sadece hayatın ortak problemlerine çözüm üretmemekte, aynı zamanda bu problemlerin sebeplerini belirleyen birtakım görüşlerde bulunmaktadır. Aslında dinin bu yönüyle globalleşme karşısında alternatif bir iletişim tarzı olarak da kabul edildiği söylenebilir (Sarıbay, 2004: x-x1). Globalleşme ve ilerleme genel olarak dinî ritüellerde, o dinin mensuplarında birtakım değişim ve dönüştürmeler meydana getirebilmektedir. Bu durumda dini, ilerlemenin karşısında bir direnç kaynağı görmekten çok din ve ilerleme olgusu arasında nasıl olumlu bir iletişim sağlanacağı üzerinde durulması gerekmektedir.

Modernizm, hemen hemen bütün toplum ve dinler üzerinde çok önemli etkilerde bulunmuş ve onlara ciddi değişimler empoze etmiştir. Modern medeniyet Batı toplumları başta olmak üzere geleneksel dönemden farklı olarak çok daha yeni ve değişik bir hayat tarzı oluşturmuştur. Sanayileşme, teknolojik ve bilimsel gelişmeler, hızlı nüfus artışı, kentleşme eğitim ve öğretimin modernleşmesi bütün dünyada değişikliğe ve hareketliliğe sebebiyet vermiştir. Bu durumun bazı uyum problemlerini beraberinde getirdiği doğrudur. Tam olarak sanayileşmemiş toplumlar Batı toplumlarına göre yaşadığı hızlı değişimler sebebiyle ciddi adaptasyon problemleri yaşamışlardır. Bu şekilde toplumların geleneksel yapısı, inançları derin bir etki alanına girmiştir. Bu etkilerle toplumların geleneksel kurum, norm ve değerlerinde birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Din kurumu da seküler algı ve anlayışlardan etkilenmiş ve insanlar geleneksel dinî değerlere karşı bir ilgisizlik yaşamaya başlamışlardır. Ama buna rağmen küreselleşmenin din ve dinsel değerler üzerindeki etkisi, bunlar üzerindeki getirisi ve götürüsü tartışmalı konulardandır. Hâkim görüş bu sürecin Batı tarafından yönlendirildiği ve Batı lehine bir durum yarattığı şeklindedir. Ancak küreselleşmenin etkisiyle İslam ve Budizm gibi evrensel dinlerin de ifade alanı ve mesajlarını daha geniş alanlara yayma imkânı bulunduğu söylenebilir. Ayrıca küreselleşme süreciyle birlikte farklı dinsel gelenek ve kültürlerin birbiriyle buluşması ve tanışması dinsel senkretizme sebebiyet vermiştir. Bu şekilde pek çok yeni dinsel yorum ve gelenek ortaya çıkmıştır (Gündüz, 2010: 70).

Çoğulcu bir toplumda insanlar farklı dini inançlar, farklı ahlaki ilkeler, farklı etnik ve cinsel kimliklerin nasıl bir arada yaşayabileceğine çözümler üretmektedir. Bir bireyin doğru olarak kabul ettiği inanç veya değer bir başka birey tarafından yanlış olarak algılanabilmektedir. İşte böyle bir ortamda görecelik mefhumu ortaya çıkmaktadır. Çoğulculuk toplumsal ve kültürel bir gerçeği ifade etmektedir. Görecelik bu tür farklılıkları barındıran bir toplumda barış ve huzur içinde yaşamak adına geliştirilen bir tutum olmaktadır. Bu tutumla birlikte doğru ve yanlış veya iyi ve kötü kavramların geçerliliği tartışmaya açılmıştır. Bireyler bu şekilde kendi özgür iradeleriyle seçtikleri hayat tarzını kimsenin müdahale etmeyeceği şekilde yaşayabilmektedirler. Yine böyle bir ortamda hoşgörü kavramı önem kazanmaktadır. Farklı kültürlerin, farklı yaşam tarzlarının bir arada uyum içerisinde yaşayabilmesinin bir ihtiyaç olarak kabul edildiği böyle toplumlarda hoşgörü büyük bir erdem olarak kabul edilmektedir (Kirman, 2005: 27-28). Postmodern süreçteki görece algılar geleneksel dinî algılara sorgulayıcı bir tarzda bakmıştır. Bu dönemde daha çoğulcu ve farklı düşünen insanlar daha kapsayıcı bir tavır takınmaya çalışmışlardır.

Postmodern süreçte çoğulcu bir yapıda dinsel göreceliğin artacağı ve bu durumun dinsel bir anomie oluşturacağı öngörülmüştür. Dinler böyle bir ortamda birbirleriyle daha çok karşılaşmakta ve bu yüzden de daha çok etkileşim oluşmaktadır. Ancak bu durumun öngörüldüğü şekilde gerçekleşmediği söylenebilir. Aktay bu durumu eleştirmektedir. Ona göre bu durum dinsel farkındalık uyandırmış ve dinsel etkilerin gündemde daha çok kalmasını sağlamıştır. Din bu şekilde ortadan kalkmamış, yeni dinsel duyarlılık ve manevî girişim biçimleri oluşturulmuştur (Aktay, 2015: 123).

Simmel'in belirttiği gibi manevi bir gerçeklik olan din bitmiş bir şey değildir. Geleneksel içeriklerin bütün serinkanlılığına rağmen din, her ruhun ve her anın üretmesi gereken, canlı bir süreçtir. Bu sürecin hareketleri dini sürekli yeniden şekillendirmektedir (Simmel, 2009: 314-315). Bütün bu durumlar aslında insanlar ve toplumlar var oldukça dinin varlığını sürdüreceğini göstermektedir. Tarihi süreç içerisinde dinî inanç ve algılar değişmeye yüz tutsa da din bir şekilde yaşamaya devam etmektedir.

Dinin bu süreçte geleneksel haliyle birtakım gerilemelere maruz kaldığını söylemek mümkündür. Bauman'a göre geleneksel dönemde insanlara sürekli acziyetlerini hatırlatan din adamlarının etkisi azalmıştır. Ancak bu durum dinin tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmez. Din farklı ve bireysel biçimlerde varlığını sürdürmektedir (Bauman, 2013: 265-266).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bireyselleşme kavramı son birkaç yüzyılda hayatın her alanında ismi duyulan bir kavram haline gelmiştir. Sosyal hayatta, ekonomide siyasette ve daha pek çok alanda ciddi bir bireyselleşme yaşandığı gözlemlenmektedir. Günümüzün çağdaş dünyasında eskiden hâkim olan kolektif bilinç ve yaşayış tarzının değişim ve dönüşüme uğradığını söylemek gerekir.

Bireyselleşmeyle birlikte aile kavramında, toplumsal ilişkilerde, ticarî ortaklıklarda ve hayatın diğer pek çok alanında kısa süreli, esnek tutum ve tavırlar sergilenmektedir.

Son birkaç yüzyılda gerçekleşen Aydınlanma, dinî reform süreçleri, modernizm, postmodernizm gibi akımlar bireyselleşmenin alanını genişletmiştir. Bu akımların öncesinde ve sonrasında oluşan fikir ve ideolojiler insanlara hayatı sorgulama, olaylara daha farklı bakma imkanı vermiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ciddi bir rasyonalizasyon sürecine girilmiştir. Bu süreçle birlikte bireylerin hayata ve toplumsal olaylara farklı şekillerde baktığını söylemek mümkündür. Önceki dönemlerde olaylara geleneksel bir bakış açısıyla bakan insanlar bu fikir ve ideolojilerden etkilenerek, daha rasyonel, daha bireyci ve daha özgün bakmaya başlamışlardır. Geleneksel dönemden farklı olarak artık birey kavramı çok fazla vurgulanır hale gelmiştir. Hayatın her alanında birey kendi yaptıklarından sorumludur. Başarı ve başarısızlıklarının, attığı doğru veya yanlış adımların tek müsebbibi kendisidir. Hayatın her alanında ciddi belirsizlikler, insanların dışında gelişen şartlar ve değişen risk parametrelerine rağmen günümüz dünyasında insanlar birey olarak hayata tutunmak durumunda kalmaktadırlar.

Zygmunt Bauman'ın “Bireyselleşmiş Toplum” kavramsallaştırması esas alınarak hazırlanan bu çalışmada bireyselleşmenin modern toplumsal yaşantıda vazgeçilmez bir ilişki biçimi olduğu tespit edilmiştir. Bireyselleşme, her yeni süreç gibi modern yaşantıda birtakım yansımalarının ve kırılmalarının görüldüğü bazı

problemler oluşturmuştur. Her akımın ve sürecin avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. Bireyselleşme kavramının da yeni açılımlar, yeni fırsatlar ve yeni sorunlara sebebiyet verdiği görülmüştür.

Bu çalışmada Bauman'ın fikirleri ön planda tutularak bireyselleşme sürecinin hayatın pek çok alanında nasıl etkilerde bulunduğu açıklanmıştır. Bauman'a göre bireyselleşme tüm insanlar için bir seçenek değil kader olmuştur.

Bireyselleşme Bauman'a göre bilim ve teknoloji anlayışında kendini göstermektedir. Daha önceki dönemlerde bilime daha kesin gözüyle bakılırken günümüzde daha müphem ve birçok sonucu mümkün kılan bir bilim anlayışı gelişmiştir. Aynı zamanda yaşanan çağın bir belirsizlik ve risk çağı olduğunu ifade ettiği tespit edilmiştir.

Bauman bu çağda ya kendi iradeleriyle ya da zorunluluk gereği birtakım seçim ve tercihlerde bulunmak zorunda olduğunu, bu sebeple de 'danışma' faktörünün ön plana çıktığını ifade etmektedir. Böyle bir durumda bireyselleşmenin arttığı sonucuna ulaşılabilir.

Bu bireyci anlayışın ve hızlı bireyselleşmenin diğer kurumları etkilediği kadar din kurumunu da etkilediğini söylemek gerekir. Bireyselleşme dinî alanda algı ve inançların ciddi değişimler geçirmesine sebep olmuştur. Genel olarak dinlerin kolektif bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Dinlerde zaman zaman mistisizm tarzı bazı bireysel hareketlere rastlansa da dinlerin, özellikle de semavî dinlerin özünde kolektif olduğu rahatlıkla söylenebilir. Dinlerin genel söylemlerinde birlik ve beraberliğe, ibadetlerin kolektif bir şekilde icrasına önemli bir vurgu göze çarpmaktadır.

Ancak bu durumun yukarıda sözü geçen akımların bazı etkilerinden dolayı değişim ve dönüşüme uğradığı söylenebilir. Günümüzde dinî kurumlar etkisini yavaş yavaş kaybetmektedir. Özellikle Batı dünyasında yeni dinî hareketler ortaya çıkarak insanların özellikle de gençlerin dinî algılarını ciddi bir şekilde değiştirmiştir. İnsanlar günümüzde dinî kurumların ve din adamlarının daha az etkin olduğu, daha bireysel, daha özgün bir dindarlık tarzını benimsemişlerdir. Dinî söylemler insanlar tarafından yorumlanmakta ve dinî konularda farklı uygulama

tarzları geliştirilmektedir. Artık dinî anlamda geleneksel yolların takip edilmediğini söylemek gerekir. Bunun yerine insanlar kişisel tecrübelerini içselleştirerek yeni manevî bir yaşantı içerisine girmektedirler. Dinî söylemler üzerinde düşünülerek, sorgulanarak yeni bireysel dinî kanaatler oluşmaktadır.

Son birkaç yüzyılda yaşanan durum genel olarak bu şekildedir. Bu çalışmada bireyselleşme kavramının ne olduğuna, süreç içerisinde nasıl değiştiğine, başta din kurumu olmak üzere ekonomi, siyaset, ahlak, aile gibi kurumlar üzerindeki etkilerine değinilmeye çalışılmıştır. Bunlar anlatılmaya çalışılırken son birkaç yüzyılda etkisini gösteren Aydınlanma, Reform gibi süreçlerin ve buna paralel olarak modernite, postmodernite, liberalizm gibi akım ve ideolojilerin üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Çalışma hazırlanırken temel olarak Zygmunt Bauman'ın eserleri ön planda tutulmuştur. Bauman son yüzyılın en üretken sosyologlarından biridir. Bauman yüzyılın en temel problemlerini açık ve anlaşılır tarzda eserlerine konu etmiştir. Eserlerinde postmodern sürecin getirdiği müphemlik, belirsizlik, gibi konuları ele almış ve yeri geldikçe çözüm önerilerinde bulunmuştur. Çalışmanın temel konusunu oluşturan bireyselleşme konusunda çok derin tespit ve analizleri bulunmaktadır.

Bu çalışmada Bauman'ın 'Bireyselleşmiş Toplum' (2011) adlı eseri başta olmak üzere diğer eserleri ve konuya doğrudan ve dolaylı olarak yer veren pek çok yazar, sosyolog ve araştırmacının eserlerinden istifade edilmiştir. Ayrıca bireyselleşme olgusu din ve dindarlık gibi kavramlarla ilişkilendirilerek süreç içerisinde bireyselleşmenin bu kavramlar üzerindeki etkisi ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışmada bireyselleşmenin din kurumunu tamamen öldürmediği sadece dinî alana yeni yorum ve bakış açıları getirdiği tespit edilmiştir. Yani dinin tamamen yok olmadığı sadece yeni dindarlık tipolojileriyle varlığını sürdürmekte olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

Adler, Alfred, *Psikolojik Aktivite: Üstünlük Duygusu ve Toplumsal İlgi*, çev. Belkıs Çorakçı, İstanbul, Say Yayınları, 9. baskı, 2011.

Aktay, Yasin, *Postmodern Kavşakta Din ve Sivil Toplum*, İstanbul, Tezkire Yayınları, 2015.

Altan, Mehmet, *Kent Dindarlığı*, İstanbul, Timaş Yayınları, 6. baskı, 2011.

Altaş, Nurullah, “Küreselleşmenin Dini Anlama Biçimlerine ve Din Öğretimindeki Yeni Yönelişlere Etkisi (Çokkültürcülük Kavramı Etrafında Bir Analiz)”, *Dinî Araştırmalar*, c.6, S. 17, 215-240.

Aron, Raymond, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, çev. Korkmaz Alemdar, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2014.

Ataman, Kemal, *Ulus Olmanın Kutsal Temeli: Sivil Din*, Ankara, Sentez Yayınları, 2014.

Bauman, Janina, *Duvarların Ötesinde*, çev. Kahraman Türel, İstanbul, Apollon Yayınları, 2009.

Bauman, Zygmunt, *Bireyselleşmiş Toplum*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2. baskı, 2011a.

....., Zygmunt, *Küreselleşme, Toplumsal Sonuçları*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 4. baskı, 2012.

....., Zygmunt, *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm*, çev. F. Doruk Ergin, İstanbul, Say Yayınları, 2. baskı, 2014.

....., Zygmunt, *Modernlik ve Müphemlik*, çev. İsmail Türkmen, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2. baskı, 2014.

....., Zygmunt, *Postmodern Etik*, çev. Alev Türker, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2. baskı, 2011b.

....., Zygmunt, *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*, çev. İsmail Türkmen, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2. baskı, 2013.

....., Zygmunt, *Sosyolojik Düşünmek*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 10. baskı, 2014.

Beck, Ulrich, *Risk Toplumu*, çev. Kâzım Özdoğan- Bülent Doğan, İstanbul, İthaki Yayınları, 2. baskı, 2014.

Berger, Peter L., Thomas Luckmann, *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi*, çev. Mustafa Derviş Dereli, Ankara, Heretik Yayınları, 2015.

Berger, Peter L., “Dinî Kurumlar”, çev. Adil Çiftçi, *İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1995, S. 9, 425-465.

Best, Steven, Douglas Kellner, *Postmodern Teori*, çev. Mehmet Küçük, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2. baskı, 2011.

Bilgin, Vejdi, “Popüler Kültür ve Din: Dindarlığın Değişen Yüzü”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, c.12, S.1, 193-214.

....., Vejdi, *Sosyal Çözülme ve Din*, Samsun, Etüt Yayınları, 1997.

Connerton, Paul, *Modernite Nasıl Unutturur*, çev. Kübra Kelebekoğlu, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2. baskı, 2014.

Coşkun, Ali, *Sosyal Değişme, Kadın ve Din*, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2011.

....., Ali, *Küreselleşme, Çokkültürlülük ve İslam, Din Sosyolojisi ve Antropolojisi Yazıları*, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2012.

Çağlar, Nedret, “Postmodern Anlayışta Siyaset ve Kimlik”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi*, c.13, S.3, 2008, 369-386.

Çaha, Ömer, *Modern Dünyada Din ve Devlet*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2008.

Çelik, Celaleddin, *Geleneksel Şehir Dindarlığından Modern Kent Dindarlığına*, İstanbul, Hikmetevi Yayınları, 2013.

Çetin, Halis, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Dergisi*, c. 2, S.1, 2001, 219-237.

Dawson, Christopher, *İlerleme ve Din*, çev. Yusuf Kaplan-Aylin Doğan, İstanbul, Açılım Kitap, 1. baskı, 2003.

Durdu, Zafer, “Kimliğin Dönüşümü ve Kültürel Küreselleşme”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 6, Issue 7, 2013, 345-365.

Erdoğan, Mustafa, *Aydınlanma, Modernlik ve Liberalizm*, Ankara, Orion Kitabevi, 2006.

Erkan, Erol, “Postmodern Dönemde Ontolojik Anlam Aracı Olarak Dinî Kimlik”, *Turkish Studies –International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/8 Summer, 2013, Ankara, 1825-1837.

Freud, Sigmund, *Uygarlığa Dair Hoşnutsuzluğumuz*, çev. Ferhat Jak İçöz, İstanbul, Kafka Yayınları, 2015.

Furseth, İnger, Pål Repstad, “Bireysel Dindarlık”, çev. Mustafa Ulu, *Bilimname*, XXV, 2013/2, 191-214.

Giddens, Anthony, *Modernite ve Bireysel Kimlik*, çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul, Say Yayınları, 2. baskı, 2014.

....., Anthony, *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdil, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 6. baskı, 2014.

Gökalp, Ziya, *Tamamlanmamış Eserler*, Haz. Şevket Beysanoğlu, Ankara, Neyir Matbaası, c.1, 1985.

Guénon, René, *Modern Dünyanın Bunalımı*, çev. Mahmut Kanık, Ankara, Hece Yayınları, 4. baskı, 2014.

Günay, Ünver, “Modern Sanayi Toplumlarında Din I”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, 41-88.

....., Ünver, “Modern Sanayi Toplumlarında Din II”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, 29-58.

Gündüz, Şinasi, *Küresel Sorunlar ve Din*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2010.

İbn Haldun, *Mukaddime*, haz. Süleyman Soylu, Dergah Yayınları, 5. baskı, 2007.

Kant, Immanuel, *Political Writings*, Ed. Hans Reiss, Cambridge University Press, 1991.

Karaduman, Sibel, “Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü,” *Journal of Yaşar University*, c. 17, S.5, 2010, 2886-2899.

Karşahin, Hakkı, “Din Sosyolojinde Dindarlığın Ölçülmesi Problemi Üzerine Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, 2008, 191-200.

Kayıklık, Hasan, “Bireysel Dindarlığın Psikolojik Kaynakları”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, c. 5, S.13, 2002, 27-40.

....., Hasan, *Din Psikolojisi Bireysel Dindarlık Üzerine*, Adana, Karahan Kitabevi, 2. baskı, 2014.

Kirman, Mehmet Ali, *Din ve Sekülerleşme*, Adana, Karahan Kitabevi, 1. baskı, 2005.

Koçakoğlu, Bedia, *Anlamsızlığın Anlamı Postmodernizm*, Ankara, Hece Yayınları, 2012.

Kodal, Numan, *Zygmunt Bauman'da Politika ve Etik*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.

Köysüren, Aliye Çınar, *Politika, Din ve İdeoloji Ekseninde Modernitenin Arka Planı*, Ankara, Sentez Yayınları, 2013.

Küçük, Abdurrahman, Günay Tümer, Mehmet Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara, Berikan Yayınevi, 4. Baskı, 2014.

Laclau, Ernesto, *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*, çev. Ertuğrul Başer, İstanbul, Birikim Kitapları, 4. baskı, 2015.

Léger, Danièle Hervieu, “Sekülerleşme, Gelenek ve Dindarlığın Yeni Şekilleri: Bazı Teorik Öneriler”, çev. Halil Aydınalp, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 26, 2004/1, 45-58.

Luckmann, Thomas, “Modern Toplumda Din ve İnsan”, çev. M. Emin Köktaş, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5, İzmir, 1989, 431-447.

Lyotard, Jean-François, *Postmodern Durum*, çev. İsmet Birkan, Ankara, Bilgesu Yayınları, 2. baskı, 2014.

Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, 2. baskı, 1999.

Marx, Karl, Friedrich Engels, *Komünist Parti Manifestosu*, Eriş Yayınları, 2003.

Mehmedoğlu, Ali Ulvi, “Din, Dindarlık ve Değerler”, *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 3, Bahar Dönemi, 2013, 173-189.

Möngü, Bahtinur, “Postmodernizm ve Postmodern Kimlik Anlayışı”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 17, S. 2, 2013, 27-36.

Mutlu, Kayhan, “Bir Dindarlık Ölçeği (Sosyoloji’de Yöntem Üzerine Bir Tartışma)”, *İslamî Araştırmalar Dergisi*, S.3, 194-199.

Okumuş, Ejder, *Toplumsal Değişme ve Din*, İstanbul, İnsan Yayınları, 4. baskı, 2012.

Topçuoğlu, Abdullah- Yasin Aktay, *Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm*, Ankara, Vadi Yayınları, 2. baskı, 1999.

Onay, Ahmet, “Dindarlık Ölçme Çalışmaları: Dindarlık ölçümünde üç farklı yaklaşım ve ölçmenin esasları”, *İslamî Araştırmalar Dergisi*, c.14, S. 3-4, 2001, 439-449.

Rousseau, J. J, *İtiraflar*, çev. Serkan Özburun, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 1998.

Sarıbay, Ali Yaşar, *Global Toplumda Din ve Türkiye*, İstanbul, Everest Yayınları, 2004.

Simmel, Georg, *Bireysellik ve Kültür*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları, 2009

....., Georg, *Modern Kültürde Çatışma*, çev. Tanıl Bora-Utku Özmakas-Elçin Gen, İstanbul, İletişim Yayınları, 10. baskı, 2015.

Subaşı, Necdet, *Gündelik Hayat ve Dinsellik*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2004.

Şan, Mustafa Kemal, “Zygmunt Bauman: Modernlik ve Postmodernlik Arasında Bir Sosyolog”, *Dergi Park Sosyoloji Dergisi*, c. 3, S.11, 2005, 63-90.

Tekin, Mustafa, *Kutsalın Serüveni*, İstanbul, Açılım Kitap, 1. baskı, 2003.

Turner, Bryan S., *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul, Anka Yayınları, 2. baskı, 2003.

Uçan, Hilmi, “Modernizm, Postmodernizm ve J. Derrida’nın Yapısökümcü Okuma ve Anlamlandırma Önerisi”, *Turkish Studies –International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/8, Fall, 2009, s. 2289.

Ural, Ayhan, İbrahim Kılıç, *Bilimsel Araştırma Süreci ve Spss İle Veri Analizi*, Ankara, Detay Yayıncılık, 4. baskı, 2013.

Ünal, Mehmet Süheyl, *Dinsel Bireycilik*, İstanbul, Açılım Kitap, 1. baskı, 2011.

....., Mehmet Süheyl, “Dinsel Bireycilik: Tehdit mi, Fırsat mı?”, *Dini Araştırmalar*, Temmuz- Aralık 2010, c. 13, S. 37, 5-18.

Wach, Joachim, *Din Sosyolojisi*, çev. Ünver Günay, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1990.

Wuthnow, Robert, *Din Sosyolojisi, Din ve Modernlik: Toplum Bilim Yazıları I*, çev. Der. Adil Çiftçi, Ankara, Ankara okulu Yayınları, 2002.

Yaparel, Recep, “Dinin Tanımı Mümkün mü?”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.4, 1987, 403-417.

Yapıcı, Asım, Münir Yıldırım, “Küreselleşme Sürecinin Dini Kimliklere Etkisi: Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme”, *Dinî Araştırmalar*, c. 6, S. 17, 2003, 117-138.

....., Asım, “Dinî Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.2, S. 2, Temmuz-Aralık- 2002.

Yayla, Atilla, *Liberalizm*, Ankara, Liberte Yayınları, 7. baskı, 2015.

Yıldırım, Ahmet, *Din, Dünyevileşme ve Zühd*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2014

<http://www.liberal.org.tr/sayfa/liberalizme-yeniden-bakis-tarihi-ve-felsefi-temelleri-mustafa-erdogan,262.php> 20.05.2016.

